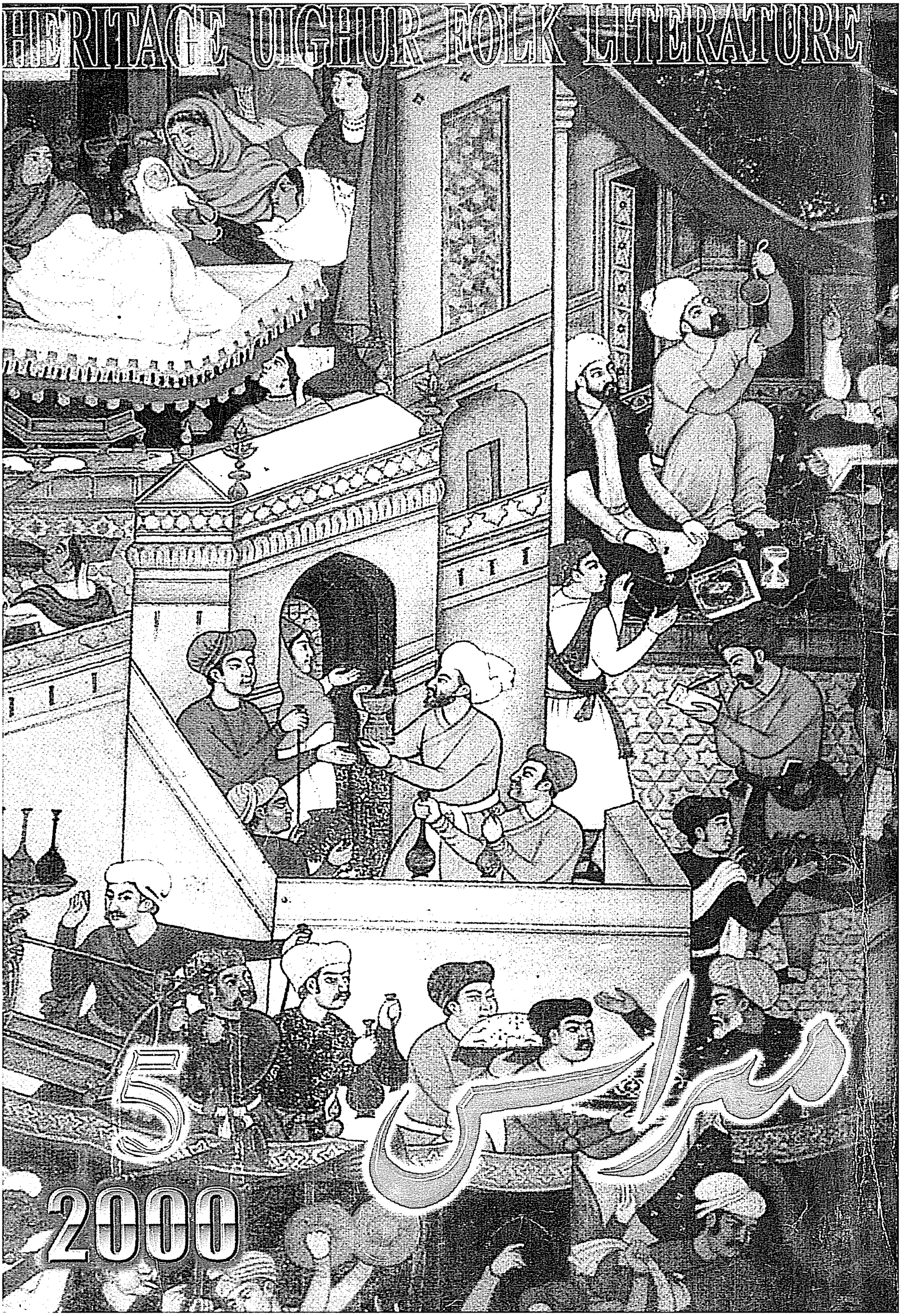
HERITAGE UIGHUR FOLK LITERATURE
مىراس
5
2000

2000 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى غۇلجىدا ئۆتكۈزۈلگەن «ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ۋە «چاقچاق بەزمىسى»دىن كۆرۈنۈشلەر

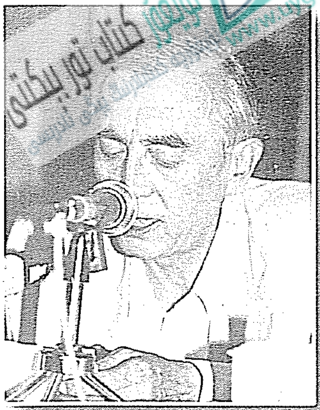

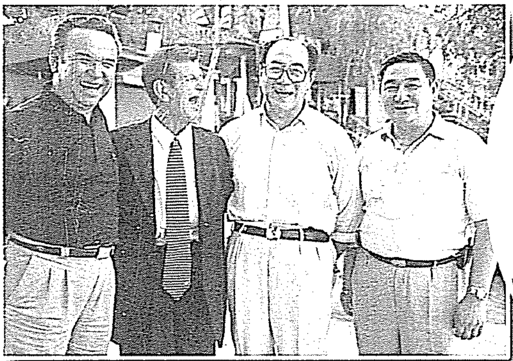

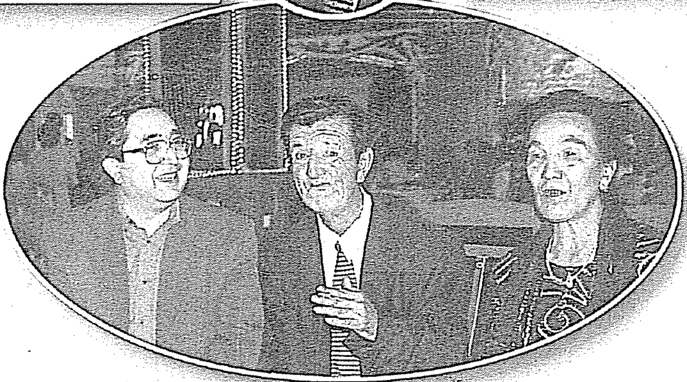
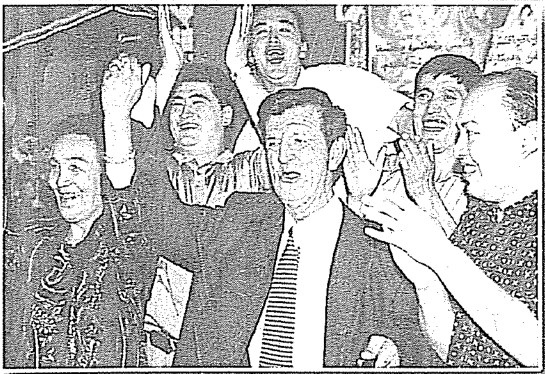
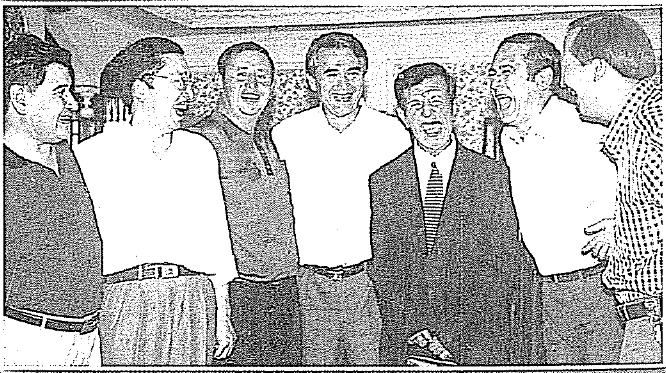

ئادىلجان ئىسمايىل فوتوسى

ميراس

قوش ئايلىق ژۇرنال

2000 - يىل 5 - سان

(ئومۇمىي 61 - سان)

باش مۇھەررىر :

ياسىن زىلال

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر :

يۇسۇپ ئىسھاق

ABDULCELİL TURAN
Yenidoğan Mh. 41 Sk. No 7/4
Zeytinburnu - İSTANBUL

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا

كېپەك قىزى .... توپلىغۇچى : ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (1)

ئون توققۇزىنچى خوتۇن .... توپلىغۇچى : سادىر تۇرسۇننىياز (5)

تۇخۇم .... توپلىغۇچى : مۇھەممەد قۇربان (23)

ئايدىڭ كېچىلەر

ۋاپادارىڭ مەن بولاي .... توپلىغۇچى : ھەسەن تىلىۋالدى (16)

قارا قاش ، دەردىڭ يامان .... توپلىغۇچى : تۇرەك روزى (53)

چىلگىلەر پىشىپ قاپتۇ .... توپلىغۇچى : ئابدۇرەھىم يۇنۇس (54)

ئاللا ، ئاللا ۋاي باللار .... توپلىغۇچى : ئەزىز مەتقاسىم (75)

يىلتىزسىز دەرەخ بولماس

چىرا چۆل ، كېرىيە كۆل .... توپلىغۇچى : ئەزىز قاسىم (43)

مىراس ھەققىدە رىۋايەت .... توپلىغۇچى : مەتتۇردى مۇھەممەتئىمىن (شال) (44)

خىزىر بىلەن شەيتان ھەققىدە رىۋايەت .... توپلىغۇچى : ئوسمان جۇمە (45)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

بوستانلىق مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنكى تارىخىي قىسمىتى .... ئەسئەت سۇلايمان (7)

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىدىكى شامانىزم ئىزناسى .... تۇرسۇنجان مۇھەممەد (25)

شىنجاڭدا ئۇيغۇر فولكلورى تەتقىقاتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە يېقىنقى تەرەققىيات ئەھۋالى ... ئەسئەت سۇلايمان (37)

«AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» ھەققىدە .... ئوسمان ئىسمائىل (47)

قۇم ، چەرچەن ، توغراق روھى .... نۇرمۇھەممەت زامان (17)

ئىلى خەلق مۇڭ - زار قوشاقلىرىنىڭ ئېستېتىك گۈزەللىكى .... قەلبىنۇر مۇھەممەت (59)

كۆلكە — جان ئوزۇقى

نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى .... خۇرسەنئاي مەتىمىن
قاھار ئابدۇرېشىت (14)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

ئالتە ئاق قۇ .... ساتتارجان غوپۇر تەرجىمىسى (22)

يېتتە چۆچەكلەر .... غوپۇر قادىر تەرجىمىسى (30)

ماناس .... ن . باقى ، توقتۇبۇبۇ ئىساق تەرجىمىسى (63)

ئەقىل دۇردانىلىرى

ھېكمەتلەر .... ئەرەبچىدىن مەتىمىن تۇرسۇن تەرجىمىسى (55)

ئەلنىڭ قۇلىقى ئەللىك

غۇلجىدا «ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ۋە «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى .... (78)

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە : بۈيۈك ئالىم «ئۇلۇغبەگنىڭ تۇغۇلۇشى»

(ئىلمىي تەرتىپ بويىچە) ئابدۇكېرىم راخمان (پروفېسسور)

تەھرىر ھەيئەت ئەزالىرى : ئابدۇلھەمىت سادىق (ئالىي مۇھەررىر) ، قەھەت ھاشىم (ئالىي مۇھەررىر)

ئەسئەت سۇلايمان (دوكتور) ، ئىبراھىم مۇتىئى (تەتقىقاتچى) ،

ئىمىن تۇرسۇن (ئالىي مۇھەررىر) ، ياسىن زىلال (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر) .

主编
雅森·孜拉力
副主编
玉素甫·依沙克

美　拉　斯
每双月一日出版发行
二000年第5期
（双月刊）
（总61期）

主要目录

黄羊女 …………………………… 采录者:阿布都热西提·依布拉音(1)
第十九个老婆 ……………………………… 采录者:沙迪尔· 吐尔逊尼亚孜(5)
绿州文化与其在当今的命运 ………………………………… 艾赛提·苏来曼(7)
阿凡提笑话数则 ……………………… 采录者:卡哈尔· 阿布都热西提(14)
沙·且末·胡杨林 ………………………………… 努尔买买提·扎曼(17)
蛋 ……………………………………………… 采录者:穆罕默德·库尔班(23)
于田妇女小帽所表现的萨满教遗迹 ………………… 吐儿逊江·穆罕默德(25)
新疆维吾尔民俗研究的兴起与当今的发展 ……………… 艾赛提·苏来曼(37)
有关策勒和于田的传说 …………………………… 采录者:艾则孜·哈斯木(43)
“速产”的传说 ………………………………… 采录者:买特吐尔地·买买提明(44)
圣使与撒旦的传说 ………………………………… 采录者:吾斯曼·居麻(45)
论AT分类法 ……………………………………………… 吾斯曼·斯玛义(47)
论伊犁歌谣的审美意识 ………………………………… 克比努尔·穆罕默德(59)

阿布都克力木·热合曼(教授)　阿布里米提·沙迪克(编审)
艾海提·阿西木(编审)　艾赛提·苏来曼(博士)
伊敏·吐尔逊(编审)　伊布拉音·穆提义(研究员)
雅森·孜拉力(副编审)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە بىرىنچى دەرىجىلىك ژۇرنال

كېيىك قىزى

(چۆچەك)

بار ئىكەن، يوق ئىكەن. ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا ئەكى دەيدىغان بىر يۇرت بولغانىكەن. بۇ يۇرت پادىشاھىنىڭ ئون ئىككى ۋەزىرى بار ئىكەن. پادىشاھ ئايدا بىر قېتىم ئون ئىككى ۋەزىرىنى ئېلىپ يەتتە كۈن سەيلىگە چىقىدىكەن. نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە قونۇپ تاماشا قىلىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئون ئىككى ۋەزىرىنى ئېلىپ بىر گۈزەل يايلاققا بېرىپتۇ. ئايلىنا ـ ئايلىنا بىر دەريانى كۆرۈپتۇ. دەريا بويىدا بىر ئادەم قەغەزگە خەت يېزىپ، قەغەزنى يىرتىپ دەرياغا تاشلاپ، يەنە يېزىپ يەنە دەرياغا تاشلاپ ئولتۇرغۇدەك. پادىشاھ ئۇ ئادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ ئادەم:

— ئەي پادىشاھ، مەن ئادەمزات ئەمەس، پەرىشتە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— ئۇنداقتا سەن نېمە ئىش قىلىدىغان پەرىشتە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن دۇنيادىكى ئەر ـ ئاياللارنىڭ نىكاھىنى بەلگىلەيدىغان پەرىشتە، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— مېنىڭ ئالتە ياشقا كىرگەن بىر ئوغلۇم بار، شۇ ئوغلۇم كىمنىڭ قىزىنى ئالىدىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ. پەرىشتە:

— ئەي پادىشاھ، مۇشۇ شەھەرنىڭ ئايىغىدا ئېرى ئۆلۈپ كەتكىلى بىر ـ ئىككى ئاي بولغان بىر تۇل خوتۇن بار، شۇ خوتۇن ھازىر ھامىلدار. ئۇ قىز تۇغىدۇ. ئوغۇللىرى شۇ قىزنى ئالىدىكەن، — دەپتۇ.

بۇ گەپكە پادىشاھنىڭ غەزىپى كېلىپ:

— مەن بىر ئۇلۇغ پادىشاھ تۇرۇپ شۇ تۇل خوتۇننىڭ قىزىنى ئوغلۇمغا ئېلىپ بېرەمەنمۇ، — دەپتۇ ـ دە، ۋەزىرلىرىنى باشلاپ ئوردىغا قايتىپ كېتىپتۇ.

ئەتىسى پادىشاھ ئىككى جاللاتنى چاقىرتىپ:

— مۇشۇ شەھەرنىڭ ئايىغىغا بېرىپ تەكشۈرۈڭلار. ئېرى ئۆلۈپ كەتكىلى بىر ـ ئىككى ئاي بولغان بىر ھامىلدار تۇل خوتۇن بار بولسا ئۇنى شەھەر سىرتىدىكى چۆلگە ئاپىرىپ ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار، — دەپ پەرمان قىپتۇ. ئىككى جاللات ئۆيمۇئۆي تەكشۈرۈپ ھامىلدار تۇل خوتۇننى تېپىپتۇ ۋە ئۇنى باغلاپ ئادەم ئىز باسمىغان، قۇشلار ئۇچۇپمۇ ئۆتەلمەيدىغان يىراق بىر چۆلگە ھەيدەپ بېرىپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، ئۇ ئايال بىر قىز تۇغۇپتۇ. بوۋاق چىرقىراپ يىغلاپ تۇرسىمۇ، جاللاتلار ئايالنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. جاللاتلار:

— ئەمدى بۇ بوۋاقنى قانداق قىلىمىز، — دەپ تۇرۇپ قاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى:

— پادىشاھنىڭ ئەمرى بىر، ئۇ ئاپىسىنى ئۆلتۈرۈڭلار دېگەن، بالىسىنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

گېپىنى قىلمىغان ، — دەپتۇ .
شۇنداق قىلىپ جالالاتلار بوۋاقنى چۆلگە تاشلاپ قويۇپ قايتىپ كېتىپتۇ . جالالاتلار قايتىپ كەتكەن ھامان بىر كېيىك ئىككى بالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ بوۋاقنىڭ يېنىغا كەپتۇ . بوۋاقنىڭ يېنىغا كېلىشى بىلەن تەڭ كېيىكنىڭ ئەمچىكىدىن سۈت خۇددى بۇلاق سۈيىدەك چاچراپ چىقىپ بوۋاقنىڭ ئاغزىغا قۇيۇلۇپتۇ . بوۋاق سۈتنى ئېمىپتۇ . شۇ تەرىقىدە كۈنلەر ئۆتۈپتۇ ، ئايلار ئۆتۈپتۇ . قىز تولىمۇ گۈزەل قىز بولۇپ يېتىلىشكە باشلاپتۇ .
بۇ چاغدا ھېلىقى پادىشاھنىڭ ئوغلى ئون توققۇز ياشقا كىرىپتۇ . ئۇ ھەر كۈنى قىرىق يىگىت بىلەن چاھارباغدا تاماشا قىلىپ كۆڭۈل ئاچىدىكەن .
بىر كۈنى ئۇ ئاتىسىغا :
— شاھ ئاتا ، سەيلىگە چىقىدىغان ۋاقىت كېلىپ قاپتۇ . قىرىق كۈنلۈك مۆھلەت بەرگەن بولسىلا ، سەيلىگە چىقىپ تاماشا قىلىپ كەلسەك ، — دەپ ئىجازەت سوراپتۇ . پادىشاھ ئىجازەت بېرىپتۇ . شاھزادە سازەندە ، ئاشپەزلەرنى ئېلىپ ، بىرمۇنچە مال ، يېمەكلىكلەرنى ئاتلىرىغا يۈكلەپ ، قىرىق يىگىت بىلەن شەھەردىن قىرىق كۈنلۈك يىراقلىقتىكى گۈزەل يايلاققا قىرىق كۈن تاماشا قىلىش ئۈچۈن سەيلىگە مېڭىپتۇ . ئۇلار قەيەر گۈزەل بولسا شۇ يەردە توختاپ ، كېيىك ، مارال ، جەرەن ، توشقانلارنى ئوۋلاپ ، تاماشا قىلىپ يىگىرمە ئالتە كۈن ئۆتۈپتۇ . يىگىرمە يەتتىنچى كۈنى ئۇلار بىر ئورمانلىققا بارسا ، چىچى بېلىدىن ئاشقان بىر قىز كېيىكلەر بىلەن ئۇياق - بۇياققا چېپىپ يۈرگۈدەك . بۇنى كۆرگەن شاھزادە :
— كېيىكلەر بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن ، ئاۋۇ قىزنى تۇتۇڭلار ، — دەپتۇ .
قىرىق يىگىت ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ قىزنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋاپتۇ . شاھزادە قىزنىڭ يېنىغا كېلىپ :
— ئەي قىز ، سىز كىمنىڭ قىزى ؟ — دەپ سوراپتۇ . قىز كېيىكلەر ئارىسىدا چوڭ بولغاچقا گەپ قىلىشنى بىلمەيدىكەن . بۇنى سەزگەن شاھزادە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئۇنىڭغا ئەرەنچە كىيىم كىيدۈرۈپ ، ئاتنىڭ كەينىگە ئېلىپ ئوردىغا ئېلىپ كەپتۇ .
شاھزادە ئوردىدىكى دېدەكلەرگە :
— بۇ قىزنىڭ بەدەن - باشلىرىنى يۇيۇپ ، چېچىنى تاراپ ، قىزغا دەل كېلىدىغان چىرايلىق كىيىملەرنى كىيگۈزۈڭلار ، — دەپتۇ .
«ئادەمدە خىسلەت ئوندۇر دېسە ، توققۇزى توندۇر» دېگەندەك قىزنى پاكىزلاپ ، كىيىملەرنى كىيدۈرۈپتىكەن ، ئۇ شۇنداق بىر گۈزەلگە ئايلىنىپتۇكى ، ئاي دېسە ئايدىن يورۇق ، كۈن دېسە كۈندىن نۇرلۇق بىر پەرىزات تۇسىگە كىرىپتۇ .
شاھزادە ۋە دېدەكلەر ھەر كۈنى قىزغا سۆز قىلىشنى ئۆگىتىپتۇ . شۇنداق قىلىپ كۈنلەر ، ئايلار ئۆتۈپتۇ .
بىر كۈنى پادىشاھ ئوغلىنىڭ دوستلىرىغا :
— ئوغلۇمغا ئېيتىپ قويۇڭلار ، ئۇ چوڭ بولۇپ قالدى ، مېنىڭ ئۆمرۈممۇ ئاخىرلىشىپ قالدى . مەشۇقى بارمۇ ، يوقمۇ ؟ بار بولسا مەن ئۆيلەپ قوياي ، — دەپتۇ . شاھزادىنىڭ دوستلىرى پادىشاھنىڭ گېپىنى شاھزادىگە يەتكۈزۈپتۇ .
شاھزادە :
— ئەي يارەنلەر ، ئۆزۈڭلار بىلىسىلەر ، مەن ئورمانلىقتىكى كېيىكلەر ئارىسىدىن بىر قىزنى تۇتۇپ كەلدىم . ئۇ قىز ناھايىتى گۈزەل ھەم مۇلايىم قىز ئىكەن . مەن ئۇنىڭغا «كېيىك قىزى» دەپ ئات قويدۇم . ئاتامغا ئېيتىڭلار ، مەن شۇ قىزنى ئالاي دەۋاتىمەن ، — دەپتۇ . بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھ :

— بولمايدۇ ، مەن بىر دۆلەتنىڭ پادشاھى تۇرۇپ ئاشۇ ئورمانلىقتىن تېپىۋالغان قىزنى كېلىن قىلىمەنمۇ ! ئۇنى ھەرگىز ئېلىپ بەرمەيمەن . مەن ئۆزۈمگە ئوخشاش پادىشاھنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىمەن ، — دەپ گەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ . شاھزادىمۇ «مەنمۇ شۇ قىزدىن باشقا قىزنى ئالمايمەن» دەپ تۇرۇۋاپتۇ . ئامال قىلالمىغان پادىشاھ :

— مەن قىزنى بىر كۆرۈپ باقاي ، — دەپتۇ . دېدەكلەر قىزنى چىرايلىق ياساندۇرۇپ ، تۆت كېنىزەكنى تۆت تەرىپىگە قويۇپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ . پادىشاھ بىلەن خانىش ئۇلارغا زىياپەت بېرىپتۇ ، پادىشاھ بىلەن خانىش بۇ گۈزەل قىزنى كۆرۈپ ياقتۇرۇپ قاپتۇ ۋە قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بېرىشكە قوشۇلۇپتۇ .

توي تەييارلىقىنى قىلىپ ، پۈتۈن يۇرت ئەھلىگە يەتتە كېچە ـ كۈندۈز توي بېرىپ ، قىزنى ئوغلىغا ئېلىپ بېرىپتۇ . يىگىت بىلەن قىز شۇنداق ئىناق ئۆتۈپتۇكى توققۇز يىل ئىچىدە ئىككى ئوغۇل ، ئىككى قىز پەرزەنت كۆرۈپتۇ . پادىشاھ بىلەن خانىش قىزنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيدىغان بوپتۇ . لېكىن ئۇلار شۇنچە ھۆرمەتلىسىمۇ قىز توققۇز يىلغىچە بىر قېتىممۇ كۈلۈپ باقماپتۇ . پادىشاھ بىلەن خانىش بۇ ئىشقا ناھايىتى ھەيران بوپتۇ . ئۇلار «بەلكىم كېلىنىمىز ئۆردىدا تۇرۇۋېرىپ ئىچى پۇشۇپ قالغاندۇ ، بىر ئاي سىرتقا چىقىپ تاماشا قىلىپ كەلسۇن ، كۆڭلى ئېچىلىپ خۇش بولۇپ قالار» دەپ مەسلىھەتلىشىپتۇ ۋە بۇ ئويىنى ئوغلىغا ئېيتىپتۇ . ئوغلىمۇ دەرھال قوشۇلۇپتۇ . ئۇلار ئۈچ كۈن بارلىق تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ ، كىچىك ئىككى بالىسىنى ئېلىپ سەيلىگە مېڭىپتۇ . سەيلە قىلىپ بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپتۇ . بىر كۈنى ئۇلار قىز چوڭ بولغان ئۆتكۈرنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ . بۇ يەرگە كەلگەندە قىز ئاتتىن چۈشۈپ «ئاھ ئاتام ، ئاھ ئانام» دەپ يىغلاپ كېتىپتۇ . بىر پەس يىغلىغاندىن كېيىن قاقاقلاپ كۈلۈشكە باشلاپتۇ . بۇنى كۆرگەن شاھزادە مەلىكە كۈلدى ، ئەمدى ئۆردىغا قايتساق بولار ، دەپ ئۆردىغا قايتىپ كەپتۇ ۋە پادشاھ بىلەن خانىشقا سەيلىدىكى ئىشلارنى يەنى مەلىكىنىڭ يىغلاپ ـ كۈلگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ . بۇنى ئاڭلىغان پادشاھ مەلىكىنى ئايرىم ئالدىغا چاقىرتىپتۇ ۋە قىزغا مۇنداق دەپتۇ :

— قىزىم ، بىز سىزنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمىز ، سىز بىزگە كېلىن بولغىلى ئون يىلدەك بولۇپ قالدى . مۇشۇ چاغقىچە سىز بىر قېتىممۇ كۈلۈپ باقمىدىڭىز . سىزنىڭ كۆڭلىڭىزنى ئېچىلىپ قالارمىكىن دەپ ئوغلۇم سىزنى سەيلىگە ئېلىپ چىققانىدى . بىر جايغا بارغاندا سىز ئاۋۋال يىغلاپسىز ، ئارقىدىن قاتتىق كۈلۈپ كېتىپسىز ، سىزنىڭ ئاشۇ يىغلىشىڭىزنىڭ ۋە كۈلۈشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمىكىن ؟

قىز بىردەم تۇرۇپ كېتىپ :

— سەيلىدە مەن كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن ، شۇ يەردە چوڭ بولغان ئۆتكۈرنى كۆرۈپ قالدىم . شۇڭا ئۇ يەرگە بېرىپ يىغلاپ كەتتىم . كۈلۈشۈمنىڭ سەۋەبى مەن كېيىكنىڭ سۈتى ئېمىپ چوڭ بولۇپ ، شۇ يەردە ئون نەچچە يىلنى ئۆتكۈزۈپتىمەن ، لېكىن مۇشۇ كەمگىچە ئاتا ـ ئانامنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىكىمگە ئەجەبلىنىپ كۈلۈپ كەتتىم ، — دەپتۇ .

پادىشاھ قىزنىڭ سۆزىگە ھەيران بولۇپ :

— بۇ قانداق گەپ ، بۇنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆرەيلى ، — دەپ ئون نەچچە كىشىنى بۇ ئىشنى ئېنىقلاشقا بۇيرۇپتۇ . لېكىن ھېچقانداق نەتىجە چىقماپتۇ .

ئاخىر پادىشاھ ئۆز ۋاقتىدا تۇل خوتۇننى ئۆلتۈرۈشكە ئەۋەتكەن ئىككى جاللاتنى چاقىرىپتۇ.

جاللاتلار:

— ئۇلۇغ پادىشاھىئالەم، شۇ چاغدا سىز بىزنى ھامىلىدار تۇل خوتۇننى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغان ئىدىڭلار. ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن چۆلگە ئېلىپ باردۇق، ئەمدى ئۆلتۈرەيلى دەپ تۇرغاندا ئۇ بىر قىز تۇغدى. لېكىن سىزنىڭ پەرمانىڭىز بويىچە ئۇ ئايالنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىدۇق. سىز بالىنىڭ كېيىنى قىلمىغاچقا ئۇنى ئۆلتۈرمەي شۇ يەرگە تاشلاپ قويۇپ قايتىپ كەلگەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ شۇ ھامان قۇرئەندازلارنى چاقىرتىپ قۇرئە سېلىشقا بۇيرۇپتۇ. قۇرئەندازلار قۇرئە سېلىپ:

— ئەي پادىشاھىئالەم، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇن سىلىگە بىر پەرىشتە ئۇچراپ: «مەن دۇنيادىكى بارلىق ئەر - ئاياللارنىڭ نىكاھىنى بەلگىلىگۈچى» دېگەندە سىلى ئالتە ياشلىق ئوغۇللىرىنىڭ نىكاھىنى سوراپتىكەنلا، — دەپ بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل بۇرۇن بولغان ئىشلارنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يەتكەن پادىشاھ يىغلاپ كېتىپتۇ ۋە:

— ئەي قىزىم، نىكاھ - غايىب ئىكەن. مەن خاتا ئىش قىپتىمەن، پادىشاھلىقىمغا تايىنىپ ئانىڭىزنى ئۆلتۈرۈپتىمەن. لېكىن سىز يەنىلا مېنىڭ ئوغلۇمغا مەنسۇپ بوپسىز، ئاشۇ گۇناھىم ئۈچۈن ناھايىتى خىجىلمەن، — دەپ قىزدىن قايتا - قايتا ئەپۇ سوراپتۇ ۋە دەرھال چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ بارلىق ئاۋامغا:

— ئەي خالايىق، مەن ئۆمرۈمدە نۇرغۇن ناھەق ئىشلارنى قىپتىمەن، خالايىقنىڭ ئەپۇ قىلىشىنى سورايمەن. ئەمدى ئوغلۇم مېنىڭ ئورنۇمغا پادىشاھ بولسۇن، — دەپ پادىشاھلىقنى ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ.

شاھزادە پادىشاھ بولغاندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ يامان ئىشلىرىدىن ئىبرەت ئېلىپ، يۇرتنى ئادىل سوراپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن «نىكاھ - غايىب» دېگەن ماقال خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغانىكەن.

ئېيتىپ بەرگۈچى: **مەخمۇت تالىپ**

توپلىغۇچى: **ئابدۇرېشىت ئىبراھىم**

(تۇرپان ۋىلايەتلىك مىللىي - دىنىي ئىشلار باشقارمىسى)

مۇھەررىرى: **خۇرسەنئاي مەتىمىن**

«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇڭ!

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن، يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان يېڭى ئەسىرنىڭ تۇنجى يىلىدا، قەدىمىي خوتەن دىيارىدا نەشردىن چىقىدىغان بىردىنبىر ئەدەبىي ژۇرنال — «يېڭى قاشتېشى» يېپيېڭى قىياپەت بىلەن ھوزۇرىڭىزدا بولىدۇ.

ژۇرنىلىمىزنىڭ پوچتا ۋەكالەت نومۇرى 26 - 58، يەككە باھاسى 2.50 يۈەن، يېرىم يىللىق باھاسى 7.50 يۈەن. پۈتۈن يىللىق باھاسى 15 يۈەن. پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ 15 - نويابىردىن بۇرۇن ژۇرنىلىمىزغا مۇشتەرى بولۇشنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

خوتەن ۋىلايەتلىك «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

ئون توققۇزىنچى خوتۇن

(چۆچەك)

بۇرۇنلارنىڭ بۇرۇنىسىدا، تەكلىماكاننىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يۇرت بولغانىكەن. بۇ يۇرتتىكى يەر، سۇ، ئورمان، يايلاقلارنىڭ ھەممىسى ھېكىم ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ ئىلكىدە ئىكەن. ھېكىم ئېگىز بوي، سېرىق چىراي، سىم بۇرۇت، قىزىل كۆز، كوسا ئادەم بولۇپ، ئۇ تولىمۇ قىزغانچۇق ئىچى تار ئىكەن. ئۇنىڭ مال - دۇنياسى ناھايىتى كۆپ بولغاچقا كىشىلەر ئۇنى ھېكىمباي دېيىشىدىكەن. ئۇ ئوتاقچى، مالايلارنى ئىشقا كۆپ سېلىپ، ھەققى ئاز بېرىدىكەن. ئۇنىڭ ئۆي - ئىمارەتلىرىمۇ كۆپ بولۇپ، دائىم مەھەللىنىڭ ئاۋات يېرىگە جايلاشقان بىر ئۆيدە تۇرىدىكەن. بۇ ئۆي 40 ئېغىز بولۇپ بىر ئىشىك بىلەن ئايلىنىپ چىققىلى بولىدىكەن. پەقەت بىر ئېغىز ئۆيلا ئايرىم ئىدىكەن.

ھېكىم ئون توققۇز ياشقا كىرگەندە ئۆيلىنىپتۇ. لېكىن پەرزەنت يۈزى كۆرمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خوتۇنىنىڭ ئۈستىگە خوتۇن ئېلىپ، ئالغان خوتۇنى يىگىرمە بىرگە يېتىپتۇ. يېشىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قاپتۇ. ھېكىم خوتۇنلىرى ئىچىدە ھەممىدىن يىگىرمە بىرىنچى خوتۇنىغا ئامراق ئىكەن. ھېكىم خوتۇنلىرىنى ئۆزى چاقىرمىغۇچە ھېچقايسىسى ئۇنىڭ ئالدىغا كىرەلمەيدىكەن.

ھېكىمباي غوجىدارى بىلەن يېقىن ئۆتىدىكەن. بىر كۈنى غوجىدار ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— ھېكىمباي، ئۆزلىرى ھېسابسىز مال - دۇنياغا ئىگە كاتتا ئادەم. قوللىرىنى قەيەرگە سوزسىلا يېتىدۇ. شۇنچە خوتۇن ئالغان بولسىلىمۇ بىرەرى تۇغمىدى. پەرزەنت دېگەن ئاتا - ئانىنىڭ چىرىغى ۋە مېۋىسى. ئادەم تۇغۇلىدۇ، ئۆلىدۇ. ئۆزلىرىگە پال ئاچقۇزۇپ بېقىش زۆرۈر. بۇ يەردىن ئىككى كۈنلۈك يىراقلىقتا سۇلتانخان ئىسىملىك بىر پالچى بار ئىكەن. ئۇ كىتابقا قاراپ خېلى ئىشلارغا بېشارەت بېرەلەيدىكەن، شۇ كىشىگە بىر كۆرۈنۈپ باقسىلىمىكىن، — دەپتۇ. ھېكىمباي غوجىدارنىڭ مەسلىھەتىچە ئەتىسى ئەتىگەن يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار مىڭ بىر مۇشەققەتتە سۇلتانخاننىڭ ئۆيىگە يېتىپ كېلىپتۇ. ھېكىمباي كېلىش مەقسىتىنى سۇلتانخانغا ئېيتىپتۇ. سۇلتانخان تاھارەتنى كامىل ئېلىپ، جەينامازغا چىقىپ، كىتابنى ئېچىپ، تەسۋىيسىنى سىيرىپ بىرنېمىلەرنى ئوقۇپتۇ. خېلىدىن كېيىن مۇنداق دەپتۇ.

— ئۆزلىرى مال - دۇنياغا تىنىپ كەتكەن كاتتا زات ئىكەنلا، ھازىر نىكاھلىرىدا يىگىرمە بىر خوتۇن بار ئىكەن. لېكىن بىرىمۇ تۇغماپتۇ. خوتۇنلىرى ئارىسىدا يىگىرمە بىرىنچى خوتۇنلىرى سىلىگە ئەڭ مېھرىبان ئىكەن. بۇ خوتۇنىنىڭ ھازىر بويىدا بار ئىكەن.

ھېكىمباي بۇنى ئاڭلاپ خۇشاللىقىدىن ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئۇ ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن سۇلتانخان:

— بېگىم ئالدىراپ خۇش بولۇپ كەتمىسىلە، بۇ خوتۇنلىرى ئارىسىدىكى بىرى ئادەم نەسلى ئەمەسكەن. پاتمىچۇقنىڭ كېلە بولمىقى مىڭ يىل. كېلە يەنە مىڭ يىل ئۆمۈر كۆرسە قىز بالىغا ئۆزگىرەرمىش. ئۆزلىرى مىڭ يىل ياشاپ پاتمىچۇقتىن كېلەگە، يەنە مىڭ يىل ياشاپ كېلەدىن قىز بالىغا ئۆزگەرگەن پاتمىچۇق نەسلىدىن بولغان قىز بالىنى نىكاھلىرىغا

ئېلىپلا . ھازىر خوتۇنلىرىنىڭ ئىچىدە قايسىسىنىڭ شۇ ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ . ئەمما بىرى جەزمەن شۇنداق . ئاشۇ خوتۇن ھامان بىر كۈنى ھامىلىدار خوتۇنلىرى بىلەن ئۆزلىرىگە قەست قىلىدىكەن . مال - دۇنيالىرىنى سورۇۋېپ ، يۇرتنى خارابىلىققا ئايلاندۇرىدىكەن . بالا - قازادىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسى شۇكى ، سىلە قايتىپ بېرىپ يىگىرمە بىرىنچى خوتۇنلىرىنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي ئانىسىنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇۋېپ قويۇپ ، قالغان يىگىرمە خوتۇننى بىردىن ئۆيگە سولاپ ، ئۆزئارا كۆرۈشتۇرمىسىلە ، ئاندىن مەقسەتلىرىگە يېتىلا ، — دەپتۇ :

ھېكىمباي تېخىمۇ ئېنىق ئەقىل كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋاپتۇ .

— بۇ ئادەم نەسلىگە يات خوتۇندىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالى شۇكى ، يۈز چارەك شور بىلەن ئادەم بويى كېلىدىغان ، ئاغزىدىن ئادەم پاتقۇدەك ، بىر تونۇر سالدۇرۇپ ، ئەللىك ئۇلاغ ئوتۇن تەييارلاپ ، تونۇرغا تۆمۈردىن تۇۋاق تەييارلىسىلا ، تونۇرغا ئوت يېقىشتىن بۇرۇن ھەممە خوتۇنلىرىنى چاقىرىپ ، كىم نان ياقالىسىلا شۇنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ قېلىپ ، قالغانلىرىڭلارنى تالاق قىلىۋېتىمەن ، دېسىلە ، ئادەم زاتىدىن بولغان خوتۇنلار تونۇرغا قاراپ قورقۇپ كەينىگە يانىدۇ . ئارىدىن بىرى ئۆزىنىڭ نان ياقالايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ . بۇ دەل ھېلىقى خوتۇندۇر . بۇ چاغدا ئوت يېقىپ تونۇرنى راسا قىزدۇرۇپ ، چوغقا ئايلاندۇرسىلا ، ھېلىقى خوتۇن نان ياققىلى تونۇرغا ئېڭىشكەندە دەرھال ئۇنى تونۇرغا ئىتتىرىۋېتىپ ، تونۇرنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ ، كۆمۈۋەتسىلە بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ قالىلا ، — دەپتۇ . سۇلتانخان يەنە :

— ئۇ خوتۇننى چوقۇم پەرزەنتلىرى تۇغۇلۇشتىن بۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىشلىرى كېرەك ، پەرزەنتلىرى ئوغۇل ئىكەن . ئۇ ئاق كۆڭۈل ، ۋاپادار ، قەلەمدە ھەم ئەلەمدە يېتىشكەن ئادەم بولىدىكەن ، — دەپتۇ .

ھېكىمباي سۇلتانخانغا بىر كاللەك ئالتۇن بېرىپ يولغا چىقىپتۇ . قايتىپ كېلىپلا سۇلتانخاننىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلىپ ، خوتۇنلىرىنى چاقىرىپ ئۇلارنى نان يېقىشقا تەكلىپ قىلىپتۇ . بۇ چاغدا ئون توققۇزىنچى خوتۇن ئۆزىنى ئاشكارىلاپتۇ . ئەتىسى تونۇرغا ئوت يېقىپ تونۇرنى شۇنداق قىزىتىپتۇكى ، تونۇرنىڭ شورى قايسى ، ئوت قايسى ئايرىۋالغىلى بولماپتۇ . بەش چارەك ئۇندا خېمىر تەييارلاپ ، ئون توققۇزىنچى خوتۇننى چاقىرىپتۇ . خوتۇن ناننى چاپلاش ئۈچۈن تونۇرغا ئېڭىشكەن ھامان ھېكىمباي بىلەن غوجىدار ئۇنى تونۇرغا ئىتتىرىپ تۇۋاقنى يېپىۋاپتۇ . تۇۋاقنىڭ ئۈستىنى توپا بىلەن كۆمۈپتۇ . ئۇ خوتۇن ئۈچ كېچە - كۈندۈز جان تالىشىپ ئۆلۈپ قاپتۇ . دەل شۇ چاغدا يىگىرمە بىرىنچى خوتۇننىڭ كۆزى يورۇپ پاقالاندەك بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ . ھېكىمباينىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ ، مال - دۇنيالىرىنىڭ بىر قىسمىنى پۇقرالارغا بۆلۈپ بېرىپتۇ . يۇرت ئەھلى قىرىق كېچە - كۈندۈز مەشرەپ ئويناپ ھېكىمباينى تەبرىكلەپتۇ . ئوغلىغا يېڭىلمەس دەپ ئىسىم قويۇپتۇ . يېڭىلمەس ، ئەقىل - پاراسەتلىك ، باتۇر ، پۇقرالارغا كۆيۈمچان بولۇپ چوڭ بولۇپتۇ . پۇقرالار ئۇنى يۇرت بېشى قىلىپ بېكىتىپتۇ . ئۇ يۇرتنى ئادىل سوراپتۇ .

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ھازىرقى تونۇرلاردىن چىقىدىغان ئىس - تۈتەك ، ھېلىقى خوتۇننىڭ كۆيۈكىنىڭ ئىسىمىش . كېلەنىڭ ئېغىرقات ئايااللارغا ئۆچلۈك قىلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆكسىگە چاپلىشىۋېلىپ ، ئۇلارنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشى مۇشۇ ئۆچمەنلىكتىن كېلىپ چىققانمىش . پاتمىچۇق شۇنىڭدىن بۇيان ئادەم ئايىغى يەتمىگەن چۆل - جەزىرىلەردە ياشايدىغان ھەم كېلەگىمۇ ئۆزگەرمەيدىغان بولغانمىش .

ئېيتىپ بەرگۈچى : **مۆمىن مۇبارەك**
(چىرا ناھىيە توغراقئېغىل كەنتى 5 - مەھەللە)
توپلىغۇچى : **سادىر تۇرسۇننىياز**
(خوتەن مائارىپ ئىنستىتۇتىدىن)
مۇھەررىرى : **نۇرنىسا باقى**

www.uyghurkitap.com

بوستانلىق مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنكى تارىخىي قىسمىتى

ئەسئەت سۇلايمان

ئۆتكەن ئە-
سىرنىڭ ئاخىرلىرى-
دىن مۇشۇ ئەسىر-
نىڭ باشلىرىغا قەدەر
كۆتۈرۈلگەن ياۋ-
روپا ئېكسپېدىتسى-
يىچىلىرىنىڭ
ئىچكى ئاسىيانى قى-
دىرىپ تەكشۈرۈش
دولقۇنى داۋامىدا
يازغان ئەسەرلەرنى
ئوقۇساق ، ئۇلارنىڭ
تەكلىماكان چۆلىنى
بەئەينى ئاتەش دو-
زاخقا ئوخشىتىپ ،
ئۇنى ئاسىيادىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق چۆل
دەپ قارىغانلىقىنى بىلىمىز . دەرۋەقە ، تا-
رىم ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا سو-
زۇلۇپ ياتقان تەكلىماكان قۇملۇقى ھەقى-
قەتەنمۇ ئىچكى ئاسىيادىكى ئىسمى -
جىسمىغا لايىق ھالاكەت دېڭىزىدۇر . ئە-
يۇلنىڭ پىژغىرىم ئىسسىق كۈنلىرىدە ما-
شىنىغا چۈشۈپ تەكلىماكاننى شىمالدىن
جەنۇبقا كېسىپ ئۆتكەن قۇملۇق تاشيولىدا
ماڭسىڭىز ئۆزىڭىزنى خۇددى لاۋۇلداپ
كۆيۈپ تۇرغان ئوت دېڭىزىغا كىرىپ قال-
غاندەك ھېس قىلىسىز… سائەت - سائەت-
لەپ ماڭسىڭىز تۈگمەيدىغان بۇ بارخانلار

دۇنياسى ئادەم-
نى فىزىئولوگى-
يىلىك قاغجى-
راشتىن ھالسىرى-
تىپ ، ھەتتا خى-
ياللىرىڭىزنى ۋە
ھېس - تۇيغۇلىرى-
ڭىزنىمۇ قۇرغاق-
لاشتۇرۇۋېتىدۇ .
سەھەردە بارخانلار
ئارقىسىدىن كۆتۈ-
رۈلگەن قۇياشنى
قوغلاپ ماڭسىڭىز ،
كەچقۇرۇن قۇياش
ئۇپۇق سىزىقىغا
باش قويغاندا ، سىزمۇ قۇملۇق تاشيولى-
نىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدىكى تۇنجى بوس -
تانلىق — نىيە ناھىيىسىگە يېتىپ بارى-
سىز . بۇنىڭ بىلەن بۇ يېشىل ئارال سىز-
نىڭ بىر كۈنلۈك سەپەر ھارغىنلىقىڭىزنى
ئاللىقاياقلارغا يوق قىلىۋېتىدۇ…

شۇنداق ، تەكلىماكان بىزنىڭ دىيا-
رىمىزدىكى غايەت زور جەزىرە . ئۇ ئۇزاق
ئەسىرلەر مابەينىدە تالاي بوستانلىقلارنى
ۋە ئاۋات شەھەرلەرنى يۇتۇپ كەتتى . ئەمما
ھارماس خەلقىمىز ئۆزىنىڭ ئەمگەكچان
ئىككى قولىغا تايىنىپ بۇ يەردە يەنە كۆپ-
لىگەن بوستانلىقلارنى بەرپا قىلىپ تۇر-

www.uyghurkitap.com

دى . تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدە-
كى خوتەن دىيارىغا قەدەم باسسىڭىز ، ئۇيى-
غۇر دېھقانلىرىنىڭ رەھىمسىز تەبىئەت
بىلەن قانداق كۈرەش قىلىپ ، قۇملار ئۇ-
چۇپ تۇرغان بۇ دەشت - باياۋاندا دۇنياغا
مەشھۇر بوستانلىق مەدەنىيىتى ياراتقانلى-
قىنى ھېس قىلىسىز . تارىختىن بۇيان
بىر دەقىقىمۇ توختاپ قالمىغان بۇ تىنىم-
سىز كۈرەش جەريانىدا ئۇيغۇر دېھقانلىرى
پەقەت كۈچلۈك يېشىللىق ئېڭىنىڭ تۈرت-
كىسىدىلا ئىككى قولىغا تايىنىپ قەدىمكى
بوستانلىق مەدەنىيىتىنى بۈگۈنگە ئۇلىغا-
نىدى . نىيە بوستانلىقىدىن تەكلىماكاننىڭ
جەنۇبىي گىرۋىكىنى بويلاپ داۋاملىق
غەربكە ماڭساق ، قۇم بارخانلىرى بىلەن
شالاڭ چۆل ئۆسۈملۈكلىرى قاپلاپ تۇر-
غان بوز رەڭ دالا ئۆزئارا كېسىشكەن بۇ
زونىدا مۆئەييەن ئارىلىقتىن كېيىن كېرى-
يە ، چىرا ، لوپ ، خوتەن ۋە قاراقاش قا-
تارلىق چوڭ تىپتىكى بوستانلىقلارنى
ئۇچرىتىمىز . چوڭ - كىچىكلىكى ئوخ-
شاش بولمىغان بۇ بوستانلىقلارنىڭ يې-
شىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى كىشى-
نى ھەيران قالدۇرىدۇ . ھەتتا خوتەن نا-
ھىيىسىنىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكى-
لاتى تەرىپىدىن مەملىكىتىمىزدىكى ،
شۇنداقلا دۇنيادىكى يېشىللىق بىلەن قاپ-
لىنىش نىسبىتى ئەڭ يۇقىرى بولغان ئو-
رۇنلارنىڭ بىرى بولغانلىقى سىزنى تېخى-
مۇ تەئەججۇپلەندۈرىدۇ .

يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 50
مىللىمېتىرغىمۇ يەتمەيدىغان ، دېڭىز -
ئوكيانلاردىن كېلىدىغان نەم ھاۋا ئېقىمى
يېتىپ كېلەلمەيدىغان ، قۇم - بورانلار-
نىڭ ھۇجۇمىدىن ھەر ۋاقىت خالىي بولال-
مايدىغان كىلىماتى ناچار ، ئىقلىمى ئاجا-
يىپ قۇرغاق بۇ پىنھان چوڭقۇرلۇقتا قاند-
داق قىلىپ دۇنياغا مەشھۇر بوستانلىق
مەدەنىيىتى يارىتىلدى؟

شۇنىسى ئېنىقكى ، بوستانلىق مەدە-
نىيىتىنىڭ بەرپا بولۇشىنىڭ ئۇزاق جەريا-
نىغا ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ تەبىئەتنى چۈ-
شىنىش ۋە تەبىئەت بىلەن ئىچكى بىردەك-
لىك ھاسىل قىلىشتەك ئۇلۇغۋار روھىي
كەچۈرمىشلىرى سىڭگەنىدى . ئۇلار ۋە
ئۇلارنىڭ ئەمگەكچان ئەجدادلىرى رەھىم-
سىز تەبىئەتنىڭ ئۆزلىرىنى پەپىلىمەيدى-
غانلىقىنى ، بەلكى ئۆزلىرىنىڭ تەبىئەتنى
ھەر ۋاقىت پەپىلەپ ، ئەيۋەشكە كەلتۈرۈپ
تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر چۈشەن-
گەنىدى . ئۇلار قۇملۇق ، بوستانلىق ۋە
يىراقتىكى تاغ تىزمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى
قارىماققا ئايرىم دۇنيادەك كۆرۈنىدىغان ،
ئەمما ئىچكى جەھەتتىن بىر - بىرىنى
تەقەززا قىلىدىغان كۆرۈنمەس دىئالېكتىك
بىرلىكنىمۇ خېلى بۇرۇنلا ھېس قىلغان-
دى . ئۇلار يەنە بۇ زېمىننىڭ يارىلىشىدىن-
لا بىر خىل ئىچكى تەڭپۇڭلۇق ھالىتىنى
ساقلاپ كەلگەنلىكىنى ، زېمىندىكى بارلىق
جانلىقلارنىڭ ھاۋا ، سۇ ، تۇپراق ۋە ئوت-
تىن ئىبارەت تۆت ئاناسىرنىڭ ئورگانىك
بىرلىكىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقى-
نى ، خۇددى جىبران خېلىل جىبران
ئېيتقاندەك : «زېمىن نەپەسلەنسە ئادەم-
لەرنىڭ ياشايدىغانلىقىنى ، زېمىن نەپەس-
تىن توختىسا ئادەملەرنىڭمۇ گۆمران بو-
لىدىغانلىقى» دەك قانۇنىيەتنى ئوبدان بى-
لەتتى… شۇڭلاشقا باشقىلار ئۈچۈن قور-
قۇنچلۇق جەزىرە ھېسابلانغان ، ئۈستىدىن
ئۇچار قانات ، ئاستىدىن چاھار پايلارنىڭ
ئۆتمىكى تەس بولغان بۇ چۆل ئۇلار ئۇ-
چۈن بۈيۈك ئانا ياكى ئۇلۇغ ۋەتەن ئىدى !
مانا مۇشۇ يەردە — تۆت ئەتراپىنى
ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرغان ئىچكى ئاسىيا-
نىڭ پىنھان چوڭقۇرلۇقىدا قەدىمكى تارىم
مەدەنىيىتى يارىتىلدى . مەشرىق بىلەن

مەغرىبنى تۇتاشتۇرغان مەشھۇر يىپەك يولىنىڭ قوۋۇقى ئېچىلدى . خوتەن قەغىزى كەشىپ قىلىنىپ ، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى يېڭى دەۋرگە باشلاپ كىردى . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بوستانلىق مۇھىتىدا يېتىلدۈرگەن ئۆزگىچە ھېس - تۇيغۇلىرىنى ، ھۆللۈككە تەشنا گۈزەللىك قاراشلىرىنى ، قۇرغاق ۋۇجۇدىدىن ئېتىلىپ چىقىپ چەكسىز بوشلۇققا سىڭىپ كەتكەن غايىۋى پىكىرلىرىنى ھارماس قوللىرى بىلەن بىر يىپ ، بىر يىپتىن ئىشلەپ چىققان يىپەك ۋە يۇڭ توقۇلما مەھسۇلاتلىرىغا سىڭدۈرۈپ تاشلىدى . نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان ئۆزىنىڭ رەڭدار جۇلاسى ، خىلمۇخىل نۇسخىسى ، قەلبلەرنى گۈزەل كۆرۈنۈشلەر بىلەن تويۇندۇرغۇچى سېھرىي كۈچى بىلەن ئوتتۇرا ۋە غەربىي ئاسىيا خەلقلىرىنى جەلپ قىلىپ كەلگەن خوتەن گىلىمى بىلەن يەرلىك ئەتلىسى ئۆزىدە بوستانلىق مەدەنىيىتىنىڭ ئاجايىپ مول ئىچكى مەزمۇنىنى ئەكس ئەتتۈردى . گىلەم بىلەن ئەتلەسنىڭ ھەربىر سىزىقى ، گۈل نۇسخىسى ۋە رەڭ تۈزۈلۈشىگە دىيارىمىزنىڭ قارلىق تاغلىرى ، مىڭلىغان دەريا - تاراملىرى ، بىپايان قۇملۇقلىرى ۋە يۇلتۇزلاردەك تارالغان بوستانلىقلىرى ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن كۆپ قىرلىق مۇرەككەپ جۇغراپىيىلىك مۇھىت تەسۋىرى ئىپادە قىلىنىدى . ئۇلار دۇنيانى يەككە رەڭ ، تاق يۆنىلىش ۋە بىر مەركەزچىلىك نۇقتىسىدىن ئەمەس ، بەلكى ھەم شەرق تىرىمچىلىرىغىمۇ ھەم غەرب تەۋەككۈلچىلىرىگىمۇ ئوخشمايدىغان سىممېترىك تۇيغۇ ۋە كېسىلمە نۇقتىدىن كۆزىتىشنى ياقتۇراتتى . ئۇلارنىڭ غايىۋى ئىدىئالى ، گۈزەللىك قاراشلىرى ۋە تەپەككۇر ئەندىزىسى مەڭگۈ كېسىشمەيدىغان پاراللېل سىزىقتا ئەمەس ، بەلكى كۆپ يۆنىلىشتىن چىقىپ ئورتاق بىر نۇقتىدا قوشۇلۇشتا ئاندىن ئەۋجىگە يېتەتتى .

پايانسىز قۇملۇققا نىسبەتەن بوستانلىق ماكان جەھەتتىن ناھايىتى چەكلىك دائىرە ئىدى . ھالبۇكى ئۇلار مۇشۇ چەكلىك دائىرە ئىچىدە ياشاپ يىراقتىكى چەكسىز غايىۋى مەنزىرىلەرنى خىيال قىلىشقا كۆنۈككەنىدى . ئۇلارنىڭ قەھرىمانلىرى ماناسقا ئوخشاش كۆك تولۇمدىن ، گۆر ئوغلىغا ئوخشاش گۆردىن ، بۆكۈخانغا ئوخشاش دەرەخ كاۋىكىدىن تۇغۇلاتتى ، ئەمما قىسىلغان دائىرىدىن بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە بولغان بۇ قەھرىمانلار قىرانلىق مەزگىلىگە يەتكەن ھامان چەكلىك بوستانلىقلاردىن ھالقىپ چىقىپ يىراقلارغا يۈرۈش قىلىشقا ، دۇنيانى قۇچاقلاشقا ئاتلىناتتى . سۇر رەڭ قۇملۇقلار ئارىسىدىكى يېشىل مەرۋايىتتەك بوستانلىقلارنى ئوراپ تۇرغان زەڭگەر رەڭ كۆكتە ھامان رىۋايەتلەردىكى سۇمۇرغ قۇشى پەرۋاز قىلىپ تۇراتتى . كۇجۇم مەھەللىلەرنىڭ تومۇز ئايلىرىدىكى دىمىق تۈنلىرىدە يىراقتىكى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارقىسىدىن چاپچىپ تۇرغان شاش ئارغىماقلارنىڭ كىشنەشلىرى توختىماي ئاڭلىناتتى . ئۇلار مۇشۇ بوستانلىقلاردا تۇغۇلغان قەلبى ئوتلۇق يىگىتلەرنى يىراق - يىراقلاردىكى گۈزەل مەشۇقلىرىنىڭ قېشىغا ئېلىپ كېتىشكە تەييار تۇراتتى…

تەكلىماكاننىڭ ئۆزى ئەسلىدىنلا بىر رىۋايەت ئىدى . ئۇنىڭ گىرۋىكىدە پەيدا بولغان مىڭلىغان بوستانلىقلارمۇ رىۋايەت ئىدى . بوستانلىقلاردىكى بۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەرمۇ ئەلمىساقتىن بۇيان رىۋايەت ئىچىدە ياشاپ كەلگەنىدى . ئۇلار ئۈچۈن بارخانلارنىڭ كەينىدىن بەزى - بەزىدە ئاڭلىنىپ قالىدىغان تۆگە كارۋانلىرىنىڭ كولدۇرما سادالىرى ، ئىتلارنىڭ قاۋاشلى-

www.uyghurkitap.com

رى ۋە داقا ـ دۇمباقلارنىڭ گۈرۈلدىگەن
ئاۋازلىرىنىڭ ھېچقانداق ئەجەبلەنگۈچىلى-
كى يوق ئىدى. چۈنكى تۇنۇگۇنكى بىر
ئاۋات شەھەر ياكى بىر كۆجۈم مەھەللە
بىر كېچىدىلا قۇم ئاستىغا غەرق بولاتتى ـ
دە، ئۇنىڭ ئورنىغا بۇگۈن يېڭى بىر بوس-
تانلىق بىنا بولاتتى. شۇڭلاشقا چەرچەن
خەلقى ئارىسىدا ھېلىھەم تارقىلىپ يۈر-
گەن «تاتىراڭدىن ئۆگزىگە چىققان خوراز
يەكەندە يەرگە چۈشىدۇ»① دېگەن رىۋايەت
ئاساسسىز ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار-
نىڭ ھەممە نەرسىسى ـــ خىيالىي چۈش-
لىرىمۇ ھەم رېئال دۇنياسىمۇ رىۋايەت ـ
قىسسەلەر بىلەن بىرلىشىپ كەتكەنىدى.

بوستانلىقلاردىكى چەكلىك دائىرە بۇ
يەردە ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ خىيالىي تە-
سەۋۋۇرىنى چەكلەپ قويالمىدى. ئۇلار
ئۆزلىرىنىڭ يىپەك توقۇلما ۋە گىلەملى-
رىگە ماھىرلىق بىلەن چۈشۈرگەن قانات-
لىق پەرىشتىلەر بىلەن ئۇچار ئاتلىرىغا
مىنىپ دۇنيانى ساياھەت قىلدى. ھىمالايا
تاغلىرىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى سىرلىق
ھىندى تۇپرىقىدا مەيدانغا كەلگەن بۇددى-
زىم ئەقىدىسى ۋە مەدەنىيىتى 2000 يىل
ئاۋۋاللا بۇ يەردە گۈللىنىشكە ئېرىشتى.
«بەشنامە» دىكى دېداكتىك مەسەللەر
پارس ۋە ئەرەب مەدەنىيىتىنىڭ خۇرۇچلى-
رى بىلەن بېيىغاندىن كېيىن «كەلىلە ۋە
دېمنە» نامى بىلەن بۇ يەردىكى بوستان-
لىقلاردا ئالقىشقا ئېرىشتى. «مىڭ بىر
كېچە» رىۋايەتلىرى ئۇلارنىڭ چاڭقاق ۋۇ-
جۇدىنى لەرزىگە سېلىپلا قالماستىن، بەل-
كى يەنە ئىجادىيەت ئىلھامىنىمۇ تىنىمسىز
غىدىقلىدى.

ماكېدونىيىلىك ئىسكەندەر ۋاپات بو-
لۇپ يۈز يىل ئۆتمەيلا بۇ يەردىكى كىشىلەر
ئۇنى قويۇق رىۋايەت تۇسىگە ئىگە شەخسكە
ئايلاندۇردى. مەھمۇد قەشقەرىدەك بۈيۈك
تىلشۇناسمۇ ئۇيغۇر، چىگىل قاتارلىق
مىللەت ـ قەبىلەناملىرى بىلەن دىيار-
مىزدىكى بىرمۇنچىلىغان يەر ـ جاي نام-
لىرىنى ئىسكەندەر زولقەرنەيىن بىلەن
باغلىق بولغان رىۋايەتلەرگە تۇتاشتۇردى.
ئەڭ دەسلەپ «ئىنجىل» قىسسىلىرىدىن
باشلانغان «ئەسھابۇل كەھف» ھەققىدىكى
رىۋايەتلەر ئوتتۇرا يەر دېڭىزىنىڭ شەرقىي
قىرغاقلىرىدىن تەدرىجىي شەرققە تارقى-
لىپ، «قۇرئان» قىسسىلىرىدە تېخىمۇ
بېيىپ، دىيارىمىزغا كىرگەندىن كېيىن،
ئۇنىڭ ئورنى غەربىي ئاسىيادىن تۇرپان
تۇيۇققا يۆتكەلدى. تۆتىنچى خەلىپە ھەز-
رىتى ئەلى ھايات چېغىدا تەڭرىتېغىنىڭ بۇ
يېقىغا ئەسلا ئۆتۈپ باقمىغان بولسىمۇ،
لېكىن پارس ئەدەبىياتىنىڭ تۈرتكىسىدە
ئۇنىڭ دۇلدۇلغا مىنگەن غايىۋى سىماسى
تارىم بويلىرىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىپ
يۈردى.

قىسقىسى، بۇ يەر ئىچكى ئاسىيادىكى
بىر پىنھان چوڭقۇرلۇق بولۇشىغا قارى-
ماي، يىپەك يولى ئېلىپ كەلگەن ھەرقاي-
سى ئەللەرنىڭ رەڭگارەڭ مەدەنىيەت خۇ-
رۇچلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالدى ۋە نا-
ھايىتى تېزلا ئۇلارنى ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ
تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇردى. ئۇلار ما-
نا مۇشۇ سۇر رەڭ بارخانلار ئوراپ تۇرغان
بوستانلىقلاردا تۇرۇپ سىرتقى دۇنياغا
هارماي تەلپۈندى. سىرتتىن كەلگەن يې-
ڭى ئۇچۇرلارنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل
قىلدى ھەمدە شۇ ئارقىلىق تارىم ئويمانلى-
قىغا چۆكتۈرۈلگەن بىر خىل دۇملەنمە

① بۇ رىۋايەت چەرچەن خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقال-
غان. تاتىراڭ چەرچەن ناھىيىسىنىڭ غەربىي ـ شىمالىي قىس-
مىغا جايلاشقان 30 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى يېزا بولۇپ، قە-
دىمكى زاماندا بۇ يەردىن تاكى يەكەنگىچە تۇتاش بوستانلىق ۋە
مەھەللىلەر بولغان دېگەن رىۋايەت بار. ئەمەلىيەتتىمۇ نىيىدىكى
ئەندىر خارابىلىرىمۇ بۇ يېزا بىلەن بىر تۈز سىزىق ئۈستىگە
توغرا كېلىدۇ.

هالەتتىكى ئىجتىمائىي كەيپىياتنى جانلان-
دۇرۇشقا تىرىشتى . بۇنىڭ نەتىجىسىدە
ئۇلارنىڭ بەدىئىي ئەدەبىياتىدا يۈرەكلەرنى
لەرزىگە سالغۇچى گۈزەل ھېكايىلەر ۋە
مۇھەببەت قىسسىلىرى ئەۋج ئالدى . خو-
تەن مۇشكى بىلەن خوتەن گۈزەللىرىنىڭ
نامى يىپەك يولى بويلاپ يىراق ئەللەرگىچە
تارقالدى . شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئە-
سەرلىرىدە خوتەن نامى چىن ، ماچىن ،
تۈركىي چىن دېگەن نامىلار بىلەن بىللە
تەكرار - تەكرار تىلغا ئېلىندى . ئۇلار
ئۆزلىرىنىڭ بەدىئىي ئەدەبىياتى ۋە سەن-
ئەت ئىجادىيىتىنىڭ مەزمۇنىنى چەكسىز
كەڭ ئېچىۋەتتى . شەرق ئىسلام ئەدەبىيا-
تىدىكى ئاجايىپ گۈزەل تېما موتىفلار كېيى-
نى - كەينىدىن ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىغا
ئۆزلىشىپ ، سەنئەت ئىجادىيىتىدىكى بىر
گەۋدىلىشىشنى كۈچەيتتى . شۇنىڭ بىلەن
بىر ۋاقىتتا ، ئۇلار ئۆز قەھرىمانلىرىنىمۇ
يىراقتىكى غايىۋى ئەللەرگە سەپەر قىل-
غۇزدى ھەمدە سەپەر رىيازەتلىرى ئارقى-
لىق ئۇلارنى قىرانلىق سىناقلىرىدىن ئۆت-
كۈزدى .

فەرھاد رىۋايەتلەردىكى ساكلارنىڭ
قەھرىمانى ئىدى . ئۇنىڭ ئەپسانىۋى پرو-
توتىپى قۇرۇم تاغلىرىدىكى بىر قەيسەر
دىۋىگە تەتبىقلانغانىدى . نۇرغۇن ئەسىرلەر
ئۆتكەندىن كېيىن نەۋائىي سېھرىي تۈسى
قويۇق بولغان خوتەن بوستانلىقىنى فەر-
ھادنىڭ ۋەتىنى قىلىپ تاللىۋالدى . شاھ-
زادە فەرھاد خوتەن بوستانلىقىدا تۇرۇپ
جاھاننامە ئەينىكى ئارقىلىق گۈزەل ئەر-
مەن مەلىكىسى شىرىننى كۆرىدۇ ۋە ئۇ-
نىڭغا ئاشىق - بىقارار بولىدۇ . ئاشىق
فەرھاد شۇنداق قىلىپ ئۆز ۋەتىنىدىن —
خوتەن بوستانلىقىدىن ھالقىپ چىقتى ۋە
ئەقلىي تەپەككۇرنىڭ ۋەتىنى بولغان يۇنان-
غا قاراپ يول ئالدى . يولدىكى ئۈچ چوڭ
توسۇقنى يېڭىپ ئۆتۈپ جىسمانىي كامىل-
لىققا يەتكەندىن كېيىن ، يۇناندىكى بىر
غاردا بۈيۈك سوقرات بىلەن كۆرۈشتى ۋە
ئەقلىي تاكامۇللۇققا ئېرىشتى . شۇنىڭدىن
كېيىنلا فەرھاد شىرىنغا مۇھەببەت قو-
يۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتىنى ھازىرلىدى .
ئۇ ئاخىر ئەرمەنىستانغا باردى . قانال قې-
زىپ تاغقا سۇ باشلاشتەك ئۇلۇغ قۇرۇ-
لۇشنى تاماملىدى . ئۇ ئەسلىدە شىرىن بى-
لەن قوشۇلۇشقا تامامەن ھەقلىق ئىدى .
ئەمما ئويلىمىغان يەردىن تراگېدىيە ئاخى-
رى يۈز بەردى . ئۇ شىرىننىڭ ۋەتىنىدە
يىراق خوتەنگە ئۇچقان شامالارغا پىچىر-
لاپ جان بەردى...

مانا بۇ
نەۋائىينىڭ
قەلىمىئاستى-
دىكى خوتەن
شاھزادىسى-
نىڭ سۆيگۈ
قىسسىسى ئى-
دى ، بوستان-
لىق خەلقلى-
رىنىڭ غايى-
ۋى تەلپۈنۈ-
شى ئىدى .
ئۇلار قاتمۇ

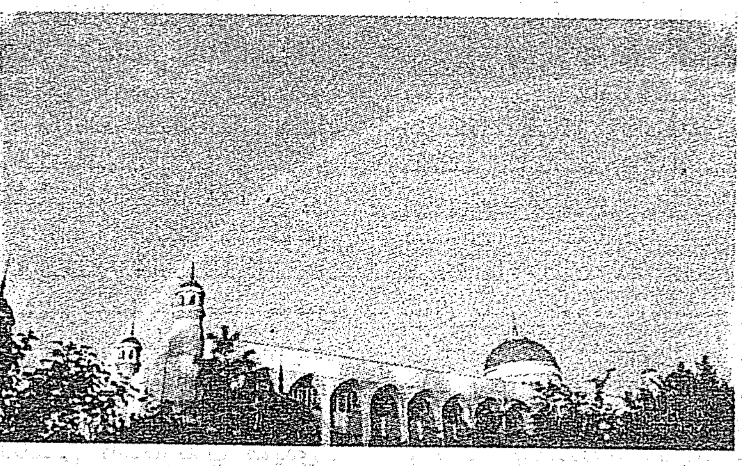

قات قۇملۇقلار
بىلەن بىر -
بىرىدىن ئاي-
رىلىپ تۇر-
غان چەكلىك
دائىرىدىكى
بوستانلىقلاردا
چۈش بىلەن
رېئاللىق ، غا-
يە بىلەن ئەمە-
لىيەت ئوتتۇ-
رىسىدىكى گى-
رەلەشمە مۇ-

ھەتتا ياشاشقا كۆنۈككەنىدى. ئۇلار ئوقچۇپ تۇرغان چەكسىز ھېس - ھاياجانىنىمۇ ھەم يۈرەكنى لەختە - لەختە قىلىۋېتىدىغان تراگېدىك مەنزىرىلەرنىمۇ قوبۇل قىلىشقا تەييار ئىدى. بۇ ئۇلارنىڭ بوستانلىق مەدەنىيىتى مۇھىتىدا يېتىلدۈرگەن ئالاھىدە ئېستېتىك ئەندىزىسى ئىدى...

ۋاھالەنكى ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ مۇرەسسەسىز خىرىسى ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزگەرتىۋەتتى. بۇ يەرنىڭ تۇرمۇشىغا، كەيپىياتىغا ۋە مەنىۋى تىندۇرمىسىغا سىڭىپ كەتكەن رىۋايەتلىك ھالەت بۇزۇۋېپ تاشلاندى. ئەلمىساقتىن بۇيان تەبىئەت بىلەن بىر خىل ئىچكى تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاپ كەلگەن بوستانلىق مەدەنىيىتى ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى ئېلىپ كەلگەن جىددىي ئۆزگىرىشكە تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قالدى.

خوتەن قەغىزى بىلەن يەرلىك يىپەك توقۇلمىچىلىقى ئەسلىدە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا مەشھۇر بولغان ئىككى چوڭ قول سانائەت تۈرى ئىدى. بۇ مەھسۇلاتلارنى 80 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگە قەدەر خوتەن كوچىلىرىدا ئۇچراتقىلى بولاتتى. ئەپسۇس، ئون يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە خوتەننىڭ بۇ ئىككى ئەنئەنىۋى قول سانائىتىنىڭ بازاردىن سىقىپ چىقىرىلغانلىقىنى، زاۋۇتلاردا توپ - توپى بىلەن ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلارنىڭ ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر بۇيۇملىرىنى ئاستا - ئاستا ۋەيران قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز.

تارىختىن قېپقالغان ھېچبىر ماتېرىيالدا، ھەتتا ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى يېزىلغان تەزكىرىلەردىمۇ خوتەن رايونىدا توپا يېغىش ھەققىدە ھېچقانداق خاتىرىنى ئۇچراتقان ئەمەسمىز. ھازىر ھايات بوۋايلارنىڭ ئەسلىمىلىرىگە قارىغاندىمۇ بۇنىڭدىن يېرىم ئەسىر ئىلگىرىلا خوتەن بوستانلىقىدا توپا يېغىش ھادىسىسى ئىنتايىن ئاز ئىكەن. بۈگۈنكى كۈندە خوتەن رايونىغا قاتتىق ئاپەت بولغان توپا يېغىش ھادىسىسى بۇ يەرنىڭ ئەلمىساقتىن بۇيانقى تەبىئەت بىلەن بولغان ئىچكى مۇۋازىنىتىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى ئاشكارىلاپ قويدى.

دەرۋەقە، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى بۇ يەردە ياشىغۇچى ئىنسانلارنىڭ روھىيەت مۇۋازىنىتىنىمۇ خېلى زور دەرىجىدە قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى. ئۇلار ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ ئەلمىساقتىن بۇيان كۆنۈككەن تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇر ئەندىزىسىنىڭ كەسكىن تاللاشقا دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى، ھاياتلىق رىقابىتىنىڭ كۈنسايىن ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار ئەسلىدە ئېكولوگىيە بىلەن بولغان يۈكسەك دەرىجىدىكى ئىچكى بىرلىكنى ساقلاپ كەلگەنىدى. قۇرۇم ۋە تەڭرىتاغلىرىنىڭ ئاپئاق قارلىق چوققىلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن پەسىللىك دەريا - تاراملاردىن قانداق پايدىلىنىشنى، قاغجىراپ تۇرغان تەكلىماكاننى قانداق سۇغىرىشنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇلار يەنە سۇسىز بوزلارغا قوغۇن، تاۋۇز تېرىپ، ئۇنىڭ پىلەكلىرىنى يانتاقنىڭ غولىغا ئۇلاپ سۇغىرىشنى ھەمدە چاك - چاك يېرىلغان چۆنەكلەردىن شېكەر تەملىك مېۋىلەرنى ئېلىشنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. ئۇلار ئەزەلدىن تەبىئەت بىلەن قارشىلىشىپ باققان ئەمەس ئىدى. بەلكى تەبىئەتنى پەپىلەپ، سىلاپ، ئۇنىڭ چەكسىز ئىمكانىيەتلىرىدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلىنىپ كەلگەنىدى. ئۇلار گەرچە ئەسىر - ئەسىرلەردىن بۇيان پايانسىز قۇملۇقلار ئارىسىدىكى چەكلىك بوستانلىقلاردا ياشاپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىنى يېتىم، تەنھا ھېس قىلمىغانىدى، بەلكى ئۆزلىرىنى تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى، بارخانلارنىڭ ھەمراسى، سانجاق - سانجاق قۇملارنىڭ دانىچىسى دەپ قاراپ كەلگەنىدى. ئۇلار سىرتتىن قارىماققا خىلۋەت، پىنھان ۋە زېرىكەرلىك كۆرۈنىدىغان بوستانلىق تۇرمۇشنى ئاجايىپ رەڭدار ئىچكى مەزمۇنلار بىلەن بېيىتقانىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتىنى ھەر تەرەپلەردىن كېلىدىغان تۆگە كارۋانلىرى ئېلىپ كەلگەن يېڭى ئۇچۇرلار بىلەن يېڭىلاپ تۇرۇشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇلار ئۆز مۇقام كۈيلىرى بىلەن ئۆز كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشقا، رىۋايەتلىرى بىلەن رېئاللىقنى بېزەشكە، يېشىللىق تۇيغۇسى بىلەن قۇرغاق

مۇھەتنى ھۆلدەشكە كۆنۈككەندى. ئۇلار ئېتىقادىنى ئۆز دۇنيا قارىشىنىڭ يادروسى ھېسابلايتتى. ئاق كۆڭۈللۈك، سادىقلىق، ئىخلاسمەنلىك ئۇلارنىڭ ئېتىقاد ئادەتلىرى بىلەن بىرلىشىپ كەتكەندى. ھەتتا ئۇلاردىكى ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بۇنداق ئىخلاسمەنلىك تۇيغۇسى تارىختا بەزىبىر مەنىۋى پاجىئەلەرنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، شاھ مەشرەپ يەكەندىن خوتەنگە بارماقچى بولۇپ يولغا چىققىنىدا، بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خوتەن خەلقى «بىر ئەۋلىيا كېلەرمىش…» دەپ مەشرەپنىڭ يولىغا باش قويغان. بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن شاھ مەشرەپ قاتتىق غەزەپ بىلەن: «ئېھ، ئازغۇن بەندىلەر، بىر ئاللانى قويۇپ مەندەك بىر بەندىگە باش قويۇپ چوقۇنۇشقا قايسى ئېتىقادىڭلار يول قويىدى!؟» دېگىنىچە، ئەڭ ئېگىز بىنانىڭ ئۈستىگە چىقىپ قاراپ سىيگەنمىش…

شۇنداق، بۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى ۋە ئەقىدە قىزغىنلىقى بەزىدە ئۇلارنىڭ روھ تارىخىدىكى ئاچچىق تراگېدىيىلەرنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. ئۇلاردا ئەنئەنىۋى تېبابەتچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى. ئۇلارنىڭ تېبابىتى قۇرۇق يىڭنە بىلەن قاينىتىلغان دورىلارنى ئاساس قىلغان يىراق شەرق تېبابىتىگىمۇ، نوقۇل فىزىئولوگىيىلىك داۋالاش بىلەن خىمىيىۋى دورىلارنى ئاساس قىلغان غەرب تېبابىتىگىمۇ ئوخشىمايتتى. ئۇلار تېبابەتنى تەبىئەت بىلەن ئىنساننىڭ ئىچكى ئورگانىك بىرلىكىدە، تېخىمۇ توغرىسى روھ بىلەن تەننىڭ، مىزاج بىلەن خىلىتلارنىڭ تەڭپۇڭلۇقىدا كۆزەتكەنىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆز تېبابىتىگە ئىشىنەتتى. روھنىڭ مەڭگۈلۈكلۈكىگە تېخىمۇ ئىشىنەتتى. ئاجايىپ نەپىس قول - ھۈنەرۋەنچىلىكنى بوستانلىق ھاياتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇرغانىدى.

ئەپسۇسكى، 20 - ئەسىر ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزگەرتىۋەتتى. تەكلىماكاندىكى تەبىئىي فولكلور مۇزېيى بۇزۇلۇشقا باشلىدى. قاچانلاردىندۇر بۇيان بۇ يەرنىڭ رىۋايەتلىك ئۆتمۈشى غايىب بولدى. دەريا بويى ئەسلىدە تەكلىماكاندىكى غايىۋى ئارال ئىدى. قەدىمكى كېرىيىلىكلەر ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىدىن مۇستەسنا قالغان بۇ غايىۋى ئارالدا 400 يىللىق رىۋايەتلىك تۇرمۇشنى باشتىن كەچۈرگەنىدى. ئۇلار ئىچكى ئاسىيانىڭ تارىمغا كۆمۈلگەن تىندۇرما مەدەنىيىتىنى ئۆز رىتىمى بىلەن ساقلاپ كەلگەنىدى. تۇيۇقسىز بىر كۈنى مەدەنىيەتلىك دۇنيانىڭ ئادەملىرى بۇ ئارالنى بايقاپ قالدى. ئۇلار شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ، چىشلىرىنى بىلەپ بۇ يەرگە يۈگۈرۈلۈپ كېلىشتى. ئۆزلىرى بىللە مەدەنىيەتلىك دۇنيانىڭ خىلمۇخىل باكتېرىيىلىرىنى بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىشتى. شۇنداق قىلىپ ئون يىل ئۆتمەيلا بۇ يەرنىڭ 400 يىللىق رىۋايەتلىك ھاياتى غايىب بولدى. خۇددى گارسىيە ماركۇسنىڭ «يۈز يىل غېرىبلىق» رومانىدىكى ماكېندو بازىرى بۇ ئالەمدىن ئەبەدىي غايىب بولغاندەك، دەريا بويىنىڭ ئۆتمۈشىمۇ تەكلىماكان باغرىدىن مەڭگۈ غايىب بولدى…

بوستانلىق مەدەنىيىتى ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيانىڭ ئۆزىگە خاس تاللىشى ئىدى. بۇ خىل تاللاشقا بۇ يەرنىڭ تەبىئىي جۇغراپىيىۋى ئالاھىدىلىكى بىلەن ئىجتىمائىي تەرەققىيات يولى ئاساس قىلىنغانىدى. بۇ يەردە ياشىغان خەلقلەر نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان تەبىئەت بىلەن ياتلىشىشنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا ھالاكەت يولىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بەش قولدەك بىلەتتى. ئۇلار ئۆز ئەۋلادلىرىغا — زېمىننى سۆيۈڭلار. ئۇ بىزنىڭ ئانىمىز! — دەپ توۋلىغانىدى. مانا بۈگۈن بىز ئاشۇ زېمىننى دەسسەپ تۇرۇپ، ئەجدادلار قالدۇرغان قەدىمكى مەدەنىيەت مۇزېيىنىڭ ئاستا - ئاستا خاراب بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز، كۈندىن - كۈنگە قۇرغاقلىشىپ كېتىۋاتقان ئويمانلىق پىچىرلىماقتا:

— ئېھ، ئادەملەر، مېنى قۇتقۇزۇۋېلىڭلار!

(داۋامى بار)

مۇھەررىرى: يۈسۈپ ئىسھاق

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى

ئۇخلاۋاتىمەن

بىر كۈنى ئەپەندىم بازارغا كىرىپ، ئاغىنىسى بىلەن بىر سارايدا قونۇپ قاپتۇ. كېچىسى ئاغىنىسى سوراپتۇ:

— ئەپەندىم، ئۇخلاپ قالدىڭىزمۇ؟

— ھە، نېمە گەپ؟

— بىرئاز پۇل قەرز سوراي دېۋىدىم، — دەپتۇ ئاغىنىسى. ئەپەندىم دەررۇ خورەك تارتىپ:

— مەن ئۇخلاۋاتىمەن! — دەپتۇ.

مۈشۈكنى ئاداشتۇرۇش

نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ مۈشۈكى ناھايىتى چىپچىلغاق بولۇپ كېتىپتۇ. ئەپەندىم مۈشۈكنى تاشلىۋېتىش ئۈچۈن ئۇنى قاپقا سولاپ، شەھەر سىرتىغا ئېلىپ كېتىۋاتقاندا، بىر تونۇشى يولۇقۇپ قېلىپ:

— ئەپەندىم، نەگە كېتىپ بارىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەپەندىم:

— بازارغا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. تونۇشى ھەيران بولۇپ:

— ھوي ئەپەندىم، بازار ئارقىدا قالدىغۇ! — دەپتۇ.

— ئاستا گەپ قىل، بۇرادەر، مۈشۈكنى ئاداشتۇرۇۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندىم.

باغاق

ئەپەندىمنىڭ قوشنىسى توي قىلىپ، ئەپەندىمگە باغاق تارقىتىپ بېرىشنى ئېلتىماس قىپتۇ. ئەپەندىم پۈتۈن شەھەردە تەكەببۇرلۇقى بىلەن داڭ چىقارغان بىر باينىڭ باغىقىنى ئېلىپ بېرىپتۇ.

باينىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— باغاق ئەكېلىشكە سىزدىن ياخشىراق ئادەم تېپىلماپتىمۇ؟

— ياخشىراق ئادەملەرمۇ بار ئىدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەپەندىم، — بىراق ئۇلار ياخشىراق ئادەملەرنىڭ باغىقىنى ئېلىپ كېتىپتۇ.

يامان بۇلاق

ئەپەندىم تومۇز كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەپەرگە چىقىپتۇ، ئۇسسۇزلۇقتىن چاكىلداپ كېتىۋاتسا، يولدا بىر بۇلاق ئۇچراپتۇ. بىراق بۇلاقنىڭ كۆزىگە قوزۇق قېقىپ قويۇلغانىكەن، ئەپەندىم كۈچەپ قوزۇقنى تارتىشىغا يىغىلىپ قالغان سۇ ئېتىلىپ چىقىپ ئەپەندىمنىڭ ئۈستىۋېشىنى ھۆل قىلىۋېتىپتۇ. ئەپەندىم قوزۇقنى دەررۇ بۇلاقنىڭ كۆزىگە تىقىپ:

— ھەي بەچچىغەر، يامانلىقىڭدىن كۆزۈڭگە قوزۇق تىقىپ قويۇشقانىكەن، — دەپ يولىغا راۋان بوپتۇ.

قازىغا لايىق جاۋاب

قازى ئەپەندىمدىن سوراپتۇ:

— ئەپەندىم، قىرائەت قىلغاندا، قۇرئاننى خاتا ئوقۇپ قويغان چاغلىرىڭىز بارمۇ؟

— بار، تەقسىر، — دەپتۇ ئەپەندىم.

— قانداق چاغلاردا خاتا ئوقۇپ قويىسىز؟

— پۇلسىز ئاش يادىمغا چۈشكەن چاغدا، يات خوتۇننىڭ ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرگەندە، قازى بولۇپ پارە يېگۈم كەلگەن چاغدا خاتا ئوقۇپ قويىمەن، — دەپتۇ ئەپەندىم.

تەكىيە قىلاتتىم

ئەپەندىم شەھەردىن قايتىشىدا كەچ قېلىپ، بىر ئاغىنىسىنىڭكىگە كەپتۇ. ئاغىنىسى ئەپەندىمنىڭ قورسىقىدىن خەۋەر ئالمايلا، ئورۇن سېلىپ بېرىپ، ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. ئەپەندىم قورسىقىنىڭ ئاچلىقىدىن ئۇياققا ئۆرۈلۈپمۇ، بۇياققا ئۆرۈلۈپمۇ ئۇخلىيالماپتۇ. ئاخىر ئىچكەركى ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى چېكىپتۇ.

— خۇش، نېمە گەپ؟ — دەپ سوراپتۇ ئاغىنىسى.

— ئىككى نان ئۈزىتىۋەتسىڭىز ! —
دەپتۇ ئەپەندىم .
— كېچىدە نان نېمىگە كېرەك بو-
لۇپ قالغان ؟
— بېشىم پاكار بولۇپ قاپتىكەن ،
ئۇيقۇم كەلمەيۋاتىدۇ ، ناننى تەكىيە قىلاتـ -
تىم ، — دەپتۇ ئەپەندىم .

خۇرجۇن

ئەپەندىم بازارغا كىرىپ خۇرجۇنىنى
يوقىتىپ قويۇپتۇ . ئۆيگە قايتقاندىن كې-
يىن خوتۇنىغا باهانە كۆرسىتىپ :
— خوتۇن ، بۈگۈن بازاردا كارامەت
ئىش بولدى ، قارا ، ھەممە ئادەم خۇرجۇند-
نى يوقاتتى ، — دەپتۇ .
— سىزچۇ ؟
— ھەممە ئادەم يوقاتسا ، مەن قاراپ
تۇراتتىممۇ ؟ ئەلۋەتتە مەن ھەممىدىن ئاۋ-
ۋال يوقاتتىم ـ دە ، — دەپ جاۋاب بېرىپ-
تۇ ئەپەندىم .

كۆزەينەكنى ئېلىۋەت

ئەپەندىم ئۇخلاۋېتىپ يېرىم كېچىدە
خوتۇنىنى ئويغىتىپتۇ :
— خوتۇن ، خوتۇن ، چاققان بول ،
كۆزەينەكنى ئېلىۋەت !
خوتۇنى ھەيران بولۇپ :
— يېرىم كېچىدە كۆزەينەكنى نېمە
قىلىسىز ، — دەپتىكەن .
— ياخشى بىر چۈش كۆرگەن ئىد-
دىم ، بەكمۇ غۇۋا كۆرۈنۈۋاتىدۇ ، — دەپ-
تۇ ئەپەندىم .
توپلىغۇچى : خۇرسەنئاي مەمتىمىن

ئىنساپ ئۇستۇنمۇ مال ـ مۈلۈكمۇ ؟

پۇقرالارنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ ،
مال ـ مۈلۈككە تىقىلىپ كەتكەن كەنت
باشلىقى ئۆزىنىڭ مال ـ مۈلكىنى كۆز ـ
كۆز قىلماقچى بولۇپ ، جامائەت ئارىسىدا
ئولتۇرغان ئەپەندىمدىن :
— ئەپەندىم ، قېنى دەپ بېقىڭا ،
ئىنساپ ئۇستۇنمۇ ، مال ـ مۈلۈكمۇ ؟ —
دەپ سوراپتۇ . ئەپەندىم دەرھاللا :
— ئۆزلىرىگە مال ـ مۈلۈك ، بىزگە
ئىنساپ ئۇستۇن ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ .

ئاللا بېرەرمۇ ؟

كەنتنىڭ بېيى ئېتىزلىقتىن ئۆتۈپ
كېتىۋېتىپ ، تەرلەپ ـ پىشىپ ئىشلەۋاتـ-
قان ئەپەندىمنى كۆرۈپتۇ ۋە :
— ئەپەندىم ، قاچانلا قارىسام ئېتىز-
لىقتا يۈرۈيسىز ، شۇنداق ئىشلەپمۇ تۈزۈك-
رەك كۈن كۆرگىنىڭىز يوق . ئۇنىڭدىن
كۆرە ئىبادەت قىلسىڭىز ، ئاللا بېرىدۇ .
ئەمەسمۇ ؟ — دەپتۇ .
— بېگىم ، — دەپتۇ ئەپەند-
دىم ، — ئۆزلىرىدەك توققۇزى تەل يې-
قىن قوشنام بەرمىگەن يەردە ، يىراقتىكى
ئاللا بېرەرمۇ ؟

تۇمەنىڭ يىللار ياشىسۇن

ئەپەندىم يەر سۈغىرىپ يۈرسە ،
يەتتە ـ سەككىز ياشلاردىكى ئوغلى يۈگۈ-
رۈپ كېلىپ :
— ئاتا ، ئاتا ، كەنتنىڭ مىڭبېشى
مەھەللىدە توپلىشىپ تۇرغان كىشىلەرگە :
«ھازىر ناھىيە ئامبىلىنىڭ سالامەتلىكى
ئىنتايىن ياخشى ، مېنىڭچە 300 ياشقا كىد-
رىشىدە گەپ يوق» دەيدۇ ، — دەپتۇ . بۇ
گەپنى ئاڭلىغان ئەپەندىم ئاچچىقى بىلەن
بالىسىنى بىر كاچات سېلىپ :
— ئاغزىڭنى ئۇششۇتمە ، — دەپ-
تۇ . ئەپەندىمنىڭ ئوغلى يىغلاپ كېتىپ
بارسا ، مىڭبېشى ئۇچراپ قاپتۇ ۋە :
— ھوي بالا ، نېمىگە يىغ -
لايسەن ؟ — دەپ سوراپتۇ .
— ئۆزلىرىنىڭ گەپلىرىنى دەپبەر-
سەم ئاتام ئۇرۇۋاتىدۇ ، — دەپتۇ .
بۇنى ئاڭلىغان مىڭبېشى ئەپەندىمنىڭ
ئەدىپىنى بېرىپ ، ناھىيە ئامبىلىدىن ئىند-
ئام ئالماقچى بولۇپ ، ئىككى پايلاقچىنى
كەينىگە سېلىپ ، ئېتىزلىققا بېرىپتۇ ۋە :
— ئەپەندىم ، ھېلى بالىڭىزغا نېمە
دېدىڭىز ؟ — دەپ سوراپتۇ . ئەپەندىم :
— مىڭبېشى ، ھەممىمىز ئامبالنى
مىڭ يىللار ياشايدۇ دەۋاتساق ، ئۆزلىرد-
نىڭ نېمە دېگەنلىرى ئۇ ؟ — دەپ جاۋاب
بېرىپتۇ .

قاھار ئابدۇرېشىت (شىنجاڭ
خەلق نەشرىياتى)
مۇھەررىرى : ئەسقەر مەخسۇت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ۋاپادارىڭ مەن بولاي

تاغ يوللىرى يامان يول ،
ئېتىم ئاقساپ ماڭالماس .
كۆڭۈلدىكى يارىمنى
ئىزدىگەندە تېپىلماس .

كۆڭلىكىمنىڭ ئېتىكى ،
رەڭمۇرەڭ گۈل – چېچەكى .
مېنى يامان دېگەنلەر ،
ئايغىمنىڭ پېتىكى .

ۋەدە قىلىپ كەلمىدىڭ ،
ئايغا نەچچە ، ساناپ باق .
زادى كىمنى سۆيىسەن ؟
كۆزنى ئېچىپ قاراپ باق .

سۆگەتنىڭ شېخى پەستە ،
كەتمەنگە بولۇر دەستە .
قىشىڭغا باراي دېيمەن ،
كەچتە خەقلەر كۆرمەستە .

ئېتىمنى چاپاي چۆلگە ،
ئۆزۈمنى ئاتاي كۆلگە .
يار ئۆتى يامان ئىكەن ،
باغرىمنى ياقاي ھۆلگە .

كۆزدە غازاڭ تاشلايدۇ ،
يىڭى ئۆسكەن تېرەكلەر .
يار دەردىدە ئۆرتىنىپ ،
كاۋاپ بولدى يۈرەكلەر .

كۆچەت تىكتىم باغ بولدى ،
مېۋىلىرى تاغ بولدى .
يارىم قىلغان ئاھانەت ،
يۈرىكىمگە داغ بولدى .

دۇتار چالسام نەغمىگە ،
چۈشمىدىغۇ پەدىگە .
قارا كۆز تۇرالمىسىز ،
ئاخشام قىلغان ۋەدىگە ؟

ئاينى – ئايغا چاتايمۇ ؟
كۈننى – كۈنگە قاتايمۇ ؟
يارىم سېنىڭ دەردىڭدە ،
ئىشىكىڭدە ياتايمۇ ؟

يىلتىزىنى چاپقاندا ،
دەز كەتمەمدۇ تېرەككە .
ئەمدى تاقەت قالمىدى ،
داۋا تاپاي يۈرەككە .

يارىمنىڭ ئۆيى يىراق ،
قىينىدى مېنى پىراق .
ئاڭلىسۇن دەپ يارىمنى ،
ئېيتىمەن ناخشا – قوشاق .

ھويلىڭىز باراڭ يارىم ،
ئەتراپىقا قاراڭ يارىم .
شەرەت قىلسام ئۇقمايدۇ ،
دىتى يوق ساراڭ يارىم .

ھەپتە ئۆتتى ئاي ئۆتتى ،
كۆرەلمىدىم يارىمنى .
بېشىم كۆككە يېتەتتى ،
كېلىپ سورىسا ھالىمنى .

دەرۋازاڭ ئەجەب يوغان ،
ئېلىپ قويغىلى بولماس .
كىشىنىڭ قولىدا يارىم ،
سۆيۈپ قويغىلى بولماس .

يارىمنىڭ ئېتى زورا ،
قولىدا كۈمۈش كورا .
ئاغرىسا مېنىڭ مەيدەم ،
يارىمنىڭ سۆزى دورا .

يارىم بەرگەن ياغلىقتا ،
كەشتىلەكلىك ئاي ، يۇلتۇز .
ئامرىقىمدىن ئايرىلىپ ،
قانداق ئۆتىمەن يالغۇز .

مەن سېنى كۆرۈپ قالدىم ،
ئۆتكەن ھەپتە جۈمەدە .
سەن ئۆزۈڭنى داڭلىما ،
قاشلىق ئېتىپ كۆمەدە .

ياپپېشىل چىنار سەنمۇ ؟
قايرىلىپ سۇنارسەنمۇ ؟
مېنى ھەسرەتتە قويۇپ ،
ئايرىلىپ چىدارسەنمۇ ؟

بادام دوپپىلىق يارىم ،
باغقا سۇ ئاچاي دەيدۇ .
مېنى ئوتقا سېلىپ قويۇپ ،
غىپپىدە قاچاي دەيدۇ .

بوز لاچىن ئۇچۇپ چۈشۈپ ،
سوقۇۋالدى توشقاننى .
دۈشمەن قانداق ئايرىيدۇ ،
بىز دەك خۇدا قوشقاننى ؟

بۈگۈن كېچە ئايدىڭدا ،
بوسۇغاڭنى كولايمەن .
سېنى ئىزدەپ بارغاندا ،
خەلچىجان دەپ تولۇلايمەن .

تاغقا چىقتىم سەيلىگە ،
كۆزۈم چۈشتى لەيلىگە .
يار ئۆزىنى سوراپتۇ ،
قويۇۋەتسەم مەيلىگە .

ئېتىزلارغا سۇ كەپتۇ ،
ئېقىپ جىلغا ساي بىلەن .
يارىم كەچتە كېلەرمۇ ،
يېڭى چىققان ئاي بىلەن .

كۆزۈم چۈشتى بويۇڭغا ،
ئۆزۈك سالغان قولۇڭغا .
قاچانغىچە قارايمەن ،
يارىم سېنىڭ يولۇڭغا .

توپلىغۇچى : ھەسەن تىلىۋالدى

قۇم، چەرچەن، توغراق روھى

نۇرمۇھەممەت زامان

چەرچەن ناھىيىسى ئالتۇن تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكى، تارىم ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي - جەنۇبى چېتىگە جايلاشقان. «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا، چەرچەننى «چىرچان — چىن يولىغا بارىدىغان مۇسۇلمان چېگرىلىرىدىن بىرى» دەپ خاتىرىلەنگەن. چەرچەن تارىخىي ئەسەرلىرى ۋە رىۋايەتلەردە بايان قىلىنىشىچە، تۆگە كارۋانلىرىنىڭ قولدۇرما ساداسى بۇ قەدىمىي دىياردا نەچچە مىڭ يىل ياڭراپ، ھاياتلىقتىن خەۋەر بېرىپ تۇرغان. كېيىنكى مەزگىللەردە كېرىيە تەرەپتىن ئايۇپ ئوۋچى باشلىغان بىرقانچە كىشى بۇ جايغا ئوۋچىلىق قىلىپ كەپتۇ. ئۇلار تاغدىن چەرچەن دەرياسىنى بويلاپ ئارالغا كېلىپ، بۇ جاينىڭ سۈيى مول، تۇپرىقى مۇنبەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بوز يەر ئېچىپ بۇغداي، قوناق، ئارپا، سەۋزە، پىياز، چامغۇر، قوغۇن - تاۋۇز تېرىپتۇ. ئۇلارنىڭ قىزىقتۇرۇشى بىلەن ئەڭ دەسلەپ كېرىيەدىن ئون سەككىز تۇتۇن كۆچۈپ كەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرگە ئادەملەر ئارقا - ئارقىدىن كۆچۈپ كەپتۇ. ئۇلار قاشتېشى سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىپ «قاشتېشى يولى»نى ئېچىپتۇ، شۇ ئاساستا «يىپەك يولى»نى بەرپا قىپتۇ. چەرچەن خەلقى يەنە تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۇنى بويسۇندۇرۇپ يىپەك يولىدىن ئۆتكەن سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ تەسىرى بىلەن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە مەدەنىيەت تارىخنى شەكىللەندۈرۈپتۇ. ئۇنىڭ قەدىمىي ئىزلىرى ھېلىمۇ نۇرلىنىپ تۇرىدۇ.

ياز ئايلىرى چەرچەندە بالدۇر تاڭ ئاتىدۇ. بۇ يەرنىڭ خىزمەتچىلىرى باشقا جايلاردىن يېرىم سائەت بۇرۇن خىزمەتكە چۈشىدۇ. چۈش مەزگىلىدە ھاۋا ناھايىتى ئىسسىپ كەتكەچكە كىشىلەر سىرتقا چىقالماي، سۆرۈن جايلاردا ئارام ئالىدۇ. چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتە بولغاندىمۇ كۈن يانمايدۇ. بەزىدە ئۇشتۇمتۇت شامال چىقىپ، ئاسماندىن قۇمساڭغۇ توپا يېغىپ، پۈتۈن ئەتراپ قاراڭغۇلىشىپ كېتىدۇ. چەرچەننىڭ جەنۇبىدىكى قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئاستىدا مىڭ يىللاردىن بۇيان قىزىشىپ كۆيۈپ تۇرغان كۆمۈرلۈكتىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ۋە گاز شەھەر ئاسمىنىنى قاپلىۋالىدۇ. ئادەملەرنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ قىيىنلىشىدۇ. رەستە، ھويلا - ئارام، باغ، دەل - دەرەخ، ئوت - چۆپ، گۈل - گىياھلارنىڭ ئۈستىنى بىر قەۋەت توپا قاپلايدۇ. يىراقلاردا ھاۋا قاتتىق گۈلدۈرلەيدۇ. قاراسلاپ چاقماق چېقىپ، شارقىراپ يامغۇر ياغىدۇ. بىردەملىك يامغۇردىن كېيىن ھاۋا سۈزۈلۈپ، رەڭدار ھەسەن - ھۈسەن گۈزەل مەنزىرە پەيدا قىلىدۇ.

چەرچەنلىكلەر

چەرچەن ئادەملىرىنىڭ بەدەن قۇرۇ-

لۇشى ، چىرايى ئۆزگىچە بولۇپ ، بەزىلىرى قەدىمىي ئۇيغۇرلارنىڭ سىماسىنى ئەسلىتىدۇ . تېرىسى قىزغۇچ ، يۈزى سوزۇنچاق ، قاڭشارلىق كېلىدۇ . چېچى سارغۇچ ، كۆزلىرى يوغان بولۇپ كۆل رەڭ ، سۇس يېشىلغا مايىل . ئاياللىرىنىڭ ئىچىدە كىرۇران گۈزىلىگە قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغانلار ئۇچراپ تۇرىدۇ . بۇ يەردە قورساق سىلىپ سەمرىپ كەتكەن ، تەتۈر ئۆستىخان ، كېلەڭسىز ئادەملەر يوق . ئەكسىچە ئورۇق ، كۆچتۈڭگۈر ، ئېگىز ئادەملەر كۆپرەك ، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن سالاملاشقاندا ، مەيلى ئاياللار بىلەن ئاياللار ياكى ئاياللار بىلەن ئەرلەر بولسۇن قول ئېلىشىپ كۆرۈشىدۇ . تولۇق كېرىيە تەلەپپۇزىدا سۆزلىشىدۇ . قۇملۇق ئىچىدىكى بۇ كىچىككىنە بوستانلىقتا ساددا ، راستچىل بولۇشتەك ئېسىل پەزىلەت يەنىلا داۋاملاشماقتا . تارتىنىش ، تۈزۈت قىلىش ، ياسالمىلىق قىلىش مەۋجۇت ئەمەس . نېمە دېمەكچى بولسا ئوچۇق دەۋېرىدۇ . غەيۋەتنى نومۇس ئىش دەپ قارايدۇ .

بۇ يەردە ئىسمىنىڭ ئاخىرىسىغا «جان» ، «گۈل» قوشۇمچىلىرى ئەمەس ، بەلكى «ئاخۇن ، خان» قوشۇمچىلىرى قوشۇلۇپ ئېيتىلىدۇ . چەرچەن يەر- جاي ناملىرىنىڭ ئاتىلىشىمۇ ھەم قەدىمىي ھەم يەرلىك تۈس ئالغان . مەسىلەن : قوش ساتما ، زاغۇنلۇق ، ئۆي يايلاق ، چاكاندا ساي ، سېرىققول ، تۆگە سۇلاق ، سۇ بۆسكەن ، باغئېرىق ، ئاقتىكەندۆك ، قورامتلق جاندار تېرىم ، قىران ۋەھاكازالار . بۇ ئىسىملارنى چوڭقۇرلاپ تەھلىل ۋە تەتقىق قىلىپ باقساق ، دانىشمەن ئەجدادلارنىڭ بۇ ئاتالمىلارنى ئاشۇ رايون تەۋەسىدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش ، ۋەقەلەر ، مەشھۇر ئادەملەر ، شۇ يەردىن چىقىدىغان ئۇسۇملۇكنىڭ نامى ، جۇغراپىيىلىك ئۆزگىچىلىكىنى ئاساس قىلىپ ئاتىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز . مەسىلەن : قىران - ناھىيە بازىرىنىڭ توققۇز كىلومېتىر غەربىگە جايلاشقان كەنتنىڭ نامى بولۇپ ، 1914 - يىلى قىران دېگەن بىر كىشى ئائىلىسىدىكى ئالتە جاننى باشلاپ بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ، بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلغان . شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جاي «قىران» دەپ ئاتالغان .

چەرچەندە گۆش كۆپ بولغاچقا گۆشلۈك تاماقلار — زىخ كاۋاپ ، تونۇر كاۋپى ، سۇدا پىشۇرۇلغان گۆش ، باش - پاقالچەك ، ئۆپكە - ھېسىپ ئاساسلىق يېمەكلىككە ئايلانغان .

چەرچەن ناھىيىسى ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى جەھەتتە ئېلىمىز بويىچە ئىككىنچى چوڭ ناھىيە . ئەمما بۇ ناھىيىدە يۈز بەرگەن بىرەر يېڭىلىق بىردەمتىك ئىچىدە پۈتۈن ناھىيىگە تارىلىپ ھەممە كىشى بىلىدىغان خەۋەرگە ئايلىنىپ كېتىدۇ .

توغراق

چەكسىز قۇملۇق . مانا بالىلىق چاغلىرىمدا ئاڭلىغان چۆچەكلەردىكى ئادەمزات قەدىمى يەتمىگەن ، ھايۋانلار ، ئۇچار قاناتلار كىرىپ قالسا ، كۆيۈپ كۈل بولۇپ كېتىدىغان سېھىرلىك تىلسىماتتىن ئۆتمەكتىمەن . قۇمدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئالۋۇن تونۇردىن ئۇرغان يالقۇندەك يۈزۈمگە ، بىلەكلىرىمگە ئۇرۇلۇپ كۆيدۈرمەكتە . بۇ يەردە نە سۇ ، نە دەل - دەرەخ ، ئوت - چۆپ يوق . ئاسماندىن ئايلاپ ، يىللاپ بىرەر تامچە يامغۇر ياغمايدۇ . بەلكى قۇم ياغىدۇ . ئەتراپ بىر - بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن قۇم بارخانلىرى بىلەن قورشالغان . ئالدىمىزدىكى قۇم ئىچىدە قارىيىپ تۇرغان تاشيولنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى قۇم جەنۇب تەرىپىگە كۆچۈۋاتىدۇ .

سۈدەك ئېقىۋاتقان قۇمدىن پۇرقىراپ كۆ-
تۈرۈلگەن ئاپئاق توپا گويا تۇماندەك يەردىن
ئاسمانغا ئۈچ تارتىپ چىقىۋاتىدۇ . يىراق-
لاردا قويۇنتاز ئۇسسۇلغا چۈشتى . قۇمغا
قاراۋېرىپ ھاردۇق يەتتى بولغاي كۆزلىرىم
ئېچىشتى . كۆزۈمنى يۇمۇپلا ئۇيقۇغا كې-
تىپتىمەن . كۆزۈمنى ئاچسام پاك - پا-
كىز ، شېشىدەك سۈپ - سۈزۈك ئاسمان
تېگىدە قاتار - قاتار تۈرغان توغراقلار ناما-
يان بولدى .

توغراق دۇنيادا يارغانسېرى ئازىيىپ
كېتىۋاتقان ئەتىۋارلىق ھەم خاسىيەتلىك
دەرەخ . ئۇ ئاۋات ، گوزەل شەھەرلەردە ئە-
مەس ، بەلكى يىراق چۆل - جەزىرىلەردە
ئۆسىدۇ . يەرلىك خەلق توغراق ھەققىدە
مۇنداق نەزمە توقۇغان :

توغراق ئۆسەر مىڭ يىل قۇرۇماي ،
قۇرۇسىمۇ تۇرار مىڭ يىل چىرىماي .

توغراقنى ھېچكىم تىكمەيدۇ ، ئۆستۇرمەي-
دۇ . بەلكى ئۇ ئۆزىنىڭ شورلۇق قىسمى-
تىگە پىسەنت قىلماي ئانا تۇپراقتىن ئو-
زۇق ئېلىپ ئۆسۈۋېرىدۇ . قۇم - بوران
توپا - تۇمان ، كۆيدۈرگۈچ يالقۇنلار ئۇنىڭ-
غا زەربە بەرسىمۇ توغراق چىدامىلىق ، ئۇ-
زۇنغا سوزۇلغان يىلتىزى بىلەن يەرنىڭ
ئاستىنقى قەۋەتلىرىدىكى نەملىكنى سۈمۈ-
رۈپ ، بۇ دوزاخ ئازابلىرىغا تاقابىل تۇرى-
دۇ . توغراقنىڭ ھايات كەچۈرۈشى قېقى-
نۇس قۇشلىرىنىڭ ھايات كەچۈرۈشى بى-
لەن ئوخشاپراق كېتىدۇ . قېقىنۇسلار
500 يىل ياشىغاندىن كېيىن ئۆزلىرىنى
ئوتقا تاشلاپ ئۆلۈۋېلىپ ، قايتا تىرىلىدى-
كەن ، ئاندىن يېڭى ھاياتىنى باشلايدىكەن .
توغراق نوتا چىقىرىپ كۆكلەپ ، باراقسان
دەرەخقە ئايلىنىدۇ . شۇ گوزەل ھۆسن -
جامالى بىلەن چۆل - جەزىرىلەرنى باغۇ
بوستانلىق تۈسىگە كىرگۈزىدۇ . مىڭ يىل-
دىن كېيىن قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قالغان

(بەزىلىرىگە قىرىلىق يېتىپ يىقىلىدۇ ،
بەزىلىرىگە چاقماق چۈشۈپ كۆيدۈرۈۋېتى-
دۇ) ھالەتتىمۇ يەنە نوتا سۈرۈپ كۆكلەي-
دۇ . كۈمۈش رەڭ يوپۇرماقلار شادلىقتىن
چاۋاك چالىدۇ . توغراق مەيلى كۆكلى-
سۇن ، مەيلى قۇرۇپ قاقشال بولۇپ قال-
سۇن ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈ-
چۈن ياشايدۇ . تەكلىماكان قۇملۇقى شى-
مالدىن جەنۇبقا ، شەرقتىن غەربكە قاراپ
سۈرۈلۈپ تاتىراڭ يېزىسى تەۋەسىدە كەڭ
كەتكەن قۇملۇقنى پەش قىلدى ؛ ناھىيە با-
زىرىنىڭ تۆت كىلومېتىرلا شەرقىدىكى
ئىككى دەريا ئارىسىغا جايلاشقان ئارال يې-
زىسى ھازىر قۇملۇقنىڭ قورشاۋىدا قال-
دى . قۇملۇقنىڭ كېڭىيىشىدىن قارىغاندا ،
ئەگەر بۇ يەردە چەرچەن دەرياسى ۋە توغراق
ئورمانلىقى گويا مەزمۇت سوقۇلغان توغان-
دەك توسۇپ تۇرمىسا ، قۇم چەرچەن بوس-
تانلىقىنى يۇتۇپ كېتىدۇ . توغراق قەھرى-
تان قىشتا قار - شىۋىرغان ، زەھەردەك
چېقىۋاتقان سوغۇقتا ، تومۇز ئايلىرى تىنى-
جىق ، دىمىق ھاۋا ، پىژ - پىژ كۆيدۈرىدى-
غان ئاپتاپقا پىسەنت قىلماي ۋەتەن چېگرى-
سىنى قوغداپ تۇرغان مەردانە جەڭچىدەك
گوزەل باغۇ بوستانلىقلىرىمىزنى قۇم ئاپى-
تىدىن ، گۈللەنگەن شەھەرلىرىمىزنى قۇر-
غاقچىلىقتىن قوغداپ ، زەبەردەس قەد كۆ-
تۈرۈپ تۇرىدۇ . توغراق قەيسەرلىك ، پىدا-
كارلىق ، شەپقەت - شاپائەتنىڭ سىمۋولى .

تەكلىماكان

چەرچەن بوستانلىقىنىڭ پەيدا بولۇش
تارىخى قۇم - بوران بىلەن جان تىكىپ
ئېلىشىش ، ئىزچىل كۈرەشنى داۋاملاشتۇ-
رۇپ ، ھەيۋەتلىك قۇم بارخانلىرىنىڭ ھۇ-
جۇمىنى تۇسۇپ ، بوز يەر ئېچىپ ، بوستان-
لىق يارىتىش تارىخىدۇر . شۇنىڭ ئۈچۈن

www.uyghurkitap.com

بۇ رايوننىڭ يەر ـ جاي، كوچا ـ مەھەللە، كەنت ـ يېزا، ئوتلاق ـ يايلاق نامىلىرى دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھ، مېۋە ـ چېۋە، قوغۇن ـ تاۋۇز، ھاۋا كىلىماتىغا دائىر ئاتالمىلىرى، خەلق ئىچىدە ئەسىرلەردىن بۇيان يارىتىلغان خەلق ئەدەبىياتى ـ ئەپسانە، رىۋايەت، قوشاق، داستان، چۆچەك لەتىپىلەرنىڭ ھەممىسى قۇم بىلەن بوران دېگەن ئىككى سۆزدىن ئايرىلالمايدۇ.

تەكلىماكان بۇرۇن گۈزەل باغۇ بوستان، ئېتىز ـ ئېرىقلار بىلەن تولغان كاتتا يۇرت ئىكەن. ئېكىنلىكلەرنىڭ ھوسۇللىرى ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرىدىكەن. خەلقى ھۈنەر ـ سەنئەتتە تەڭداشسىز ئىكەن. يات ئەللەر دائىم بۇ يەرگە كۆز تىكىدىكەن. ئۇلار كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئالالماپتۇ. ئاخىر ئۇلار كۆھقاپ پادىشاھلىقىغا ئەلچى ماڭدۇرۇپ، ھازازۇل جادۇگەرنى سېتىۋېلىپ تەكلىماكان بوستانلىقىغا ئەۋەتىپتۇ. ھازازۇل جادۇگەر بۇ يۇرتنى ۋەيران قىلىۋېتىش ئۈچۈن قىرىق كېچە ـ كۈندۈز سېھىر قىپتۇ. سېھىر كارغا كەلمەپتۇ. يەنە قىرىق كېچە ـ كۈندۈز ئەپسۇن ئوقۇپتۇ. ئەپسۇنلىرىمۇ كارغا يارىماپتۇ. ئاخىر ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا چىن ماچىن يەر يۈزىدىن 500 يىللىق ئېگىزلىكتىكى مۇئەللەققە شەھەر قۇرۇش ئۈچۈن يۆتكەپ چىققان غايەت زور تاغ باركەن. جادۇگەر ھېلىقى زور تاغنى سېھىر قىلىپ ئۇۋاپ، قۇمغا ئايلاندۇرۇپ، تەكلىماكان بوستانلىقىغا قىرىق كېچە ـ كۈندۈز قۇم ياغدۇرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ گۈزەل يۇرت قۇم ئاستىدا قاپتۇ.

تاتىراڭ

تاتىراڭ يېزىسىنىڭ شەرقى چاقىلىق ناھىيىسى، شىمالى تەرىپى تەكلىماكان چوڭ قۇملۇقى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ. تاتىراڭلىقلار يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. گەرچە قەدىمكى زامانلاردا بۇ جايلار كۆجۈم مەھەللىلەر بىلەن قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمگەن يۇرت بولسىمۇ، كېيىن قاتتىق چىققان بوراننىڭ زەربىسىگە ئۇچراپتۇ. بوران چەرچەن دەرياسىنى قۇم بىلەن تىندۇرۇپ تاشلاپتۇ. ئېتىز ـ ئېرىق، باغۇ بوستانلىقلارنى قۇم بېسىۋاپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ بىر چېتىدە يەتتە ئائىلىلىك ئادەم ياشايتىكەن. ئۇلار بوران كۆچىيىپ شەھەرنى قۇم بېسىۋاتقان پەيتتە خامان تېپىۋاتقانىكەن. قارا بوراندا ھېچنېمىنى كۆرەلمەي، يەتتە جايغا بېكىتكەن مومىنى چۆرگىلەپ خامان تېپىۋېرىپتۇ. تۆت كېچە ـ كۈندۈز چىققان بوران توختاپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، تاتىراڭ شەھىرىدىن ئەسەر يوق. كۆز ئالدىدا قۇم بارخانلىرى تۇرغۇدەك، پەقەت يەتتە جايغا قادالغان موما ياغاچنى ئايلىنىپ تۇرۇۋاتقان يەتتە ئادەملا ھايات قاپتۇ. كېيىن ئۇلار قۇم ئاستىدا قالغان شەھەردىن كۆچۈپ ھازىرقى جايغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپتۇ. ھازىرقى تاتىراڭلىقلار قۇم ـ بوراندىن ئامان قالغان ئاشۇ يەتتە ئادەمنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن.

لەلىلىك خارابىلىقى

لەلىلىك خارابىلىقى ناھىيە بازىرىنىڭ ئالتە كىلومېتىر غەربىي ـ جەنۇبىدىكى تۆپىلىككە جايلاشقان. بۇ خارابىلىق قۇملىشىپ يارداڭ قىياپىتىگە كىرىپ قالغان. يەر يۈزىدە ساپال قاچا، تۆمۈر پارچىلىرى، تۆمۈر داشقاللىرى چېچىلىپ ياتىدۇ.

رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە «قەدىمكى زامانلاردا لەلىلىك ناھايىتى كاتتا شەھەر

ئىكەن . ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ زىچ ۋە تولىنلىقىدىن بىر خوراز ئۆگزىدىن يەرگە چۈشەلمەي ئۆگزىمۇ ئۆگزە تاقلاپ ، قىرىق كېچە ـ كۈندۈزدە ئاران يەرگە چۈشەلەيدىكەن . » ، «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا لەلىلىكتىن ئۆگزىگە چىققان توخۇ يەكەندە يەرگە چۈشىدىكەن . » شۇ زامانلاردا بۇ شەھەردە ئاچ كۆز ھەم خەسىس بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن . ئۇنىڭ خەزىنىسىدە ھەددى ـ ھېسابسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش ، لەئلى ـ ياقۇت ، جاۋاھىرلىرى بار ئىكەن . شۇنچە مال ـ دۇنياغا قانائەت قىلماي ئۇ دائىم تاغ تەرەپتىكى پارقىراپ تۇرغان قارلىق چوققىنى كۆرسىتىپ «ئاشۇ تاغدەك لەئلى ـ ياقۇتلىرىم بولسا ، مۇراد ـ مەقسەتلىرىمگە يېتەتتىنم» دەيدىكەن . بىر كۈنى ئۇشتۇمتۇت جاھان قاراڭغۇلىشىپ ، بىرئازدىن كېيىن تاغ تەرەپتىكى بۇرجەك يورۇپ ، كەلكۈن شەھەرگە يامراپ كېلىشكە باشلاپتۇ ، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە شەھەر سۇ ئاستىدا قاپتۇ . زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سۇ يەرگە سىڭىپ ، بۇ جايلار تامامەن قۇملۇققا ئايلىنىپ كېتىپتۇ . خېلى ۋاقىتلار ئۆتۈپ كېتىپتۇ . كىشىلەر ئوتۇن ئەكېلىش ئۈچۈن ، بۇ چۆلگە كېلىپ بۇ يەردە چېچىلىپ ياتقان لەئلى ـ ياقۇت ، سەدەپ مۇنچاق ، ئۈنچە ـ مارجانلارنى ئۈچرىتىپ ، ھەر قېتىم ئوتۇنغا كەلگەندە ئېلىپ قايتىدىغان بوپتۇ . باشقىلار نەدىن ئەكەلگەنلىكىنى سورىسا «لەلىلىك»تىن دەيدىكەن . شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر بۇ تۇزلەڭلىكنى «لەلىلىك» دەپ ئاتىشىدىغان بوپتۇ .

چەرچەننىڭ پەيدا بولۇش تارىخى نەچچە مىڭ يىللارغا يىلتىز تارتقان . بۇنىڭدىن 700 يىل بۇرۇنلا قىنىغا پاتماي داۋالغۇپ ئاققان چەرچەن دەرياسى ۋادىسىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ ، پارلاق تەرەققىيات تارىخىغا ئىگە خاسىيەتلىك مەدەنىيەت بەرپا قىلغان . شۇڭلاشقا ھازىرقى چەرچەن ناھىيىسىنىڭ ھەممىلا يېرىدە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، قەلئە خارابىلىرى ، كونا قەبرىستانلىقلار ، تۇرالار ، قىيا تاش رەسىملىرى ، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئابىدىلىرى ئۇچرايدۇ . خەلق ئىچىدە ساقلانغان رىۋايەت ، چۆچەك ، داستان ، لەتىپە ، يەرلىك ئۆرپ ـ ئادەتلەر خۇددى دېڭىز ئاستىدا ياتقان ئۈنچە ـ مەرۋايىتتەك جۇلالىنىپ ، دۆلىتىمىز ئىچى ـ سىرتىدىكى سەيياھلار ، ئارخېئولوگلار ، تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا . چەرچەننىڭ سېھرىي كۈچكە ئىگە مەدەنىيەت تارىخىنىڭ بۇ ئېسىل دۇردانىلىرى دانىشمەن ، سەنئەتخۇمار چەرچەنلىكلەر ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ قىممەتلىك جەۋھەرلىرىدۇر .

مۇھەررىرى : نۇرنىسا باقى

«قۇمۇل ئەدەبىياتى»نى تاللاڭ !

يېڭى رىقابەت ئېڭى ئۆز يۈكسەكلىكىگە يۈزلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى يېڭىچە قىياپەت بىلەن يېڭى بىر يىلغا قەدەم قويۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ . «قۇمۇل ئەدەبىياتى» سەھىپىلىرىنى رەڭدارلاشتۇرۇپ ، ئوقۇرمەنلىرىنى تېخىمۇ جەلپ قىلىغۇسى . مۇشتەرى بولۇش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويماڭ ، باشقىلاردىن ئارىيەت ئېلىپ ئوقۇغادىن كۆرە ، ئۆزىڭىزنىڭ ژۇرنىلى بولغان ياخشى . پەقەت 3.50 يۈەن سەرپ قىلسىڭىز ژۇرنالنىڭ بىر سانىغا ، 21.00 يۈەن سەرپ قىلسىڭىز كېلەر يىللىق ھەممە سانلىرىغا ئۆز ۋاقتىدا ئىگە بولالايسىز .

ھەرقايسى پوچتا ئىدارىلىرى ئارقىلىق ياكى تەھرىر بۆلۈمىمىزگە بىۋاستە مۇشتەرى بولسىڭىز بولىدۇ . پوچتا ۋەكالەت نومۇرى : 59 ـ 58 . ئالاقىلاشقۇچىلار : سادىرجان ، مەريەمگۈل

ئادرېسىمىز : قۇمۇل شەھىرى تەڭرىتاغ شەرقىي يولى . تېلېفون : 2254143 ، 2233741 (0902)

«قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

www.uyghurkitap.com

ئالتە ئاق قۇ

بۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەن بولۇپ، خانىشى بىلەن ناھايىتى بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئالتە شاھزادىسى، بىر مەلىكىسى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە خانىش ۋاپات بولۇپ كېتىپ، بىرقانچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن پادىشاھ يەنە توي قىپتۇ.

ئۆگەي ئانا مۇلايىمدەك كۆرۈنگىنى بىلەن دىلىدىن زەھەر تېمىپ تۇرىدىغان بىر جادۇگەر ئىكەن. ئۇ دائىم پۇرسەت تېپىپ باللارنى كۆزدىن يوقىتىۋېتىشنى ئويلايدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ مەلىكىنى ئەگەشتۈرۈپ سىرتقا چىقىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ئۆيدىن ئايرىلىشى بىلەنلا يېڭى خانىش ئالتە شاھزادىنى چاقىرىپ، ئۇلارنى راۋاقتا ئېلىپ چىقىپ بىرنەرسىنى كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئالتە شاھزادە راۋاقتا چىققاندىن كېيىن ئۆگەي ئانا دېرىزىنى ئېچىپ بىرلا سېھىر ئىشلىتىپ شاھزادىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاق قۇغا ئايلاندۇرۇۋېتىپتۇ.

پادىشاھ قايتىپ كېلىپ، ئوغۇللىرىنىڭ يوقلۇقىنى بايقاپ ئىنتايىن تىت ـ تىت بوپتۇ. ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ھەممە يەرنى ئىزدىگەن بولسىمۇ، ئوغۇللىرىنىڭ ھېچقانداق دېرىكىنى ئالالماپتۇ.

ئارىدىن بىر مەزگىل ئۆتۈپ بىر كۈنى مەلىكە ئورمانلىقتا سەيلە قىلىۋېتىپ، ئاكىلىرى يادىغا كېلىپ قاپتۇ ـ دە، ئىنتايىن ئازابلىنىپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بىر بوۋاي ئۇچراپتۇ. بوۋاي مەلىكىگە ئالتە ئاكىسىنى ئۆگەي ئانىسىنىڭ ئاق قۇغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنلىكىنى، ئاكىلىرى مەلىكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىيالىسىمۇ ئەمما سۆزلىيەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. بوۋاي مەلىكىگە يەنە مۇنداق دەپتۇ:

ــ ئەگەر ئاكىلىرىڭىزنى قۇتقۇزماقچى بولسىڭىز، يىڭنە ئىشلەتمەي قولىڭىز بىلەن ئۇلارنىڭ ھەربىرىگە چاقچاق ئوتتىن كۆڭلەك تىكىپ بېرىڭ. سىزنىڭ كۆڭلەك تىكىۋاتقانلىقىڭىزنى ھېچكىم بىلمىسۇن. كۆڭلەكلەرنى تېززاق تۇقۇڭ. ئاكىلىرىڭىز ئاق قۇغا ئايلاندۇرۇۋېتىلگەن كۈندىن باشلاپ يەتتە يىل ئىچىدە ئۇلار كۆڭلەكلەرنى كىيىپ بولۇشى شەرت. بولمىسا بەكلا كېچىككەن بولىسىز، كېيىن ئۇلارنى مەڭگۈ ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ.

مەلىكە بوۋايىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئاكىلىرىنى قۇتقۇزۇشنىڭ ئامالى تېپىلغانلىقىدىن خۇشال بوپتۇ، شۇنداقلا يەنە كۆڭلەكلەرنى دېگەن قەرەلدە پۈتكۈزەلمەسلىكىدىن ئەندىشە قىپتۇ. ئۇ بوۋايغا رەھمەت ئېيتىپ ئالدىراپ ئۆيگە قايتىپتۇ ۋە چاقچاق ئوت ئۆسىدىغان جايلارنى سۈرۈشتۈرۈپ، كېچىدە شۇ يەرگە بېرىپ نۇرغۇن چاقچاق ئوت ئۈزۈپ كېلىپ، ئۇنى يەر ئاستى ئۆيگە يوشۇرۇپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ مەلىكە ھەر كۈنى ئاخشىمى يەر ئاستى ئۆيدە كۆڭلەك توقۇيدىغان بوپتۇ. چاقچاق ئوت ئۇنىڭ قوللىرىنى چېقىپ قاپارتىۋېتىپتۇ.

خانىش شاھزادىلەرنى يوقاتقاندىن كېيىن ھەمىشە مەلىكىنى مەسخىرە قىلىدى-

(ئاخىرى 24 ـ بەتتە)

تۇخۇم

ئۆتكەن زاماندا ئارىلىقى ئانچە يىراق بولمىغان ئىككى شەھەردە داڭلىق ئىككى تېۋىپ ئۆتكەنىكەن . ھەر ئىككىسى سالامەتلىكنىڭ ئۇزۇقلىنىش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا بىرمۇنچە كىتابلارنى يازغانىكەن .

كۈنلەرنىڭ بىرىدە تېۋىپلارنىڭ بىرى تۇخۇمنىڭ ئوزۇقلۇق قىممىتى توغرىسىدا ئىزدىنىپ ، كىشى كۈنىگە تۆت دانە تۇخۇمنى ئوتتا پىشۇرۇپ قىرىق كۈنگىچە ئۈزمەي يەپ بەرسە ، ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغاي ، دېگەن ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ . يەنە بىر تېۋىپ بۇ ھەقتە ئىزدىنىپ ، كىمدەكىم كۈنىگە تۆت دانە تۇخۇمنى يېيىشنى ئۈزمەي داۋاملاشتۇرسا ، ھەزرىتى لوقمان ئېيتقاندەك تېنى ساغلام ، روھى كۆتۈرەڭگۈ ، چىرايى نۇرلۇق بولىدۇ ، ئۇلۇغ پەيلاسوپ ھەكىم ئەبۇئەلى ئىبنىسىنا دېگەندەك تۇخۇم «ھاياتنى ياشارتقۇچى» دورىدۇر ، دېگەن ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ .

بۇ ئىككى تېۋىپنىڭ بىر ـ بىرىگە زىت بولغان ھۆكۈمى بارا ـ بارا ئىككى شەھەر خەلقىنىڭ مۇنازىرىسىگە ئايلىنىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئىككى تېۋىپ خەت ئارقىلىق مۇنازىرە قىلىشتىن يۈزمۇيۈز مۇنازىرە قىلىشقا ئۆتۈپتۇ .

تۇخۇمنىڭ زىيىنى يوق ، دېگەن تېۋىپ كۈنىگە تۆت تۇخۇمنى پىشۇرۇپ يەيدۇ ، قىرىق كۈن بولغاندا ھايات قالسا ، قارشى تەرەپنىڭ بارلىق مال ـ مۈلكىگە ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ . ئۆلۈپ قالسا ، ئۆزىنىڭ بارلىق مۈلكىنى قارشى تەرەپكە ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ . ئۆلۈم ـ يېتىمىگە ئۆزلىرى مەسئۇل بولىدۇ ، دېگەن شەرتنى تۈزۈپ ، مەھكىمە شەرئىينىڭ مۆھۈرىنى باستۇرۇپ سىناق قىلىشقا باشلاپتۇ . 39 كۈن بولغاندا تۇخۇم يېگۈچىنىڭ ھالى تۆۋەنلەپ خەتەرلىك ئالامەتلەر كۆرۈلۈشكە باشلاپتۇ . ئۇ ۋاپات بولۇش ئالدىدا ئوغلىغا «مەن ئۆلگەندىن كېيىن ئاشقازىنىمنى يېرىپ ئىچىدىن نېمە چىقسا ئېلىپ ساقلا ، قىساسىمنى ئېلىشنى ئۇنتۇما» دەپ ۋەسىيەت قىلىپ 40 ـ كۈنىگە كەلگەندە ۋاپات بوپتۇ . شەرت بويىچە تېۋىپنىڭ ئوغلى بارلىق مال ـ مۈلۈكلەرنى قارشى تەرەپكە بېرىپتۇ ۋە ئاتىسىنىڭ دېگىنىدەك قىپتۇ . قارىسا دادىسىنىڭ ئاشقازىنىدىن تۆت جىڭ مىقداردا ئاق قاشتېشىدەك سۈزۈك بىر نەرسە چىقىپتۇ . يىگىت ئۇنى ساندۇقتا سېلىپ قويۇپتۇ .

بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن يىگىت دادىسىنىڭ ئاشقازىنىدىن چىققان تاشنى زەرگەرنىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىپتۇ . زەرگەر ئۇنى كۆرۈپ ، ناھايىتى قىممەتلىك قاشتېشى ئىكەن ، دەپتۇ ۋە يىگىتنىڭ تەلىپى بويىچە تۆت دانە قوشۇق ياساپ بېرىپتۇ .

بىردەمدىلا دادىسىنىڭ ۋاپاتىغا ئىككى يىل بولۇپ قاپتۇ . بالىنىڭ ئەس ـ يادى ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىدە ئىكەن .

بىر كۈنى يىگىتنىڭ ئانىسى پولۇ ئېتىپتۇ ۋە تۇرۇپنى قەلەمچە قىلىپ توغراپ ، ئۇنى يېيىشكە ھېلىقى قاشتېشى قوشۇقنى سېلىپ چىقىپتۇ . يىگىت تاماقتىن بىرنەچچە قوشۇق يەپ تۇرۇشىغا بىر كېسەل كېلىپ قاپتۇ . يىگىت قوشۇقنى تۇرۇپنىڭ ئۈستىدە قويۇپ كېسەلنى كۆرگىلى چىقىپ كېتىپتۇ . كېسەلنى كۆرۈپ بولۇپ ئۆيگە كىرسە تۇرۇپ ئۈستىدە قوشۇق يوق ، ئانىسىدىن ، ئايالىدىن ، بالىلى

ئۇيغۇر كىتابلىرى تورى www.uyghurkitap.com

رىدىن سۇرۇشتە قىپتۇ. ھېچكىم كىرمەگەنلىكىنى، قوشۇقنى ھېچكىم ئالمىغانلىقىنى ئېيتىشىپتۇ. ئىزدىسە شىرەنىڭ پۇتىدا قوشۇقنىڭ دەستىسى تۇرغۇدەك. يىگىت دەرھال تۇرۇپنى مالتىلىسا ئۇنىڭدا تۇخۇمنىڭ ئېقىدەك بىر خىل سۇيۇقلۇق تۇرارمىش. ئۇ يەنە بىر قوشۇقنى تۇرۇپنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۆكۈرۈپ بىردەمدىن كېيىن قارىسا قوشۇق تۇخۇمنىڭ ئېقىدەك سۇيۇقلۇققا ئايلىنىپ كېتىۋاتقۇدەك، شۇ چاغدا يىگىت «تۇخۇم يېگەندە تۇرۇپنى قوشۇپ يېسە، تۇخۇمنىڭ ھەزىم بولۇشى ئاسان بولىدىكەندە!» دەپ ئويلاپتۇ ۋە دەرھال دادىسىنى يەڭگەن تېۋىپنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. ئۇ تېۋىپقا:

— دادام ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگەن، بىراق ئۆلۈمى سىز بىلەن شەرتلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىپ قالغان، شۇڭا مەن سىز بىلەن بەسلەشكىلى كەلدىم، — دەپتۇ تېۋىپ.

— دادىڭىز بىلەن تۈزگەن شەرتلەر ھازىرمۇ كۈچكە ئىگە بولسۇن، ئەگەر ھايات قالسىڭىز دادىڭىزنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى قايتۇرۇۋالغانىڭىز ئۈستىگە مېنىڭ بارلىق مال-مۈلكۈم سىزنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ.

ھەر ئىككى تەرەپ مەھكىمە شەرئىيىگە بېرىپ شەرتلىشىپ مۆھۈر بېسىلغان خەتنى شەھەر قازىسىغا بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ يىگىت ھەر كۈنى تۆت تۇخۇمنى ئوتتا پىشۇرۇپ جامائەت ئالدىدا يەپتۇ. ئۆيگە كىرگەندە بولسا قەلەمچە قىلىنغان تۇرۇپتىن بىر چىنە يەپتۇ.

نەتىجىدە قىرىق كۈن بولغاندىمۇ ساق-سالامەت تۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ يىگىت ئۇتۇۋاپتۇ ۋە دادىسىنىڭ بارلىق بىساتىغا ئىگە بولغانىنىڭ سىرتىدا بۇ تېۋىپنىڭ بىساتىغىمۇ ئىگە بوپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: **سەمەت قاسىم**

توپلىغۇچى: **مۇھەممەد قۇربان**

(يەكەن بازار 8-ئاھالە 6-مەھەللە)

مۇھەررىرى: **خۇرسەنئاي مەتىمىن**

(بېشى 22-بەتتە) غان بوپتۇ. مەلىكە بولسا ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈرىدىكەن. ئۇ ھەر قېتىم ئاق قۇلارنىڭ ئۇچۇپ ئۆتكىنىنى كۆرسە، ئورمانلىقتا يۈگۈرۈپ بېرىپ ئاكىلىرى بىلەن بىللە بولىدىكەن.

ئاخىر بوۋاي ئېيتقان كۈن يېتىپ كەپتۇ. بۇ چاغدا بەش دانە كۆڭلەك پۇتۇپ، ئالتىنچى كۆڭلەكنىڭ بىر يېڭى پۇتمىگەنىكەن. شۇنداقتىمۇ مەلىكە ئاق قۇلار ئۇچۇپ ئۆتكەن ۋاقىتتا يەر ئاستى ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كۆڭلەكلەرنى ئاق قۇلارغا قارىتىپ ئېتىپتۇ. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئاق قۇلارنىڭ ھەممىسى شاھزادىگە ئۆزگىرىپتۇ. ئەمما ئاخىرقى بىر كۆڭلەكنىڭ بىر يېڭى پۇتمىگەچكە كەنجى ئاكىسىنىڭ بىر قولى ئۆزگىرەلمەپتۇ.

مەلىكە ئاكىلىرى بىلەن ئوردىغا كىرگەندە خانىشنىڭ قورقىنىدىن ئاغزى گەپكە كەلمەپتۇ. ئۇ شۇئان بىر قاغىغا ئۆزگىرىپ ئۇچۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن بۇيان ھېچكىممۇ ئۇنىڭ قارىسىنى كۆرمەپتۇ. پادىشاھ ئوغۇللىرىنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ ۋە قىزىنىڭ باتۇرلۇقىغا ئاپىرىن ئوقۇپتۇ. پۈتۈن مەملىكەت خەلقى مەلىكىنىڭ ئاكىلىرىنى قۇتقۇزۇش يولىدا ناھايىتى جاپا تارتقانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ناھايىتى ھۆرمەتلەيدىغان بوپتۇ.

ساتتارجان غوپۇر تەرجىمىسى

(شىنجاڭ سانائەت ئىنستىتۇتى ئېلېكتر تېخنىكا فاكۇلتېتى ئېلېكترون 2-98-سىنىپ)

مۇھەررىرى: **خۇرسەنئاي مەتىمىن**

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىدىكى شامانىزم ئىزناسى

تۇرسۇنجان مۇھەممەد

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ كېرىيە ناھىيىسى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان، قەدىمكى ئۇدۇن (خوتەن)نىڭ مەدەنىيەت پايتەختى ۋە سىياسىي، ئىقتىسادىي مەركىزى ئىدى. كېرىيە خەلقى ئەمگەكچان خەلق بولۇپ، بۇ دىيار قەدىمدىن تارتىپ ئۆزىگە خاس مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى شەكىللەندۈرگەن مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىن بىرى.

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىنىڭ تىكىلىش ئۇسۇلى ئۆزگىچە نەپىس بولۇپ، ئاستىنقى دىئامېتىرى ئون سانتىمېتىر، ئۈستۈنكى دىئامېتىرى ئۈچ ـ تۆت سانتىمېتىردىن ئاشمايدۇ. تەلپەكنىڭ قاسقىنى قارا يۇڭ يىپتىن توقۇلىدۇ. ئاستىنقى گىرۋىكىگە بىر سانتىمېتىر ئەتراپىدا يۇڭ يىپتىن تەكشى قىلىپ كىرپىك تۇتۇلىدۇ. تەلپەكنىڭ ئىچىگە ئاشلانغان يۇمشاق تېرىدىن ئەستەرلىك ئېلىنىدۇ. تەلپەكنىڭ تۆپىلىكى ئۇنىڭ مۇھىم قىسمى بولۇپ، ئادەتتە خۇاڭدەن تاۋار ياكى زەر باسقان رەختتىن تىكىلىدۇ. كېرىيە ئاياللىرى بۇ كىچىك تەلپەكنى 80 ـ يىللاردىن بۇرۇن ئومۇمىيۈزلۈك كىيىپ كەلگەن بولۇپ، يېقىنقى يىللارغا كەلگەندە، ئاساسەن ياشانغان مومايلار كىيىدىغان بولۇپ قالدى.

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىنىڭ شەكلى نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياشقا ئوخشايدۇ. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن قۇياشنى ئۇلۇغلاپ كەلگەن. شامان ئېتىقادىدا قۇياشنى ئىنسانلارنى ياراتقۇچى تەڭرى، دەپ ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىپ كەلگەن.

ئۇيغۇرلار بۇنىڭدىن 4000 ـ 6000 يىللار بۇرۇنقى دەۋرلەردە قۇياشنى تەڭرى قىلغان شامان دىنىغا ۋارىسلىق قىلغان. بۇنىڭدىن 3000 يىل بۇرۇنقى (نۇر چاقناپ تۇرغان) قۇياش شەكىللىك قەدىمكى قەبرىلەر ھەمدە چەرچەننىڭ تۇزلۇققاش قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان قۇياش سىمۋوللۇق مەشئەللەر يەنىلا قۇياشقا بولغان ئېتىقادنىڭ كونكرېت ئىپادىسى.

ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيادىن تېپىلغان بىر قاتار قۇياشقا چوقۇنۇش تەسۋىرىدىكى قىيا رەسىملىرى ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ھايات ـ ئۆلۈم قارىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق قۇياشقا چوقۇنۇشنى ئىپادىلىگۈچى ئالامەتلەر چوغاي تاغلىرىدىكى دىڭتو ناھىيىسى گىئاۋاۋ قىيالىرىغا، پەرغانە ۋادىسىدىكى سەيمالتاش قىيالىرىغا، ئالمۇتانىڭ غەربىدىكى تامغالىقتىكى قىيا تاشلارغا سىزىلغان. بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى كورتونىڭ شىمالىدىكى تەمبالتاس غارىغا سەككىز جايغا قۇياش سىما قىلىنغان يۇمىلاق تامغا سىزىق سىزىلغان. كۆنچى دەريا ياقىسىدىكى قەدىمكى قەبرىلەرگە يانتۇ قىلىپ چەمبەر شەكلىدە ئورنىتىلغان قوزۇقلار خۇد-

www.uyghurkitap.com

دى نۇر چېچىۋاتقان قۇياشقا سىمۋول قىلىنغان.

دىققىتىمىزنى ئالاھىدە جەلپ قىلىدىغىنى، كېرىيە خەلقىنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى ۋە تىلى خوتەن ۋە باشقا ناھىيىلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، تىلى بىلەن ئوخشاشمايدۇ. قەدىمكى كېرىيە خەلقىنىڭ ئاقسۇ ۋە قەشقەر خەلقى بىلەن قانداشلىقى، بولۇپمۇ چەرچەن، چاقىلىق خەلقى بىلەن ئۆرپ ـ ئادەت ۋە تىل جەھەتتە يېقىنلىقىنى ھەمدە كىچىك تەلپەكنى مۇشۇ رايونلارنىڭ خېلى ئۇزۇنغىچە كىيىپ يۈرگەنلىكى بىزنىڭ يۇقىرىقى پىكرىمىزنى دەلىللەپ بېرىدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئەڭ بۇرۇن ئېتىقاد قىلغان ئىلاھ — «تەڭرى» بولۇپ، قەدىمكى ئالتاي ئەپسانىلىرىدە بۇ تەڭرىنىڭ «قاراخان» دېگەن خاس ئىسمىمۇ بولغان. بۇ خۇددى يۇنان مېفلىرىدىكى قۇياش خۇداسى — ئاپوللوغا، ئىران مېفلىرىدىكى قۇياش ۋە يورۇقلۇق خۇداسى — مېتىراغا ئوخشاش ئىنسانلارغا يورۇقلۇق ۋە بەخت ئاتا قىلغۇچى بۈيۈك تەڭرىدۇر. پالنامىدە: «تاپتىڭ، بارچە ئەل خەلقلەر ئىززەتلەشكە ئىلگىرى كەلدى ھۇزۇرىڭغا، ئۈستۈڭدە ئىلاھىي بەخت ـ سائادەت ئۇتۇشقا — پېشكەشكە ئۆزلۈكىدىن قارار تاپتى، زامانىڭدا؛ كۈن تەڭرى نۇرى ئېچىلدى، يورۇدى، قوڭۇر يەر يۈزى ياشاردى، گۈزەللەشتى».

قىرغىزلاردا قارا رەڭ «يەر سۇف» ئىلاھى (تۇپراق ئىلاھى)نىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە ئۇلۇغلانغان. بۇ ھال قىرغىزلارنىڭ ئەنئەنىۋى قالپىقى (قىرغىز قالپىقى)نىڭ تەسۋىرىي سەنئىتىدە ئۆز ئەكسىنى تاپقان. يەنى، ئاق ئۆي شەكلىنى ئىپادىلىگەن «قىرغىز قالپىقى»نىڭ سۈتتەك ئاق بولۇشى ۋە دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىگە سىمۋول قىلىنغان تۆت تالاسىغا قارىدىن جىـ

يەك تۇتۇلغانلىقى تەبىئىي ھالدا ھايات ـ ئۆلۈم قارىشىنىڭ دىئالېكتىك بىرلىكىنى سۈرەتلەيدۇ. بىز كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىنى، قەدىمكى ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ شامان ئېتىقادى بويىچە ئۈچ قىسىمغا بۆلۈپ تەھلىل قىلىدىغان بولساق، ئۈستۈنكى قىسمىنى شامان دىنىدىكى كۆك تەڭرىنىڭ يەنى ئالەمنى ياراتقۇچى ئىلاھقا، ئۇنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنى ئاياللارنى ۋە بالىلارنى قوغدىغۇچى تەڭرىسى «ئۇماي» ئىلاھقا، ئاستىنقى قىسمىنى يەر تەڭرى «يەرسۇف»كە سىمۋول قىلىشقا بولىدۇ، بۇنىڭدىن كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىگە شامان ئېتىقادىدىكى ئۈچ چوڭ تەڭرى چۈشەنچىسى سىڭدۈرۈلگەن ئاساستا ئۇنى ئۇلۇغلاپ، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا كىيىپ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

قەدىمكى ئۇدۇن دۆلىتىدە ياشىغان ساك قەبىلىسىنىڭ رەڭگىرويى تارىخىي مەنبەلەردە قاڭشارلىق، ئورنكۆز، قوڭۇر چاچ، بېشىغا ئۇچلۇق تەلپەك، پۇتىغا ئۆتۈك، ئۈستىگە ياقىلىق پەشمەت كىيەتتى، دەپ خاتىرىلەنگەن. غەربىي يۇرتتا ياشىغان توخرى، ساك قەبىلىلىرى ئىپتىدائىي شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلغان بولۇپ، ئۇلار بېشىغا ئۇچلۇق تەلپەك كىيىپ، ئۆزىگە خاس مەدەنىيەتنى ياراتقان. كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكى ئەينى دەۋرادىكى ساك قەبىلىسىنىڭ ئۇچلۇق تەلپىكىنىڭ ھەر خىل مەدەنىيەت تىپلىرىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن، دەپ قىياس قىلىش مۇمكىن.

بۇنىڭدىن 2000 نەچچە يۈز يىل بۇرۇنقى زامانغا تەئەللۇق قەدىمكى نىيە شەھىرى خارابىسىدىكى 1 ـ نومۇرلۇق قەبرىگە دەپنە قىلىنغان ئاقسۆڭەك ئەر ـ ئايالنىڭ ئۈچىسىغا يۇڭ، يىپەك، پاختا رەختلەردىن تىكىلگەن كىيىم ـ كېچەكلەر

كىيگۈزۈلگەن بولۇپ، ئەر جەسەتنىڭ بېشىغا سېرىق شايىدىن يېلىك بۆك، ئۇنىڭ ئۈستىدىن يۇمىلاق ئۈستى تۈز، تېشى سەرناق، ئەستىرى كاناپ رەختتىن تىكىلگەن تەلپەك كىيدۈرۈلگەن. ئايال جەسەتنىڭ ئۇزۇن شايى كۆڭلەك ئۈستىگە گۈللۈك دارايىدىن ئۇزۇن يەڭلىك پاختىلىق پەشمەت، پۇشقاقلىرىغا قۇش، سۇمۇرغ، ئەجدىھا، بۇغا، يولۋاس، يىلپىز قاتارلىقلارنىڭ كۆرۈنۈشى كەشتىلەنگەن. دارايىدىن تىكىلگەن ئىشتان، ئىشتان ئۈستىگە رومبا نۇسخىلىق گۈللۈك سېرىق دارايىدىن تىكىلگەن يوپكا، بېشىغا ئاق شايىدىن تىكىلگەن ئۈستى تۈز، گىرۋەكلىرىگە قىزىل شايىدىن جىيەك، ئالدىغا رومبا نۇسخىلىق كىمخابتىن گۈل چىقىرىلغان بۆك، پۇتىغا كىمخابتىن پايپاق كىيدۈرۈلگەن. يۇقىرىقى پاكىتلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادىيىدىن ئىلگىرىلا كىيىم - كېچەك ئادەتلىرىدىن قەدىمكى ئىپتىدائىي شامان ئېتىقادىنىڭ پۇرىقىنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈكلۈكىنى، بولۇپمۇ كىچىك تەلپەكنىڭ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى تەلپەكلەردىن ئۆزگىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس. ھازىرقى تارىخىي مەنبەلەردە بۇ كىچىك تەلپەكنىڭ قايسى ۋاقىتتا پەيدا بولغانلىقى توغرىسىدا يېتەرلىك مەلۇمات يوق. لېكىن كىچىك تەلپەكنىڭ پەيدا بولۇش ۋاقتىنى يۇقىرىقى پاكىت ئارقىلىق دەلىللەش بىزنى بىرىنچى قول ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

• قەدىمكى كېرىيە (ئۇزۇنتاق) خانلىقىنىڭ خانلىرىنىڭ بېشىدىكى ئالتۇن تاج بىز نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدىغان پاكىت. كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپىكىنىڭ پەيدا بولۇشىدا مۇشۇ خانلارنىڭ ئالتۇن تاجى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى ئەينى ۋاقىتتىكى خانلار ئالتۇندىن تاج ياساپ بېشىغا تاقاپ يۇرت سوراپ كەلگەن. كېيىن جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئالتۇن زاپىسى تۈگىگەندىن كېيىن، قىممەت باھالىق رەختلەردە تىكىپ كىيىپ، ۋاقىتنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ھازىرقى كىچىك تەلپەكنىڭ شەكلىگە كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. «سۇڭ يۈننىڭ سەپەر خاتىرىسى»دە مۇنداق دېيىلگەن: «ئۇدۇن دۆلىتىدە خان بېشىغا ئالتۇن تاج كىيگەن، بېشىنىڭ كەينىگە كەڭلىكى بەش سۇڭ قىلىپ بېزەلگەن، ئىككى گەز كەلگۈدەك شايى ساڭگىلىتىۋالىدىكەن». بۇ پاكىت يۇقىرىقى قىياسىمىزنى دەلىللەپ بېرەلەيدۇ. بىزنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىمىزدىن قەدىمكى خانلارنىڭ ئالتۇن تاجى تېپىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن تارىخىي مەنبەلەردە خاتىرىلىنىپ قالدۇرۇلغان.

كېرىيە ئاياللىرى نەپىس، ئۆزگىچە تىكىلگەن كىچىك تەلپەكنى چېچىنى يۇيۇپ، تاراپ، ئىككىگە ئۆرۈپ، ئاق ياغلىق ئارتىپ كىيىدۇ. كېرىيە ئاياللىرى ئادەتتىكى كۈنلەردە كىيمەيدۇ. بەلكى ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغ، ھېيت - بايرام، توي - تۆكۈن قاتارلىق ئۆرۈپ - ئادەتلىرىدە كىيىدۇ. يېشى توشمىغان قىزلار كىيمەيدۇ. ئۆي - ئوچاقلىق بولغان ئاياللار ۋە قېرىلار كىيىدۇ. شامان ئېتىقادىدا يېشىغا يەتمىگەن قىزلار چېچىنى 40 تال ئۆرۈپ يۈرۈش، توي قىلغان ئاياللار چېچىنى ئىككى ئۆرۈپ يۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. مانا بۇ يەردە كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ياسىنىش ئادەتلىرىدە شامان ئېتىقادىنىڭ پۇرىقىنىڭ قويۇقلۇقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

سانپۇل قەدىمكى قەبرىلەرگە دەپنە

قىلىنغان بەزى مېيىتلارنىڭ ئۆرۈمە چاچ-
لىرى پاخشى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ ،
ئۆرۈمە چاچلار ئىچىدە جۈپ ئۆرۈمە ، كۆپ
ئۆرۈمە ، تاق ئۆرۈمە ، ئەشىم چاچ ۋە يا-
سالما ئۆرۈمە چاچلارمۇ ، كۆپ ئۆرۈمە
چاچلارنىڭ بىر يۇرۇش تۆت تال ، ئەڭ
كۆپلىرى 16 تال قىلىپ ئۆرۈلگەنلىرىمۇ
بار . مېيىتلارنىڭ بېشىغا يۇڭ توقۇلمىلار-
دىن ، كىگىزدىن تىكىلگەن ھەر خىل ئۇچ-
لۇق قالپاقلار كىيگۈزۈلگەن . قەدىمكى
ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ چاچلىرىنى ھەر خىل
ئۆرۈپ يۇرۇشلىرى ، ھازىرقى ئۇيغۇر ئايال-
لىرىنىڭ چاچلىرىنى جۈپ ئۆرۈش ، كۆپ
ئۆرۈش مەدەنىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەل-
گەنلىكىنىڭ مەھسۇلى .

ئۇيغۇرلار خېلى بۇرۇنلا ئاق رەڭنى
ئۇلۇغلاپ كەلگەن . ئاق رەڭ گۈزەللىك
ئادىتى بويىچە ئاق ، ساپ ۋە قۇتنىڭ ، ياخ-
شىلىق ۋە بەختنىڭ سىمۋوللۇق ئوبرازى
سۈپىتىدە قوللىنىلغان . ئاق رەڭ چۈشەن-
چى قۇياشقا چوقۇنۇشتىن ئىبارەت ئىپتىد-
دائىي شامانىزم ئېتىقادىدىن كېلىپ چىق-
قان . كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ئاق ياغلىق ئار-
تىپ كىچىك تەلپەكنى كىيىشى شامان ئې-
تىقادىدىكى كۆك تەڭرىسى يەنى قۇياش ئى-
لاھى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . زەر دۇش-
تىچىلار ئۆزلىرىنىڭ ھەر خىل مۇراسىم-
لىرىدا كائىناتنىڭ تۆت زاتى — قۇياش
(ئوت) ، سۇ ، تۇپراق ۋە ھاۋانى دۇنيانىڭ
نېگىزى ، ئەڭ مۇقەددەس نەرسە ، دەپ ئۇ-
لۇغلىنغان . ئۇلار ئوت قۇياشنىڭ يەردىكى
شەكلى (زەرچىسى) دەپ ھېسابلاپ ، ئۇ-
نىڭغا ئالاھىدە قىزىقىش ۋە ھۆرمەت بىلەن
سەجدە قىلغان .

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپە-
كى ، كېرىيە ئاياللىرىنىڭ زىننەت بۇيۇم-
لىرى سۈپىتىدە كىيىپ كەلگەن بولۇپ ،
بۇ كېرىيە خەلقىنىڭ خەلق قوشاقلىرىدا
ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان .

ئاق تەلپەك ، قارا تەلپەك
كىيگىن ساڭا يارىشار ،
مەن يارىمنى بەرمەيمەن ،
دۈشمەن گۈيلار تالىشار .

ئەمگەكچان كېرىيە ئاياللىرى كىچىك
تەلپەكنى كىيىپ سىرتقا چىققاندا بۇلاردا
باشقا رايونلاردىكى ئاياللارنىڭ پسىخىكە-
سىغا قارىغاندا ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش ، ئۆزد-
دىن پەخىرلىنىش تۇيغۇسى كۈچلۈك بو-
لۇپ ، ئۆزىنى ئازادە تۇتۇپ يۈرىدۇ . مۇ-
شۇنداق ئۆرپ ـ ئادەت شەكلىنىڭ ھازىر-
غىچە داۋاملىشىپ كېلىشى يەنىلا كېرىيە
ئاياللىرىنىڭ ئېسىل ـ ئەخلاق پەزىلىتى ،
چىرايلىق ياسىنىپ يۈرۈشى بىلەن مۇناسى-
ۋەتلىك . كېرىيە ناھىيىسى قەدىمكى ئۇ-
دۇن خانلىقىنىڭ پايتەختى ۋە يۈكسەك تە-
رەققىي قىلغان مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىن
بىرى . بۇ ماۋ زېدۇڭ 1950 ـ يىلى لىۋ
يازى ئەپەندىگە يازغان مۇشائىرەسىدە : بار-
چە مىللەت چالدى ساز ، يۈيتىپەنمۇ بار بۇ
نەغمىدە دېگەن ، خەنزۇچە نامىنى پۈتۈن
شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر نامىدا
ئىشلەتكەن . بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولى-
دۇكى ، كېرىيە ناھىيىسى پۈتۈن شىنجاڭ
رايونىدىكى بىر ئالتۇن ماكان ، قەدىمكى
يىپەك يولىنىڭ بۆشۈكى ، مەدەنىيەت بى-
لەن تويۇنغان بىباھا زېمىن ، ئەمگەكچان
خەلقىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ، ئاياللىرى-
نىڭ ئېسىل ئەخلاق ـ پەزىلىتى ، بولۇپمۇ
ئۇلارنىڭ ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈ-
شىنىڭ ئىنكاسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

كېرىيە ئاياللىرىنىڭ كىچىك تەلپە-
كىنى كېرىيىنى مەركەز قىلغان ھالدا خو-

تەن ۋادىسىدىن باشلاپ لوپنۇر ئەتراپىغىچە كىيگەن بولۇپ، كېيىنكى ۋاقىتتا چىرا، نىيە، چەرچەن، كېرىيە ئاياللىرىنىڭ تۇرمۇشىدا ساقلىنىپ قالغان. كېرىيە ئاياللىرى بۇ كىچىك تەلپەكنى ئۆزىنىڭ زىننەت ئادىتى قىلىپ، ئۇنى كىيىپ يۈرگەن. بۇ كىچىك تەلپەك ئۆز ۋاقتىدا كېرىيە ئاياللىرىنىڭ مەنسەپ ئورنىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. چۈنكى بۇ تەلپەككە مۇجەسسەملەنگەن يۈكسەك شامان ئېتىقادى ئۇلارنى بىر خىل بەخت - سائادەتكە باشلايدىغان ئەڭگۈشتەردەك ئىنتايىن يۇقىرى ئېتىبارغا مۇيەسسەر قىلىدۇ. ئەمما ھازىر بۇ تەلپەك بىزنىڭ مەدەنىيەت سەھنىمىزدىن يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قېلىۋاتىدۇ. بىر مىللەت ياكى بىر رايوننىڭ ئورپ - ئادەت، دىنىي ئېتىقاد، كېيىنىش سەنئىتى قاتارلىق مەدەنىيەت ئامىللىرى يوقالسا، ئۇنىڭ باشقا مىللەت ۋە رايون مەدەنىيىتىدىن پەرقى قالمايدۇ.

ئومۇمەن ئەمگەكچان كېرىيە ئاياللىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار قەدىمدىن باشلاپ كۆپ خىل دىن، كۆپ خىل مەدەنىيەت شەكىللىرىنى ياراتقان، شەكىللەندۈرگەن، كۆپ قاتلاملىق مەدەنىيەت سىستېمىسىنى بەرپا قىلغان خەلقتۇر. شۇنداق ئىكەن، كېرىيە ئاياللىرى نېمىنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىك ئىكەنلىكىنى، ئېسىل مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ئۆزلىرىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى زىننىتى سۈپىتىدە قەدىرلەشنىڭ قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ، ئەلۋەتتە.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى. 89 - يىل ئاۋغۇست 1 - نەشرى، 449 - بەت.

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 98 - يىل ئاۋغۇست 2 - نەشرى، 18 - بەت.

ئىسمائىل تۆمۈرى: «ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 95 - يىل سېنتەبىر 1 - نەشرى، 127 - بەت.

ئابدۇكېرىم راخمان: «ماناس ئېپوسىدا رەڭ ۋە سان چۈشەنچىسى»، «مىراس» ژۇرنىلى، 95 - يىللىق 1 - سان.

ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «سىكىنتاي - ساك — ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىم مەدەنىيىتىدىكى ئېتنولوگىيىلىك ئىزچىللىق توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 92 - يىللىق 3 - سان.

توختىنىياز تۇرسۇن: «قەدىمكى خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى»، شىنجاڭ گېزىتى 99 - يىل 3 - نويابىر سانى گېزىت.

لى يىنپىڭ: «بۇددا ئېلى ئۇدۇن» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 95 - يىل ئاۋغۇست 1 - نەشرى، 36 - بەت.

ئابدۇقەييۇم خوجا: «ئۇدۇن بۇددا مەدەنىيىتى يادىكارلىقلىرى»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى ژۇرنىلى 99 - يىللىق 4 - سان.

ئابدۇكېرىم راخمان: «نورۇز بايرىمىنىڭ مىللىي ۋە دۇنياۋى خاراكتېرى» ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى، 98 - يىللىق توپلام.

«كېرىيە خەلق قوشاقلىرى» 93 - يىل دېكابىر 1 - نەشرى.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

يېڭى چۆچەكلەر

ئىككى يولۋاس

ئىككى يولۋاسنىڭ بىرى قەپەستە تۇ-رىدىكەن ، بىرى دالىدا يۈرىدىكەن .

قەپەستىكى يولۋاسنىڭ ئۈچ ۋاقلىق يېمەكلىكىدىن غېمى يوقكەن . دالىدىكى يول-ۋاس ئەركىن ـ ئازادە ئىكەن . قەپەستىكى يولۋاس سىرتتىكى يولۋاسنىڭ ئەركىنلى-كىگە ھەۋەس قىلىدىكەن ؛ سىرتتىكى يول-ۋاس قەپەستىكى يولۋاسنىڭ راھەت ـ پارا-غىتىگە بەكمۇ ئىنتىلىدىكەن . بىر كۈنى ئۇلار ئورۇنلىرىنى ئالماشتۇرۇشقا كېلى-شىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن قەپەستىكى يولۋاس تەبىئەت قوينىغا ، دالىدىكى يولۋاس قەپەس-كە كىرىپتۇ . قەپەستىن چىققان يولۋاس خۇشال بولۇپ ، دالىدا جېنىنىڭ بارىچە يۈ-گۈرۈپتۇ ؛ قەپەسكە كىرگەن يولۋاسمۇ ئۆ-زىنىڭ ئەمدى يېمەك ـ ئىچمەكتىن غەم قىلمايدىغانلىقىدىن خۇشال بوپتۇ .

ئەمما ، ئۇزاق ئۆتمەي ئىككىلا يول-ۋاس ئۆلۈپ قاپتۇ . ئۇلارنىڭ بىرى ئاچ-لىقتىن ، يەنە بىرى پەرىشانلىقتىن ئۆلۈپ قالغانىكەن . قەپەستىن چىققان يولۋاس ئەركىنلىككە ئېرىشكىنى بىلەن ھايۋانلارنى تۇتۇپ يېيىشنى ئۆگەنمىگەنىكەن ؛ قەپەسكە كىرگەن يولۋاس راھەت ـ پاراغەتكە ئې-رىشكىنى بىلەن چەكلىك ماكاندا ياشايدى-غان قابىلىيەتنى يېتىلدۈرمىگەنىكەن .

نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزىنىڭ بەختىنى كۆرۈپ يېتەلمەي ، باشقىلارنىڭ بەختىگە ھەۋەس قىلىدۇ . ئۇلار باشقىلارنىڭ بەختى-نىڭ ئۆزىگە ماس كەلمەسلىكى مۇمكىنلى-كىنى ئويلاپ يېتەلمەيدۇ ، ئۆزگىلەرنىڭ بەختىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن قەبرە بولۇپ قېلى-شى مۇمكىنلىكىنى تېخىمۇ خىيالغا كەل-تۈرمەيدۇ .

ئاجىزنىڭ كۈتۈشى

ئىككى دوست بىر ـ بىرىگە ھەمراھ بولۇپ قۇملۇقتىن ئۆتۈۋېتىپ سۇيى تۈگەپ قاپتۇ . بىرى ، ئىسسىق ئۆتۈپ ئاغرىپ قال-غانلىقتىن ماڭالماي قاپتۇ .

ئۇسسۇزلۇقتىن چاڭقاپ كەتكەن يەنە بىرى ھەمراھىغا :

— سەن مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇر، مەن بېرىپ سۇ تېپىپ كېلەي، — دەپتۇ.

ئۇ تاپانچىسىنى ھەمراھىغا تۇتقۇزۇپ:

— تاپانچىدا بەش پاي ئوق بار، ئېسىڭدە بولسۇن، ئۈچ سائەتتىن كېيىن ھەربىر سائەتتە بىر قېتىم ئاسمانغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتقىن، مەن ئوقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ توغرا يۆنىلىشنى تېپىۋالىمەن، ئاندىن سەن بىلەن ئۇچرىشىمەن، — دەپتۇ.

ئىككىسى خوشلىشىپ، بىرى ئىشەنچكە تولغان ھالدا ئىچىدىغان سۇ ئىزدەپ كېتىپتۇ، يەنە بىرى قاتتىق گۇمان ئىچىدە قوملۇقتا ياتقىنىچە كۈتۈپتۇ. ئۇ سائىتىگە قاراپ تۇرۇپ ۋاقتى ـ قەرەلى بويىچە ئوق چىقىرىپ تۇرۇپتۇ، ئەمما ئوق ئاۋازىنى ئۆزىدىن باشقا كىشىنىڭ ئاڭلايدىغانلىقىغا زادىلا ئىشەنچ قىلالماپتۇ. ئاندىن تېخىمۇ قورقۇپ ھېلىقى ھەمراھىنى سۇ ئىزدەپ يۈرۈپ ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈپتۇ، دەپ ئويلاپتۇ. ئۇزاققا قالمايلا يەنە ھەمراھىنىڭ سۇ تاپقانلىقىغا، ئەمما ئۆزىنى تاشلاپ كەتكەنلىكىگە، ئەمدى قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىغا ئىشىنىپتۇ.

بەشىنچى پاي ئوقنى ئېتىشقا توغرا كەلگەندە، بۇ كىشى قايغۇ ـ نەپرەت بىلەن مۇنداق ئويلاپتۇ: بۇ ئەڭ ئاخىرقى ئوق، ئۇ مەن ئاتقان ئوقنىڭ ئاۋازىنى ئاللىقاچانلا ئاڭلىيالماس بولۇپ قالدى، بۇ ئوقنى ئېتىۋەتسەم، مېنىڭ يەنە نېمە يۆلەنچىم قالىدۇ؟ ماڭا ئۆلۈمنى ساقلاشتىن باشقا يول يوق. يەنە كېلىپ ئاخىرقى نەپسىم قالغاندا تازقارالار كۆزلىرىمنى چوقۇۋالىدۇ، بۇ نەقەدەر ئېچىنىشلىق ـ ھە؟! ئۇنىڭدىن كۆرە...

ئۇ تاپانچىنى پېشانىسىگە بەتلەپ، تەپكىسىنى بېسىۋېتىپتۇ.

ئەمما، ئۇزۇنغا قالماي، لىپپىدە سۈزۈك سۇ قاچىلانغان سۇدانىنى كۆتۈرۈۋالغان ھەمراھى بىر تۆگە كارۋىنىنى باشلىغىنىچە ئاۋاز چىققان يەرگە يېتىپ كەپتۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىزدەپ تاپقىنى بىر جەسەت بوپتۇ.

مەرۋايىت

بۇرۇنقى زاماندا سەدەپ قۇلۇلىسى باقىدىغان بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇ دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ، ئەڭ گۈزەل مەرۋايىتنى يېتىشتۈرمەكچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دېڭىز بويىغا بېرىپ قۇم دانچىلىرىنى تاللاپتۇ ھەمدە ئۇلاردىن بىر ـ بىرلەپ مەرۋايىتقا ئايلىنىشنى خالايدىغان ـ خالىمايدىغانلىقىنى سوراپتۇ. قۇم دانچىلىرى باشلىرىنى چايقىشىپ خالىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. سەدەپ قۇلۇلىسى باقىدىغان كىشى ئەتىگەندىن كەچ كىرگۈچە سوراپ ئۈمىدسىزلىنىشكە باشلاپتۇ.

www.uyghurkitap.com

شۇ چاغدا بىر تال قوم دانچىسى ئۇنىڭ تەلپىگە ماقۇل بوپتۇ.

ئەتراپتىكى قوم دانچىلىرى ئۇنى تازا ئەخمەقكەن، سەدەپ قۇلۇلىسىگە ماكانلىشىپ ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرىدىن ئايرىلىدىغان؛ قۇياش نۇرى، يامغۇر - يېشىن، تولۇن ئاي، سۈزۈك شامالنى كۆرەلمەيدىغان، ھەتتا ھاۋادىن قىسىلىپ قاراڭغۇلۇقتا، زەيكەشلىكتە، سوغۇقتا، يالغۇزچىلىقتا ئۆتىدىغان بولدى، دەپ مەسخىرە قىپتۇ.

بىراق، ھېلىقى قوم دانچىسى پۇشايمان قىلماي سەدەپ قۇلۇلىسى باقىدىغان كىشى بىلەن بىللە كېتىپتۇ.

ئارىدىن بىرقانچە يىللار ئۆتۈپتۇ، ھېلىقى قوم دانچىسى ئىچ - ئىچىدىن چاقناپ تۇرىدىغان بىباھا مەرۋايىتقا ئايلىنىپتۇ، ئەمما ئۇنى ئەخمەق دەپ مەسخىرە قىلغان ھەمراھلىرى يەنىلا بىر دۆۋە قوم پېتىچە قېلىۋېرىپتۇ، بەزىلىرى يېمىرىلىپ توپىغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ.

ئەگەر دۇنيادا «تاشنى گۆھەرگە ئايلاندۇرۇش تېخنىكىسى» بار دېيىلسە، ئۇ «جاپا - مۇشەققەت»تۇر. مانا بۇ ھاياتنىڭ ھەقىقىي مەنىسى!

ئېگىز يەر

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ناھايىتى يىراق جايدا بىر قەبىلە باشلىقى بولۇپ، ئۇنىڭ كېسەللى ئېغىرلىشىپ قاپتۇ.

ئۇ يېنىدىكى ئەڭ ياخشى ئۈچ يىگىتنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇلارغا مۇنداق دەپتۇ:

— مېنىڭ سىلەردىن ئايرىلىدىغان ۋاقتىم بولۇپ قالدى، مەن سىلەردىن ئاخىرقى بىر ئىشنى قىلىپ بېرىشىڭلارنى ئۆتۈنىمەن. ئۈچىڭلار ساغلام، كۈچلۈك، ئەقىل - پاراسەتلىك ياخشى بالىلار. ئەمدى سىلەر بىز ئەزەلدىن مۇقەددەس بىلىپ كېلىۋاتقان ئاشۇ تاغقا يامىشىڭلار، ئىمكانقەدەر ئەڭ ئېگىز، ئەڭ يۇقىرى پەللىگە ئۆرلەڭلار، ئاندىن قايتىپ كېلىپ ماڭا كۆرگەن - بىلگەنلىرىڭلارنى سۆزلەپ بېرىڭلار.

ئۈچ كۈندىن كېيىن 1 - يىگىت قايتىپ كەپتۇ، ئۇ گۈلقەقلىرى ئېچىلغان، ئۇستىۋاشلىرى يېپيېڭى ھالەتتە مۇنداق دەپتۇ:

— قەبىلە باشلىقى، مەن تاغنىڭ چوققىسىغا چىقتىم، ئۇ يەردە گۈلگە پۈركەنگەن يوللارنى، بۇلدۇقلاپ ئېقىپ تۇرغان بۇلاقلارنى، خەندان ئۇرۇپ سايراۋاتقان قۇشلارنى كۆردۈم، ئۇ يەر ھەقىقەتەن بولىدىكەن!

قەبىلە باشلىقى كۈلۈپ قويۇپ:

— بالام، ئۇ يولدا بىر چاغلاردا مەنمۇ ماڭغان، قۇشلار سايرىشىپ، گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان ئۇ يەر تاغنىڭ چوققىسى ئەمەس، بەلكى تاغنىڭ ئېتىكى. سەن قايتىپ كەتكىن! — دەپتۇ.

بىر ھەپتىدىن كېيىن ئىككىنچى يىگىتمۇ قايتىپ كەپتۇ، ئۇ ھارغىن ۋە سول-

غۇن قىياپەتتە مۇنداق دەپتۇ :

— قەبىلە باشلىقى ، مەن تاغنىڭ چوققىسىغا چىقتىم ، ئۇ يەردە سۇرلۇك جىمجىتلىقتا چۆمگەن چوڭ قارىغايزارلىقنى ، ئەگىپ ئۇچۇپ يۇرگەن تازقارالارنى كۆردۇم ، ئۇ يەر ياخشى جايكەن !

— بالام ، ئۇ تاغنىڭ چوققىسى ئەمەس ، بەلكى تاغنىڭ قاپتىلى . سېنى قىيىنىماي ، بولدى ، سەنمۇ قايتىپ كەتكىن ، — دەپتۇ قەبىلە باشلىقى .

بىر ئاي ئۆتۈپ كېتىپتۇ ، كۆپچىلىك ئۇچىنچى يىگىتنىڭ هاياتىدىن ئەنسىرەشكە باشلاپتۇ . ئەمما ئۇ پۈتنى بىرقەدەمدە بىر سۆرەپ ، ئۇستۇبىشى جۇلجۇل هالەتتە قايتىپ كەپتۇ . ئۇنىڭ چىرايى زەپىرەڭدەك سارغىيىپ ، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قاپتۇ . ئۇ :

— قەبىلە باشلىقى ، مەن ئاخىر تاغ چوققىسىغا چىقتىم . ئەمما مەن نېمە دېسەم بولار ؟ ئۇ يەردە هۇشقىيتىپ تۇرغان شامال بىلەن كۆك ئاسماندىن باشقا هېچنېمە يوقكەن ، — دەپتۇ .

— سەن ئۇ يەردە هېچنېمىنى كۆرمىدىڭمۇ ؟ هەتتا بىرەر كېپىنەكمۇ يوقمىكەن ؟

— شۇنداق ، قەبىلە باشلىقى ، ئېگىزلىكتىن باشقا هېچنېمە يوقكەن . سىز ئۆزىڭىزنىلا كۆرەلەيدىكەنسىز .

— بالام ، سېنىڭ چىققىنىڭ هەقىقىي تاغ چوققىسى . ئەنئەنىمىزگە ئاساسەن ، تەڭرىم سېنى قەبىلە باشلىقى قىلىپ تىكلەشنى ئىرادە قىپتۇ ، ساڭا بەخت تىلەيمەن !

هەقىقىي قەهرىمان نېمىگە ئېرىشتى ؟ ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى جاراهەتلىنىش ، يەككە - يېگانە هالدا ئۆزۈن سەپەرگە چىقىش ۋە ئەھۋال قانچە يامانلاشسا شۇنچە ئەرزىمەسلىك قىسمىتىگە مۇيەسسەر بولدى .

ئايتوقاچ

50 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى شاڭخەيدىكى بىر ئالىي مەكتەپتە بىر جۈپ ئوغۇل - قىز ئوقۇغۇچى مۇھەببەتلىشىپتۇ . ئۇ چاغدا مەكتەپتە مۇھەببەتلىشىش مۇتلەق چەكلىنىدىكەن . شۇڭا مەكتەپ دائىرىلىرى ئۇلارنى بۇ ئىشتىن قايتا - قايتا توسۇپ ، ئاگاهلاندۇرۇپتۇ ، ئەمما بۇ ئىككى ياش باشتىن - ئاخىر بىر - بىرىدىن ئايرىلالماي يۈرۈپتۇ . مەكتەپ دائىرىلىرى ئاخىرقى كوزۇرنى ئىشقا سېلىپ ، ئۇلار مەكتەپ پۈتتۈرگەندە ، ئوغۇلنى يىراق غەربىي شىمالغا «سۈرگۈن» قىپتۇ ، قىزنى «كەڭچىلىك» قىلىپ شاڭخەيدە ئېلىپ قاپتۇ ، ئەمەلىيەتتە بۇ ئاشىق - مەشۇقلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىپتۇ . قىز شاڭخەيدە يالغۇز قېلىشقا ئۇنىماي ، ئوغۇل بىلەن ئاشۇ چۆل - جەزىرىگە بىللە بېرىش نىيىتىدە چىڭ تۇرۇۋاپتۇ .

ئىككىيلەن كېگىز ئۆيگە ئورۇنلىشىپ ، جاپالىق كۈنلىرىنى بىر - بىرىگە

مەدەت بېرىش ئارقىلىق كۆڭۈللۈك ئۆتكۈ-
زۈپتۇ . ئەمما ، ئۈچ يىللىق تەبىئىي ئاپەت
يۈز بېرىپ ئاچارچىلىق دەۋرى يېتىپ كەپتۇ .
تاۋۇز چاغىنىدا كۆكشېھىدىن ھەربىر
ئائىلىگە بىر دانە ئايتوقاچ تەقسىم قىلىن-
نىپتۇ .ئەر ئىشتىن بالدۇر قايتقاچقا ئايتو-
قاچنى ئېلىپ خوتۇنىنى ساقلاپتۇ .
كەچ كىرگەن بولسىمۇ خوتۇنى يەنىلا
قايتىپ كەلمەپتۇ . ئەر نەپسىنى يىغالماي
ئايتوقاچنى ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلۈپتۇ -
دە ، يېرىمىنى يەۋېتىپتۇ . ئۇ يېمىسىمۇ
بولغان ، يەپ قويۇپ نەپسىنى تېخىمۇ يى-
غالماي قاپتۇ ھەمدە : ئۇ بولغان بولسا
جەزمەن ئۆزىگە تېگىشلىك ئايتوقاچنىڭ
يېرىمىنى ماڭا بېرەتتى ، دەپ ئويلاپتۇ .
شۇنىڭ بىلەن يېرىم ئايتوقاچنى ئىككىگە
بۆلۈپ ، ئۇنىڭ يېرىمىنىمۇ خوتۇنۇم جەز-
مەن ماڭا بېرىدۇ دەپ يەۋېتىپتۇ . ئايال
تېخىچە قايتىپ كەلمەپتۇ . ئەر ئېشىپ قال-
غان چارەك ئايتوقاچقا قاراپ ئولتۇرۇپ
نەپسىنى زادىلا يىغىۋالالماپتۇ ، ھەتتا ئۆزد-
نىڭ قاندقلارچە ئىبلىس چاڭگىلىنى ئۇزد-
تىپ ، ئۇنى يەۋەتكەنلىكىنىمۇ تۇيماي قاپتۇ.
شۇ چاغدا خوتۇنى قايتىپ كەپتۇ. ئۇ
گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا :
— بىردىن ئايتوقاچ بېرىپتۇ -
ھە ! — دەپتۇ .
ئەر ھاڭۋاقتىنچە گەپ قىلالماي قاپ-
تۇ ، بىردەم تۇرۇۋېلىپ :
— مېنىڭ··· قورسقىم بەك ئېچىپ
كېتىپ ، يەۋەتتىم ، — دەپ دۇدۇقلاپتۇ .
ئايال بىرھازا جىمىپ كېتىپ ، ئۇش-
تۇمتۇتلا غەزەپلىنىپ ۋارقىراپتۇ :
— سېنىڭ مۇنداق قىلىشىڭنى ئوي-
لىماپتىكەنمەن ، مەن بارلىقىمنى قۇربان
قىلىپ سەن بىلەن غەربىي شىمالغا كې-
لەي ، سەنچۇ ؟ ماڭا يېرىم ئايتوقاچنىمۇ
ئەپقويالماپسەن . سېنى بىلىپ قويدۇم !
ئايال شۇ تەرىقىدە نەرسە - كېرەكلى-
رىنى يىغىشتۇرۇپ شاڭخەيگە كېتىپتۇ .
دېمەك ، مەكتەپ تۈزۈمى ، ئاگاھلان-
دۇرۇش ، «سۈرگۈن قىلىش»لارمۇ ئايرى-
ۋېتەلمىگەن بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇقنى
بىر دانە ئايتوقاچ ئاسانلا ئايرىۋېتىپتۇ .

دەز كەتكەن كومزەك

ھىندىستانلىق بىر سۇچىنىڭ ئىككى
كومزىكى باركەن، ئۇنىڭ بىرى دەز كەت-
كەن ، يەنە بىرى ساق كومزەككەن . سۇچى
ھەمىشە يىراقتىكى ئېرىقتىن ئىككى كوم-
زەككە سۇ ئېلىپ خوجايىنىنىڭ ئۆيىگە تو-
شۇپ كېلىدىكەن ، ئەمما ھېلىقى دەز كەت-
كەن كومزەكتە مەنزىلگە يېتىپ كەلگۈچە
يېرىم كومزەكلا سۇ قالىدىكەن . شۇڭا ،
سۇچى ھەر قېتىم خوجايىنىنىڭ ئۆيىگە قاي-
تىپ كەلگەندە بىر يېرىم كومزەكلا سۇ
ئېلىپ كېلەلەيدىكەن .
ھېلىقى ساق كومزەك ئۆزىنىڭ ساق-
لىقى ھەم گۈزەللىكىدىن بەكمۇ سۆيۈنىد-
كەن . دەز كەتكەن بىچارە كومزەك ئۆزى-

www.uyghurkitap.com

نىڭ تەبىئىي دېزىدىن ئىنتايىن خىجىل
بولۇپ ، ناھايىتى بىئارامچىلىقتا يۈرىدى-
كەن . ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر
كۈنى ، ئۇ ئېرىق بويىدا سۇچىغا :

— مەن ئۆزۈمدىن خىجىل بولۇۋاتى-
مەن ، شۇڭا سەندىن ئەپۇ سورىماقچى ، —
دەپتۇ .

سۇچى :

— سەن نېمىشقا خىجىل بو-
لىسەن ؟ — دەپ سوراپتىكەن ، ئۇ مۇنداق
دەپ جاۋاب بېرىپتۇ :

— ئۆتكەن ئىككى يىلدا سەن خوجا-
يىنىمىزگە كېتىۋاتقىنىڭدا سۇ دەز كەتكەن
يېرىمدىن سىرغىپ كېتىپ يېرىم كومزەك-
لا سۇ توشۇيالىدىم ، سەن كۆپ جاپا تارتقان
بولساڭمۇ ، ئەجرىڭگە تۇشلۇق پايدىغا ئېرى-
شەلمىدىڭ .

سۇچى بۇ گەپنى ئاڭلاپ مۇنداق دەپتۇ :

— خوجايىنىمىزگە قايتىپ كېتى-
ۋاتقىنىمىزدا ، مەن سېنىڭ چىغىر يول
بويىدىكى ھەر خىل گۈللەرگە دىققەت قى-
لىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئۇلار تاغقا چىققاندا ، ھېلىقى دەز
كەتكەن كومزەك چىغىر يول بويىدىكى ئې-
چىلىپ تۇرغان چىرايلىق گۈللەرنى كۆ-
رۈپتۇ ، بۇ گۈزەل مەنزىرە ئۇنى ئازراق
خۇشال قىپتۇ .

سۇچى مۇنداق دەپتۇ :

— سەن باياملقى چىرايلىق گۈللەر-
نىڭ يەنە بىر كومزەك تەرەپتە ئەمەس ،
بەلكى سەن تەرەپتىلا ئۆسكەنلىكىگە دىققەت
قىلمىدىڭما ؟ بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى ، مەن
سېنىڭ دېزىڭنى ئاللىقاچانلا بايقىدىم ۋە
ئۇنىڭدىن پايدىلاندىم ، سەن تەرەپكە گۈل
ئۇرۇقى چېچىپ قويدۇم ، شۇنىڭ بىلەن
ھەر كۈنى ئېرىق بويىدىن قايتىپ كېلىۋاتى-
قىنىمىزدا سەن ئۇلارنى سۇغاردىڭ . ئىك-
كى يىل داۋامىدا مەن بۇ گۈللەرنى ئۈزۈ-
ۋېلىپ خوجايىنىمىنىڭ ئۈستەللىرىنى بېزى-
دىم . ئەگەر سەن بولمىساڭ ، خوجايىن
ئۆزىنىڭ ئۆيىنى مۇنداق چىرايلىق گۈللەر
بىلەن بېزىيەلمىگەن بولاتتى .

مۆجىزىنىڭ ئىسمى — ئاتا

1948 - يىلى بىر ئاتا ئامېرىكىدىكى
خوتۇنى بىلەن ئۈچ ياشلىق ئۇچۇن كىچىك
قىزىنى ئېلىپ ئاتلانتىك ئوكياننى كېسىپ
ئۆتىدىغان پاراخوتقا چىقىپتۇ .

بىر كۈنى ئەتىگىنى بۇ كىشى پاراخوت
بۆلۈمىدە ئالما ئاقلاۋاتقاندا پاراخوت قاتتىق
لەپەڭشىپ كەتكەنلىكتىن يىقىلىپ چۈشۈپ-
تۇ - دە ، قولىدىكى پىچاق كۆكرىكىگە
كىرىپ كېتىپتۇ . ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى
تىترەپ ، كالپۇكلىرى بىردەمدىلا كۆكى-
رىپ كېتىپتۇ .

ئۇنىڭ ئالتە ياشلىق قىزى بۇ تۇيۇق-
سىز ئىشتىن قورقۇپ كېتىپ ، چىرقىرى-
غىنىچە ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنى يۆلىمەكچى
بوپتۇ ، ئەمما ئۇ كۈلۈمسىرىگىنىچە قىزى-
نىڭ قولىنى ئىتتىرىۋېتىپ :

— ھېچقىسى يوق قىزىم ، يىقىلىپ كەتتىم ، — دەپتۇ . ئاندىن پىچاقنى ئاۋايلاپقىنا ئېلىپ ، ئورنىدىن ئاستا ـ ئاستا تۇرۇپتۇ ـ دە ، تۇيدۇرمايلا پاشمالتىقى بىلەن پىچاقنىڭ ئۇچىدىكى قاننى ئېرتىۋېتىپتۇ .

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۈچ كۈندە بۇ كىشى ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا ھەر كەچلىكى قىزىغا ئەللەي ناخشىسى ئېيتىپ بېرىپتۇ ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئۇنىڭ چېچىنى چىرايلىق تاراپ قويۇپتۇ ، ئۇنىڭغا زەڭگەر دېڭىزنى كۆرسىتىپتۇ . ھەممە ئىش ئادەتتىكىدەك ئۆتۈۋېرىپتۇ ، ئەمما قىزچاق ئاتىسىنىڭ بارغانسېرى ئاجىزلاپ ، تاتىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ، كۆزلىرىدىكى چوڭقۇر پەرىشانلىقنى تۇيماپتۇ .

مەنزىلگە يېتىپ بېرىشنىڭ ئالدىنقى كېچىسى بۇ كىشى قىزىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنىڭغا :

— ئەتە ئانىڭىزنى كۆرگەندە ئۇنىڭغا ئېيتىپ قويۇڭ ، مەن ئۇنى ياخشى كۆرەمەن ، — دەپتۇ .

قىزى بۇ گەپنىڭ تېگىگە يېتەلمەي :

— لېكىن سىز ئەتىلا ئانام بىلەن كۆرۈشىسىزغۇ ، ئۇنى نېمىشقا ئۇنىڭغا ئۆزىڭىز دېمەيسىز ؟ — دەپ سوراپتۇ .

ئۇ كۈلۈپ كېتىپتۇ ـ دە ، ئېڭىشىپ قىزىنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپتۇ .

پاراخوت نيۇ ـ يورك پورتىغا يېتىپ كەپتۇ ، قىزى مىغ ـ مىغ كىشىلەر ئارىسىدا تۇرغان ئانىسىنى بىر قاراپلا تونۇۋاپتۇ ـ دە : «ئانا ! ئانا ! » دەپ توۋلاپتۇ .

شۇ چاغدا ئەتراپتىكىلەر تۇيۇقسىزلا چۇرقىرىشىپ كېتىپتۇ ، قىزى كەينىگە قايرىلىپ ئاتىسىنىڭ ئۇڭدىسىغا ئۆلۈپ چۈشكەنلىكىنى ، كۆكرىكىدىن قان ئېقىۋالىپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ...

جەسەتنى ئوپېراتسىيە قىلىش نەتىجىسى كىشىلەرنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرۇپتۇ : ھېلىقى پىچاق دەلمۇدەل ئۇنىڭ يۈرىكىنى تېشىۋېتەكەن ، ئەمما ئۇ ھېچكىمگە بىلىندۇرمەي ئۈچ كۈن ياشاپتۇ . بىردىنبىر مۇمكىنچىلىكى بار چۈشەندۈرۈش : يارا ئېغىزى بەك كىچىك بولغاچقا ، كېسىۋېتىلگەن يۈرەك مۇسكۇلى ئەسلىدىكى ھالىتى بويىچە چاپلىشىپ قېلىپ ، قان بىلەن تەمىنلەشنى ئۈچ كۈن داۋاملاشتۇرغان ، دېگەندىن ئىبارەت بوپتۇ .

بۇ مېدىتسىنا تارىخىدا ئاز ئۇچرايدىغان مۆجىزە ئىكەن . مېدىتسىنا يىغىنىدا بەزىلەر ئۇنى ئاتالانتىك ئوكيان مۆجىزىسى دەپ ئاتاش كېرەك دېسە ، بەزىلەر ئۇنى ئۆلگۈچىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتاشنى تەكلىپ قىپتۇ ، يەنە بەزىلەر ئۇنى ئىلاھىي مۆجىزە دەپ ئاتاش كېرەك ، دەپتۇ...

— بولدى ، بەس ! — دەپ ۋارقىراپتۇ ئالدىنقى رەتتە ئولتۇرغان ، چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ ، يۈزلىرىنى قورۇق قاپلاپ كەتكەن چىرايىدىن ئەقىل ـ پاراسەت نۇرى يېغىپ تۇرغان بىر پېشقەدەم دوختۇر . ئاندىن ئۇ دانىشمۇدانە قىلىپ :

— بۇ مۆجىزىنىڭ ئىسمى — ئاتا ، دەپتۇ .

غوپۇر قادىر تەرجىمىسى
مۇھەررىرى : نۇرنىسا باقى

شىنجاڭدا ئۇيغۇر فولكلورى تەتقىقاتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە يېقىنقى تەرەققىيات ئەھۋالى

ئەسئەت سۇلايمان

شىنجاڭدا «فولكلور» (Folklore) دېگەن ئاتالغۇ 80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئوتتۇرىغا چىقتى. لېكىن ئۇيغۇر فولكلورىغا ئائىت تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشلەر 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا باشلانغانىدى. 1950 - يىلى جۇڭگو مەملىكەتلىك خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھەرقايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلاردا ئارقا - ئارقىدىن شۆبە جەمئىيەتلەر قۇرۇلدى. 1950 - يىللارنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى ھەمدە بۇ ساھەدە بىرمۇنچە خىزمەتلەر ئېلىپ بېرىلدى. 50 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا قەدەر، مەخسۇس تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى تەسىس قىلىنىپ، بىرقانچە تۈركۈم شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىرىدە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھەرقايسى شېۋىلىرى، ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش ئۆرپ - ئادەتلىرى قاتارلىق ساھەلەردە تەكشۈرۈش، توپلاش ۋە رەتلەش خىزمەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. ئەمما بۇ خىزمەتلەر شۇ يىللاردىكى ئىجتىمائىي كەيپىيات ۋە سىياسىي ئېھتىياج تۈپەيلىدىن مەزمۇن، دائىرە جەھەتلەردىن بىرمۇنچە چەكلىمىلەردىن خالىي بولالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ باشلىنىشى بىلەنلا بۇ خىزمەتلەر پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى. تاكى 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغا قەدەر بۇ ساھەدە ئىزدىنىش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى. 1978 - يىلىدىن باشلاپ پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەرگە ئەگىشىپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىمۇ بۇ ساھەدىكى خىزمەتلەر قايتىدىن باشلاندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، مۇشۇ قىسقىغىنە 20 يىل ئىچىدە ئۇيغۇر فولكلورى ساھەسىدە كۆپلىگەن خىزمەتلەر ئىشلىنىپ، بىرمۇنچە نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. ئۇيغۇر فولكلورىنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسى يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويدى. ئۇيغۇر فولكلورىنىڭ 80 - يىللاردىن بۇيانقى ئومۇمىي تەرەققىيات ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىلاردىن بايان قىلىش مۇمكىن:

بىرىنچى، ئۇيغۇر فولكلورى ساھەسىدە كەڭ كۆلەمدە توپلاش، رەتلەش ۋە ئېلان قىلىش خىزمەتلىرى قانات يايدى

1980 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى رەسمىي قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يىغىش، توپلاش ۋە رەتلەش

خىزمەتلىرىنى جىددىي باشلىۋەتتى. ئاپتونوم رايوننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىدىن تارتىپ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەرگىچە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى «ئۈچ توپلام» ئىشخانىلىرى تەسىس قىلىندى. «ئۈچ توپلام» ئادەتتە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ قوشاقلار توپلىمى، چۆچەكلەر توپلىمى ۋە ماقال ـ تەمسىللەر توپلىمىنى كۆرسىتەتتى. 80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تارتىپ 2000 ـ يىلىغا قەدەر شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان 50 كە يېقىن ناھىيىنىڭ ئۈچ توپلىمى توپلىنىپ، رەتلىنىپ رەسمىي نەشر قىلىندى. مۇشۇ ئاساستا دۆلەتلىك ئۈچ توپلامنىڭ شىنجاڭ تومى تەييارلىنىپ نەشرگە تاپشۇرۇلدى.

بۇ يەردە شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش زۆرۈركى، شىنجاڭدا سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مائارىپ ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەسىرى بىلەن Folklore ئاتالغۇسى ئىزچىل ھالدا تار دائىرىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەنلا چەكلىنىپ كەلدى. Folklore نىڭ كەڭ مەنىدىكى ئىستېمال دائىرىسى، يەنى خەلق مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭغا باغلىق بولغان ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلەر بىلەن ئاۋام خەلق ياراتقان مەدەنىيەتلەرنىڭ يىغىندىسى ئىكەنلىكى پەقەت 80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا بارغاندا ئاندىن ئايدىڭلاشتى. شۇڭلاشقا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىكى فولكلور خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى بولۇپ قالدى. 1981 ـ يىلىدىن باشلاپ تاكى ھازىرغىچە «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى»نىڭ جەمئىي 18 تومى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (جەمئىي تۆت توم)، «ئۇيغۇر خەلق ماقال ـ تەمسىللىرى»، «يىپەك يۇرتىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر»، «ئۇيغۇر خەلق رىۋايەتلىرى» «ھېسام چاقچاقلىرى» (ئۈچ قىسىم)، «نەسىردىن ئەپەندى لەتىپىلىرى» قاتارلىق كۆپلىگەن خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى نەشر قىلىندى. ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك «مىراس»، «بۇلاق» قاتارلىق مەخسۇس ژۇرناللاردا ۋە «تارىم»، «قەشقەر ئەدەبىياتى»، «يېڭى قاشتېشى»، «ئاقسۇ ئەدەبىياتى»، «تۇرپان»، «قۇمۇل ئەدەبىياتى»، «ئىلى دەرياسى»، «مايبۇلاق»، «بوستان» قاتارلىق ئەدەبىي ژۇرناللارنىڭ ئايرىم سەھىپىلىرىدە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر كۆپلىگەن ئەسەرلەر ئىزچىل ئېلان قىلىنىپ كەلدى.

مۇشۇ قىسقىغىنە 20 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش ۋە نەشر قىلىش جەھەتتە غايەت زور نەتىجىلەر قولغا كەلدى. ئەمما ئۇيغۇر فولكلورىنىڭ باشقا ساھەلىرىدە، جۈملىدىن خەلق مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ بولغان ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش، ئىجتىمائىي بىرلىكلەر، بايرام ـ مۇراسىم، ئېتىقاد، تېبابەت، ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش، بالىلار ئويۇنلىرى قاتارلىق تۈرلۈك ـ تۈمەن مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق مەدەنىيىتى ساھەسى يەنىلا زور بوشلۇق ھالىتىدە تۇرۇپ كەلدى. 80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى، 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە مۇشۇ ساھەدە بىر قىسىم تەتقىقات نەتىجىلىرى ئېلان قىلىندى.

ئىككىنچى، ئالىي مەكتەپلەردە «فولكلور» ۋە «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشى، ئۇيغۇر فولكلورىنىڭ تەرەققىياتىغا زور ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولدى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبى-

يات فاكۇلتېتىدا 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ، مەدەنىيەت ئىنقىلابىغىچە بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار مۇشۇ دەرسنى ئاساسلىق كەسپىي دەرس قاتارىدا ئوقۇغانىدى. 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» پارتلىغاندىن كېيىن، تاكى 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىغىچە ئالىي مەكتەپلەردە ئاساسەن دەرسلەر توختاپ قالدى. 1979 - يىلى ئالىي مەكتەپلەرگە بىرتۇتاش ئىمتىھان بېرىش ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، تۇنجى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار رەسمىي مۇنتىزىم ئوقۇش شارائىتىغا ئىگە بولدى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى» دەرسى بىلەن تەڭ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسىمۇ قايتا تەسىس قىلىنىپ ئۆتۈلۈشكە باشلىدى. 1982 - يىلى بۇ ساھەدە ئۇزۇن يىل ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان ئابدۇكېرىم راھمان بىلەن مۇھەممەد زۇنۇننىڭ ھەمكارلىقىدا «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» ناملىق كىتاب نەشر قىلىندى ۋە دەرسلىك سۈپىتىدە ئىشلىتىلدى. ئارقىدىنلا ئابدۇكېرىم راھماننىڭ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەرىيىسى» ناملىق ئىككى قىسىملىق دەرسلىك كىتابى 1983 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتۇش باشقارمىسى تەرىپىدىن رەسمىي دەرسلىك سۈپىتىدە نەشر قىلىندى. مەملىكىتىمىزنىڭ مۇشۇ ساھەدىكى مەشھۇر ئالىمى جۇڭ جىڭۋېن ئەپەندىنىڭ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە بايان» ناملىق كىتابىمۇ 1983 - يىلى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئاساسلىق كەسپىي دەرسىگە ئايلاندى. ھەر يىلى ئالىي مەكتەپنىڭ 4 - يىللىقىغا چىققان ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرى سىنىپ بويىچە شىنجاڭنىڭ يىراق ناھىيە - يېزىلىرىغا بېرىپ بىر ئاي ئەتراپىدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يىغىپ، توپلاپ تۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ خېلى بىر قىسمى باكالاۋۇرلىق ئۇنۋانى ئۈچۈن ياقلىنىدىغان ئىلمىي ماقالىسىنى مۇشۇ كەسىپتىن يازدى. 80 - يىللاردا «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مىللىي ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئىككى مەۋسۇم، جەمئىي 144 سائەت ئۆتۈلىدىغان ئاساسلىق كەسپىي دەرس بولدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دەرسى يەنە شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى، ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى، خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى قاتارلىق مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا تەسىس قىلىندى.

1985 - يىلىدىن باشلاپ پروفېسسور ئابدۇكېرىم راھمان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىغا تۇنجى قېتىم «ئۇيغۇر فولكلورى»نى تاللانما دەرس سۈپىتىدە ئاچتى. 1987 - يىلى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ماگىستىر ئاسپىرانتلارنى تەربىيىلەش نۇقتىسى تەسىس قىلىندى ھەمدە ئابدۇكېرىم راھماننىڭ يېتەكلىشى بىلەن «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلورى» كەسپى بويىچە تۇنجى ئاسپىرانت قوبۇل قىلىندى. ھازىرغىچە مۇشۇ كەسىپنىڭ ئاسپىرانتلىق ئوقۇشىنى تۈگىتىپ، ماگىستىر بولغانلار 11 نەپەرگە يەتتى. ئۇلار

www.uyghurkitap.com

ھەرقايسى ئالىي مەكتەپلەردە ۋە تەتقىقات ئورۇنلىرىدا مۇشۇ كەسىپنىڭ غوللۇق تايانچلىرىغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىككى نەپىرى يېقىندا مۇشۇ كەسىپ بويىچە دوكتورلۇق ئۇنۋانى ئېلىپ قايتىپ كەلدى. 1998 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا تۇنجى قېتىم ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە دوكتورلۇق نۇقتىسى تەسىس قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن «خەلق مەدەنىيىتى ۋە فولكلورى» كەسپى بويىچە رەسمىي دوكتور ئاسپىرانتلارنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. ھازىر ئۈچ نەپەر ئوقۇغۇچى مۇشۇ كەسىپتە دوكتورلۇقتا ئوقۇماقتا.

ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا «ئۇيغۇر فولكلورى»نى ئوقۇتۇش بىلەن ماسلاشتۇرۇپ «فولكلور مۇزېيى» قۇرۇش خىزمىتى جىددىي قانات يايدۇرۇلدى. 1998 ـ يىلىدىن باشلاپ ھەرقايسى جايلاردا ئەمەلىي تەكشۈرۈش، توپلاش ئارقىلىق 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە فولكلور مۇزېيى قۇرۇشنىڭ رەسمىي شەرت ـ شارائىتلىرى ھازىرلاندى. بۇنىڭ بىلەن 2000 ـ يىل 20 ـ ماي شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئاز سانلىق مىللەتلەر فولكلور مۇزېيى رەسمىي قۇرۇلدى ۋە ئېچىۋېتىلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئاساس قىلغان فولكلور مەدەنىيىتى تەتقىقاتى خېلى دەرىجىدە راۋاجلاندى.

ھازىر فولكلور مۇزېيىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان ھالدا «ئۇيغۇر فولكلور مەدەنىيىتى تەتقىقات مەركىزى» قۇرۇش پىلانى رەسمىي ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە كونكرېت خىزمەتلەر جىددىي ئىشلىنىۋاتىدۇ.

بولۇپمۇ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇيغۇر فولكلورى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى دەرسلىكلىرىنى ئوقۇتۇش ۋە تەتقىق قىلىش ساھەسىدە مەلۇم تەجرىبىلەر ھاسىل قىلىندى. نەزەرىيىۋى بىلىملەر بىلەن ئەمەلىي تەجرىبىلەر ئۆرگانىك بىرلەشتۈرۈلدى. چەت ئەللەردىكى فولكلور تەتقىقاتى نەتىجىلىرى ۋە ئەڭ يېڭى تەتقىقات ئۇسۇللىرى تونۇشتۇرۇلدى.

ئۈچىنچى، ئۇيغۇر فولكلورى ۋە خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتى ساھەسىدىكى تەتقىقاتلار كۈندىن كۈنگە چوڭقۇرلاشتى، ياش بىر ئەۋلاد تەتقىقاتچىلار قوشۇنى شەكىللەندى، بىر قىسىم تەتقىقات نەتىجىلىرى مەملىكەت ۋە خەلقئارادا يۈزلەندى

80 ـ يىللاردىن باشلاپ ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدىكى ماقالىلەر رەسمىي ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى. «مىراس»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، «شىنجاڭ مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى» (بۇ ژۇرنال بىرقانچە سان چىقىپلا نەشردىن توختىغان) قاتارلىق ئىلمىي ژۇرناللاردا ۋە بىر قىسىم گېزىتلەردە بۇ ساھەدىكى ماقالىلەر كەينى ـ كەينىدىن ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى. لېكىن بۇ مەزگىلدە ئېلان قىلىنغان ماقالىلەرنىڭ مەزمۇن دائىرىسى تار، تەتقىقات ئۇسۇلى ئاددىي بولۇپ، تونۇشتۇرۇش، ھادىسىلەرنى بايان قىلىش سەۋىيىسىدىن خالىي بولالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ماقالىلەرنىڭ كۆپچىلىكى پەقەت خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى بىلەنلا چەكلەندى.

1985 ـ يىلىدىن كېيىن بۇ ساھەدىكى تەتقىقات ئاستا ـ ئاستا فولكلور ۋە خەلق مەدەنىيىتى تەرەپكە قاراپ يۈزلەندى. ئىلمىي ماقالىلەرمۇ ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلىككە، تېمىلار رەڭدارلىققا، تەتقىقات سەۋىيىسى چوڭقۇرلۇققا قاراپ ماڭدى.

1986 - يىلى پروفېسسور ئابدۇكېرىم راھماننىڭ «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان» ناملىق كىتابى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن بۇ ساھەدىكى تەتقىقاتلار يېڭى باسقۇچقا كىردى. ئارقىدىنلا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئوسمان ئىسمائىلنىڭ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ژانىرلار» (1994 - يىل)، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە ئومۇمىي بايان» (1999 - يىل) قاتارلىق كىتابلىرى نەشر قىلىندى. شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى ھەبىبۇللا ئابدۇرېھىم نىڭ «ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى» (1993 - يىل) ناملىق كىتابى نەشر قىلىندى. ئۇنىڭدىن باشقا مۇشۇ 20 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئۇيغۇر فولكلورىغا دائىر ئۇيغۇرچە 200 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە ئېلان قىلىندى. ئابدۇكېرىم راھمان، مۇھەممەد زۇنۇن، ئابلىمىت سادىق، ئابدۇشۇكۇر تۇردى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، ھەبىبۇللا ئابدۇرېھىم، ئىمىن تۇرسۇن، ئىبراھىم مۇتىئى قاتارلىق پېشقەدەم تەتقىقاتچىلار؛ ئوسمان ئىسمائىل، غەيرەتجان ئوسمان، راھىلە داۋۇت، ئەسئەت سۇلايمان قاتارلىق بىر تۈركۈم ياش تەتقىقاتچىلار مەيدانغا كەلدى.

ئالاھىدە تەكىتلەشكە تېگىشلىكى شۇكى، مۇشۇ ئون نەچچە يىل جەريانىدا ئۇيغۇر فولكلورى ۋە خەلق ئەدەبىياتى ساھەسىدە 13 پارچە ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيىسى، ئۈچ پارچە دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسى يېزىلدى، (يەنە ئىككى پارچە دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىسى يېزىلماقتا). بۇ دىسسېرتاتسىيىلەر ئوخشاشمىغان نۇقتىلاردىن ئۇيغۇر فولكلورى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتلارنى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى ھەمدە ئىلىم ساھەسىنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى بەزى ماقالىلەر بۆسۈش خاراكتېرلىك سەۋىيە ياراتتى ھەمدە شىنجاڭدا فولكلور ۋە خەلق مەدەنىيىتى تەتقىقات قىزغىنلىقىنى ھاسىل قىلدى.

1998 - يىل ئاۋغۇست ئۈرۈمچىدە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىنستىتۇتى بىرلىكتە ئۇيۇشتۇرغان «مىللەتلەر فولكلور مەدەنىيىتى ۋە بۈگۈنكى جەمئىيەت» خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن 100 دىن ئارتۇق ئالىم ۋە تەتقىقاتچىلار قاتناشتى ۋە يۇقىرى سەۋىيىلىك ماقالىلەرنى ئوقۇدى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدىكى فولكلور تەتقىقاتى يەنە بىر قېتىم يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى.

[قوشۇمچە]

I ئۇيغۇر فولكلورى ۋە خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە يېزىلغان ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيىلىرىنىڭ تىزىملىكى:

1. راھىلە داۋۇت: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا ئىپادىلەنگەن ئىپتىدائىي ئېتىقادلار توغرىسىدا ئىزدىنىش»، 1990 - يىل ئىيۇن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان.

2. قەيسەر قۇربان: «ئىسلام دىنى

ۋە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» 1992 ـ يىل ئىيۇن، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: بى شۇن (比棣)

3. مېھرىئاي ئابدۇلىم: «ئىلى مەشرەپلىرى توغرىسىدا»، 1993 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

4. ئەسەت سۇلايمان: «بۆرە توتېمى مەدەنىيىتى»، 1994 ـ يىل ماي، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

5. قەلبىنۇر مۇھەممەد: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئاياللىق جىنسقا تېۋىنىش توغرىسىدا»، 1995 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

6. مېھرىئاي مەمتىلى: «تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئېپوسلىرىدىكى قەھرىمانلىق ئالاھىدە تۇغۇلۇش موتىفى ۋە ئۇنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمى ھەققىدە»، 1996 ـ يىل ماي، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

7. ئەنۋەر سەمەت: «تۈركىي خەلقلەرنىڭ يارالمىش ئەپسانىلىرى ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات»، 1998 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

8. ئاينۇرە دولات: «ئۇيغۇر پەرھىز (تابۇ)لىرى توغرىسىدا»، 1998 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

9. زۆمرەت غاپپار: «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىكى ئېستېتىك ئالاھىدىلىك توغرىسىدا»، 1998 ـ يىلى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ئابدۇكېرىم راھمان

10. قادىرجان سەمەر: «ئۇيغۇرلاردا جامائەتچىلىك ئېڭى ۋە ئۇنىڭ ئىجتىمائىي رولى»، 1999 ـ يىل، لەنجۇ غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنستىتۇتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: خاۋ سۇمىن (郝苏民)

11. مۇناجىدىن: «ئۇيغۇرلاردا ئات مەدەنىيىتى»، 1999 ـ يىل، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ۋاڭ باۋ

12. دىلمۇرات مەھمۇد: «ئۇيغۇرلارنىڭ دەپنە مەدەنىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىش»، 2000 ـ يىل ماي، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: ۋاڭ باۋ (王堡)

II دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيىلىرىنىڭ تىزىملىكى:

1. دىلمۇرات: «ئالتاي تىل سىستېمىسىدىكى مىللەتلەرنىڭ شامان مەدەنىيىتى»، 1993 ـ يىل، ماي، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاسپىرانتورىيىسى

2. راسىلە داۋۇت: «ئۇيغۇرلارنىڭ مازار مەدەنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات»، 1998 ـ يىل ماي، بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: جوڭ جىڭۋېن

3. ئەسئەت سۇلايمان: «شەرق ئەدەبىياتىدا خەمسىچىلىك ھادىسىسى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى»، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاسپىرانتورىيىسى، يېتەكچى ئوقۇتقۇچى: لاڭ يىڭ

مۇھەررىرى: يۇسۇپ ئىسھاق

www.uyghurkitap.com

چىرا چۆل، كېرىيە كۆل

(رىۋايەت)

رىۋايەت قىلىنىشىچە، قەدىمكى زامانلاردا، بىر ئەۋلىيا بىر قاپاق سۇ بىلەن بىر خۇرجۇن نان ئېلىپ، تاغمۇتاغلاردىن ئېشىپ، نۇرغۇن دەريالارنى كېچىپ، چىرا تاغلىرىغا كېلىپ قاپتۇ. ئەۋلىيا قارىغۇدەك بولسا، خۇرجۇندىكى نانلىرى تۈگەپ، قاپىقىدىكى سۈيى يېرىملىشىپتۇ. ئەۋلىيا تاغلىقلارغا:

— ماڭا سۇ بەرسەڭلار، — دەپ ئىلتىجا قىلىپتۇ. چىرىقلار:

— ساڭا بىكارلىققا بېرىدىغان سۇ نەدە تۇرۇپتۇ، — دەپ سۇ بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. ئەۋلىيا كۆپ يالۋۇرغان بولسىمۇ بىر تامچە سۇغا ئېرىشەلمەپتۇ. خاپا بولغان ئەۋلىيا:

— سۈيۈڭ كەم بولغاي، يەرلىرىڭ قۇرۇغاي، — دەپ دۇئا قىلىۋېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن چىرادا قۇرغاقچىلىق ھۆكۈم سۈرۈپتۇ. ئىچكۈدەك سۇمۇ تەس تېپىلىپتۇ.

ئەۋلىيا ماڭا - ماڭا كېرىيە تاغلىرىغا كەلگەندىن كېيىن كېرىيىلىكلەر ئەۋلىيانىڭ ئالدىغا چىقىپ، چاي - مەزە قويۇپ ئۆزىنىڭ مېھماندوستلۇقىنى كۆرسىتىپتۇ ۋە ئەۋلىيا كېتىدىغان چاغدا سوۋغا - سالام بىلەن ئۇزىتىپ قويۇپتۇ. ئەۋلىيا قارىسا كىچىك بىر دەريا ئېقىۋاتقانىكەن. ئەۋلىيا قاپىقىنى ئېلىپ دەريا بويىغا كەپتۇ - دە:

— سۈيۈڭ مول، يېرىڭ باغۇ بوستان، خەلقىڭ كەڭ داستىخان بولغاي، — دەپ دۇئا قىلىپ قاپىقىدىكى سۇنى كېرىيە دەرياسىغا تامغۇزۇپتۇ. دېگەندەك كېرىيە دەرياسىنىڭ سۈيى ئەزەلدىن تولۇپ تاشقانمىش. بۇ دەريا بۇرۇندا «كۇراپ دەرياسى» دەپ ئاتالغانىكەن.

كېرىيىدە تاغلىق كىشىلەر ئەۋلىيانى بىر ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، پولۇ بىلەن مېھمان قىپتۇ. ئەۋلىيا پولۇ يېگەن جاي «پولۇ» دەپ ئاتىلىپتۇ. ئەۋلىيا كۇراپ دەرياسىنى بويلاپ تۆۋەنگە ماڭماقنى ئىختىيار قىپتۇ. ھېلىقى كىشىلەر دەرھال بىر خۇرجۇن نان، بىر قاپاق سۇ ۋە بىر ئات تەييارلاپ ئەۋلىياغا يوللۇق تۇتۇپتۇ. ئەۋلىيا ئاتقا مىنىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشۈپتۇ. ئەۋلىيا شۇ چاغدا تاغ ئېتىغا مىنگەچكە كېرىيىدە تاغ ئېتى ئەتىۋار ھەم يارام ئىكەن. ئەۋلىيا ئاتقا مىنىپ نۇرغۇن يول يۈرۈپ بىر بوستانلىققا كېلىپ قاپتۇ. ئەۋلىيا بۇ يۇرتقا كەلگۈچە ئۇنىڭ نام - شەرىپى كېلىپ بولغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن كىشىلەر ئەۋلىيانىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇنىڭدىن:

— بۇ يەرگە قانداق كەلدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئەۋلىيا ئاستىدىكى ئاتنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— ئاتچان كەلدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ ۋەجىدىن كېرىيە تاغلىرى «ئاتچان» دەپ ئاتىلىپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: قاسىمئاخۇن

توپلىغۇچى: ئېزىز قاسىم

(كېرىيە ناھىيە توغرىغاز يېزا مەركىزي باشلانغۇچ مەكتەپ)

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

www.uyghurkitap.com

مىراس ھەققىدە رىۋايەت

قەدىمكى زاماندا تەكلىماكاننىڭ گىرۋىكىدە كاتتا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن، ئۇ پادىشاھنىڭ ئۈچ ئوغلى بولۇپ، ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئىناق ئۆتىدىكەن، كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلار ئۆتۈپ پادىشاھ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ، شۇ كۈنلەردە پادىشاھ خانلىقنى قايسى ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۈستىدە باش قاتۇرۇپ ئاخىر بىر چارە ئويلاپ چىقىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئوغۇللىرىنى چاقىرتىپ، سىناپ بېقىش قارارىغا كەپتۇ.

بىرىنچى كۈنى بارلىق ئوغۇللىرىدىن «ئوردا باشقۇرۇش، يۇرت سوراش» ھەققىدە سىناق ئاپتۇ، بۇ تۈردە كەنجى ئوغلى ئەلا بولۇپ تاللىنىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى «چەۋەندازلىق»تىن سىناق ئاپتۇ، بۇ تۈردە چوڭ ئوغلى ئەلا بولۇپ تاللىنىپتۇ.

ئۈچىنچى كۈنى «ئىقتىساد باشقۇرۇش» بويىچە سىناق ئاپتۇ، بۇ تۈردە ئوتتۇرانچى ئوغلى ئەلا بولۇپ تاللىنىپتۇ.

پادىشاھ بۇنىڭغا قاراپ، چوڭ ئوغلىنى ئەسكىري كۈچ خانى قىلىپ تەيىنلەپ، يۇرتنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشقا قويۇپتۇ. ئوتتۇرانچىسىنى ئىگىلىكنى باشقۇرىدىغان خان قىلىپ تەيىنلەپ ئوردا سەلتەنىتىنى ياخشى باشقۇرۇشقا تەيىنلەپتۇ.

كەنجى ئوغلىنى ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ يۇرتنى ئادىل سوراش خانى قىلىپ تەيىنلەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بۇ پادىشاھنىڭ نامى «ئۈچ خان خاندانلىقى»غا ئۆزگەرتىلىپتۇ.

پادىشاھ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئوردا ئىچىنى سوغۇقچىلىق قاپلاشقا باشلاپتۇ، مېنىڭ ـ سېنىڭ باشلىنىپ مال ـ دۇنيا ۋە ھوقۇق تالىشىشقا باشلاپتۇ. ئوردا ئىچى قالايمىقانلىشىپ جەڭگى ـ جېدەل باشلىنىپتۇ. ئوردا ئىچىدىكى ئەمەلدار ـ قەلەمدارلار تەڭقىسلىققا قېلىپتۇ، ئوردا ئىچىدە ھەممىسى قولغا چىققاننى ئېلىپ ئوردا ئىچى قۇرۇقدىلىپ قاپتۇ، بۇنىڭ بىلەن بۇ «ئۈچ خان خاندانلىقى» تۈگىشىپتۇ، بۇ يەردىكى پۇقرالار ئېچىنغان ھالدا پادىشاھنىڭ ئوغۇللىرىغا قالدۇرغان نەرسىلىرى ياخشى نەرسە ئەمەسكەن، بىر ئىناق خانلىقنى ۋەيران قىلدى، پادىشاھتىن مىراس ئەمەس، ئەسكى مەرەز قاپتىكەن، دېيىشىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ يۇرت كىشىلىرى ئاتىسىدىن قالغان مال ـ بىساتنى مەرەز دەپ ئاتىشىدىغان بولۇۋاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: **مەمتىمىن تۇردى**

تopلىغۇچى: **مەتتۇردى مۇھەممەتئىمىن (شال)**

(كېرىيە لەنگەر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى)

مۇھەررىرى: **نۇرنىسا باقى**

خىزىر بىلەن شەيتان ھەققىدە رىۋايەت

رىۋايەت قىلغۇچىلار شۇنداق رىۋايەت قىلىدۇكى، خىزىرنى ئالىلاتائالا پۈتۈن دۇنيادىكى سىرلارنى يېشەلەيدىغان، سىرلىق مۆجىزىلەرنى بارلىققا كەلتۈرەلەيدىغان، ئىنسانلارغا بەرىكەت ئاتا قىلالايدىغان خاسىيەتلىك ئەۋلىيا قىلىپ يارىتىپتىكەن.

ئەلقىسسە، خىزىر بىلەن شەيتان ئاشكارا ھالدا كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا يۈرىدىغان زامانلاردا، بىر كۈنى شەيتان كىشىلەر توپى ئىچىدە يەتتە - سەككىز نوختىنى كۆتۈرۈۋېلىپ:

— بۇ نوختىلار ھايۋانلارنىڭ ئەمەس، ئادەملەرنىڭ نوختىلىرى. ماۋۇ تولا ئۇزۇلۇپ ئۇلاق بولۇپ كەتكىنى ئەتىگەن سەھەر تۇرۇپ ناماز ئوقۇپ ۋاقتىدا ئىشقا بارىدىغان كىشىلەرنىڭ بولۇپ، بۇنىڭغا مەن كۈندە ئۇلاق سېلىپ ئاۋارە بولىمەن. بۇ يېڭى نوختىلار بولسا چۈشكىچە ئۇخلايدىغان ھۇرۇن كىشىلەرنىڭ بولۇپ، ئۇلار مېنىڭ دوستلۇرۇم بولغاچقا نوختامنى بۇزۇپ تاشلىمايدۇ. مەن ئاللادىن باشقا كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە نوختا سالالايمەن، — دەپ جار سېلىپتۇ. خىزىر بۇنى ئاڭلاپ شەيتاننىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ھەي ئىبلىس شەيتان، نوختاڭنى ماڭىمۇ سالالامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سالالايمەن، — دەپتۇ شەيتان.

خىزىر:

— ھەددىڭ ئەمەس، سەن ماڭا نوختا سالالمايسەن، — دەپ مەنسىتمىگەن ھالدا كېتىپ قاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن شەيتان خىزىرگە قانداق قىلسام نوختا سالارمەن، دەپ چارە ئىزدەپ يۈرۈپتۇ. خىزىر بولسا، «مەن دۇنيادىكى ھەممە سىرلارنى يېشەلەيدىغان تۇرسام، شەيتان ماڭا نوختا سالالمايدۇ» دەپ يۈرۈۋېرىپتۇ.

بۇ ئىش يۈز بېرىپ بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتكەندە شەيتان كەلكۈن كەلگەن دەريا بويىدا، قېرى موماي قىياپىتىدە ياسىنىپ زار - زار يىغلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ ئولتۇرۇپتۇ. دەل شۇ چاغدا خىزىرمۇ دەريا بويىغا كېلىپ قاپتۇ ۋە ئۇ مومايىنى كۆرۈپ دەرھال بىر ياش يىگىت قىياپىتىگە ئۆزگىرىپ ئۇنىڭ قېشىغا كەپتۇ ۋە:

— موما، باشلىرىڭغا قانداق كۈن چۈشتى؟ ئېيتسىلا، ھاجەتلىرىدىن چىقاي، — دەپتۇ. مومايى تېخىمۇ بەك يىغلاپ يىگىتنىڭ پۇتىنى سۆيۈپتۇ ۋە:

— دەريانىڭ ئۇ قېتىدا يالغۇز قىزىمنىڭ ئۆيى بار، ئېرى ئۆلۈپ كەتكىنىگە بىر ئاي بولغانىدى، قىزىم ئېغىر ئاياغ بولۇپ، كۆزى يورۇيدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. مەن ئەتىگەن دەريادىن ئۆتكەندە دەريادا سۇ ئاز ئىدى، قىزىمغا كېرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ كەلسەم كەلكۈن كېلىپ قاپتۇ. ئەمدى دەريادىن قانداق ئۆتەرمەن، — دەپتۇ - دە، چاچلىرىنى يۇلۇپ يىغلاپ كېتىپتۇ. خىزىرنىڭ مومايـ

غا ئىچى ئاغرىپ ئۇنى بويىنىغا مىندۇرۇپ دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە موماي قىزبالىدەك ئاۋازدا قاتتىق كۈلۈپ كېتىپتۇ. خىزىر شۇنداق قارىسا، ئىبلىس شەيتان ئۆزىگە نوختا سېلىپ بىر قىز سىياقىدا ئولتۇرغۇدەك. خىزىر شۇ هامان شەيتاننى بويىنىدىن ئېلىپ دەرياغا ئېتىپتۇ. دەريادىكى سۇ قاينام هاسىل قىلىپ، شەيتاننى چۆكتۈرۈۋېتىپتۇ. خىزىر ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ، شەيتاننىڭ دامىغا چۈشكەنلىكى ئۈچۈن ئاللادىن ئۆزىنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ قىرىق يىل ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ يىغلاپتۇ ۋە شۇنىڭدىن بېرى ئاشكارا يۈرمەيدىغان، ئۆزىنى چوڭ چاغلىمايدىغان بولغانمىش.

شۇنىڭدىن باشلاپ خىزىر ئىنسانلارغا كۈندە بىر قېتىم تۈرلۈك ئۆزگىرىپ يولۇقارمىش، تولىسى ئۇن بازىرى ۋە ئۇلاق بازىرىدا يۈرەرمىش، بۇنداق جايلاردا كىشىلەر بىلەن كۆرۈشكەندە باش بارمىقىنى چىڭ تۇتۇپ كۆرۈشسە بولارمىش، خىزىرنىڭ باش بارمىقى پاختىدەك يۇمشاق بولۇپ، خىزىرنى تونۇپ قالغان كىشى خىزىردىن نېمە هاجىتى بولسا سورىسا، شۇنى بېرەرمىش.

توپلىغۇچى: ئوسمان جۇمە
(شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك 3 ـ دىۋىزىيە 49 ـ تۈەن ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپ)

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

«شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»گە مۇشتەرى بولۇشىڭىزنى قارشى ئالىمىز!

● «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ ئورگان گېزىتى.

● «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» — نۇقتىلىق مۇشتەرى بولىدىغان پارتىيە گېزىتى.

● «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» بەتلىرىنىڭ كۆركەملىكى، سەھىپىلىرىنىڭ سەرخىللىقى بىلەن مۇشتەرىلەرنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلمەكتە. «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» ئۆزىنى قوللاپ، قۇۋۋەتلەپ كەلگەن بارلىق مۇشتەرىلەرگە سەممىمىي سالام يوللايدۇ ھەمدە يېڭى يىلدا بەت يۈزىدە تېخىمۇ زور ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىپ، مۇشتەرىلەرگە يېقىنلىشىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ.

● «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى» (ئۇيغۇرچە) كېلەركى يىلدىن باشلاپ ھەپتىدە ئۈچ سان چىقىرىلىدۇ. پوچتا ۋەكالەت نومۇرى 150 ـ 57.

مۇشتەرىلەرنىڭ ئۆز جايىدىكى پوچتىخانىلار ئارقىلىق مۇشتەرى بولۇشىنى قارشى ئالىمىز.

تېلېفون: 2841254، 2828049 (0991)

«شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»

«AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» ھەققىدە

ئوسمان ئىسمائىل

چۆچەكشۇناسلىق ئىلمى مەيدانغا كەلگىلى بىر ئەسىردىن ئارتۇقراق ۋاقىت بولدى. بۇ جەرياندا خەلقئارادا چۆچەكلەر تەتقىقاتىنىڭ خىلمۇخىل ئېقىم ۋە ئۇسۇللىرى مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە تەسىرى بىرقەدەر كۈچلۈك بولغان ئالتە ئېقىم بولۇپ، بۇلار: گېرمانىيىلىك ياكوپ لۇدۋىگ كارل گىرىم (Jakob ludwig Karl Grimm) ۋە ۋىلھېلىم كارل گىرىم (Wilhelm Karl Grimm)، ئەنگلىيىلىك ماكس موللېر (Max Moller)، فرانسىيىلىك كۈن. شۋارتىس (Quen. Schwartz) ۋە مانخارد (Manhard) قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدىكى «مىفولوگىيە (ئەپسانە شۇناسلىق) ئېقىمى»، ئامېرىكىلىق لېۋىس ھېنرى مورگان (Lewis Henry Morgan)، ئەنگلىيىلىك تايلور (Taylor)، فرازېر (Frazer)، ئاندرېۋ لانگ (Andrew. Lang)، خارتلاند (Hartland) قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدىكى «ئانتروپولوگىيە ئېقىمى»، گېرمانىيىلىك تېئودور بېنىف (Teodoro Benf)، فرانسىيىلىك كاۋسجىن (Cawsejin) ۋە رۇسىيىلىك ۋېسلوۋىسكىي باشچىلىقىدىكى «تارقىلىش ئېقىمى»، ئاۋستىرىيىلىك سىگموند فروئىد (Sigmund Freid) ۋە جۇڭ (Jung) ۋەكىللىكىدىكى «روھىي ئانالىز ئېقىمى»، فرانسىيىلىك ستراۋس (Straus)، ئامېرىكىلىق روبېرت فۇگېس (Robert Hughes) ۋە ئالان داندېس (Alan Dundees)، رۇسىيىلىك پروپپېر قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدىكى «قۇرۇلمىچىلىق ئېقىمى»، فىنلاندىيىلىك كارل كروفن (Carl Crohn)، ئاندى ئارنو (Andie Arno) ۋە ئامېرىكىلىق ستېس تومپسون (Steese Thompson) ۋەكىللىكىدىكى «تارىخ - جۇغراپىيە ئېقىمى»دىن ئىبارەت. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوخشىمىغان پەنلەر، ئوخشىمىغان پەلسەپىۋى كۆزقاراشلار ۋە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن چۆچەكلەرنى تەتقىق قىلىپ، ھەيران قالارلىق مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى.

بىز تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن بۇ ئالتە ئېقىم ئىچىدە ئەڭ مەشھۇرى «تارىخ، جۇغراپىيە ئېقىمى» بولۇپ، بۇ ئېقىمنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلى بۈگۈنكى كۈندە دۇنيا فولكلورشۇناسلىرىنىڭ بارغانسېرى قوللىنىشىغا ئېرىشمەكتە ۋە كۆپلەپ قوللىنىلماقتا.

مۇشۇ ئەسىر ئىچىدە تارىخ - جۇغراپىيە ئېقىمىغا تەۋە تەتقىقاتچىلارنىڭ ئىنتايىن مول تەتقىقات نەتىجىلىرى بارلىققا كەلدى ۋە بۇ خىل تەتقىقات نەتىجىلىرى ئومۇمىيلاشتۇرۇلۇپ «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» دەپ ئاتالدى. دېمەك «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» چۆچەكشۇناسلىق ساھەسىدىكى بىر خىل تەتقىقات نەتىجىسىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ بۈگۈنكى كۈندە دۇنيا چۆچەكشۇناسلىرىنى چۆچەك نەزەرىيىسى ۋە تەتقىقات ئۇسۇلى بىلەن تەمىنلەيدىغان، ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان

بىر خىل قورالغا ئايلاندى . كېيىنچە ئېيت-
تىشقا بولىدۇكى ، ھەرقانداق بىر چۆ-
چەكشۇناس «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى»
دىن خەۋەرسىز ھالدا چۆچەكلەرنى چوڭقۇر
ۋە سىستېمىلىق تەتقىق قىلالمايدۇ . شۇڭا
مەن يېقىندىن بۇيان بۇ خىل تەتقىقات ئۇ-
سۇلىنىڭ مەيدانغا كېلىش تارىخى ، ئۇنىڭ
كونكرېت مەزمۇنى ۋە رېئال ئەھمىيىتى
ھەققىدە ئىزدىنىپ كۆردۈم . تۆۋەندە مەن
بۇ ھەقتىكى ھاسىلاتىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ
ئۆتىمەن .

تارىخ ـ جۇغراپىيە ئېقىمى فىنلاندىيە
ئالىملىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغانچقا ۋە
فىنلاندىيىنى پائالىيەت مەركىزى قىلغاچ-
قا ، كىشىلەر ئۇنى «فىنلاندىيە ئېقىمى»
دەپمۇ ئاتايدۇ . دۇنيا ئالىملىرىنىڭ قارى-
شىچە 19 ـ ئەسىردىكى فولكلور ۋە ئېغىز
ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلى باشقا پەن-
لەردىن كەلگەن بولۇپ ، ئۇ ۋاقىتلاردا
خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئىلمى ساھەسىدە
ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلى بولمىغان .
خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ ئۆ-
زىگە خاس بىر يۈرۈش ئۇسۇلىنى پەقەت
20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى فىنلاندىيە ئا-
لىملىرى كەشىپ قىلغان . ئۇ بولسىمۇ
«تارىخ ـ جۇغراپىيە ئېقىمى»نىڭ ئۇسۇلى-
دۇر .

مەلۇمكى ، فىنلاندىيە بۇرۇن باشقا
دۆلەتنىڭ مۇستەملىكىسى ئىدى . 19 ـ
ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى فىنلاندىيە ئالىمى
ئېلىنىيا لورنۇ ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت
ئەنئەنىسىنى جانلاندۇرۇپ ، مىللىي غۇرۇ-
رىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، يىرىك ھەجىمدى-
كى قەھرىمانلىق ئېپوسى «كالېۋالا»نى
توپلاپ رەتلىگەن . شۇنىڭدىن تارتىپ فىن-
لاندىيىدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش
ۋە تەتقىق قىلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈ-
لۈپ ، بۇ خىل قىزغىنلىق ئاستا ـ ئاستا

چۆچەكلەرنى سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشقا
بۇرالدى . چۆچەكلەرنى سېلىشتۇرۇپ تەت-
قىق قىلىش جەريانىدا تارىخ ، جۇغراپىيە
ئۇسۇلى ئىجاد قىلىندى ۋە بارغانسېرى مۇ-
كەممەللەشتى . لورنۇنىڭ شاگىرتى ئۇرد-
ئۇس كروفن ئاساسلىقى قوشاقلارنى تەت-
قىق قىلغاندى . ئۇنىڭ ئوغلى كارل
كروفن بىرىنچى قېتىم تارىخ ، جۇغراپىيى-
لىك تەتقىقات ئۇسۇلىنى قوللىنىپ «ئېي-
يىق بىلەن تۈلكىنىڭ ھېكايىسى» نامىدى-
كى بىر يۈرۈش چۆچەكلەرنى تەتقىق قى-
لىپ زور نەتىجە قازاندى . كارل كروفى-
نىڭ شاگىرتى ئاندى ئارنو بۇ خىل تەتقى-
قات ئۇسۇلىنى داۋاملاشتۇرۇپ 16 چۆچەك
تىپىنى بېكىتىپ چىقتى . بولۇپمۇ ئۇنىڭ
1910 ـ يىلى ئېلان قىلغان «چۆچەكلەر-
نىڭ تىپ ئىندېكسى» ناملىق كىتابى مول
چۆچەك ماتېرىياللىرى ئۈستىدە تىپلىق ئا-
نالىز يۈرگۈزۈش ۋە ئىندېكس تۈزۈش
خىزمىتىنىڭ باشلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ
بەردى . ئەمما ئارنونىڭ «ئىندېكس»ى
فىنلاندىيە چۆچەكلىرىنى ئاساس قىلغاچقا ،
گەرچە ئۇ ئارنونىڭ كۆپ قېتىملىق تۈزى-
تىشىدىن ئۆتكەن بولسىمۇ ، يەنىلا مەزمۇن
جەھەتتىن زور چەكلىمىلىكتىن خالىي بو-
لالمىدى . كېيىن ئامېرىكا ئالىمى ستېپس
تومپسون بۇ ئىندېكس ئۈستىدە ئىنتايىن
مۇھىم تولۇقلاش ۋە تۈزىتىش ئېلىپ بې-
رىپ ، 1928 ـ يىلى قايتا نەشر قىلدۇر-
دى . 1961 ـ يىلى بۇ كىتابنىڭ يەنە بىر
قېتىملىق تولۇقلانغان نۇسخىسى نەشر قى-
لىندى . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىندېكس پۈتۈن
دۇنيادىكى چۆچەكلەرنى تەكشۈرۈپ تەتقىق
قىلىشتىكى ئىنتايىن مۇھىم قورال كىتابقا
ئايلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇ يەنە تارىخ
ـ جۇغراپىيە ئېقىمىنىڭ چۆچەكلەرنى سې-
لىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش مېتودىكا سىس-
تېمىسىنى تۇرغۇزۇپ بەردى . ھەرقايسى

ئەل فولكلورشۇناسلىرى بۇ ئەمگەكنى «ئارنو - تومپسون سىستېمىسى» ياكى قىسقارتىپ «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» دەپ ئاتىدى. تومپسون يەنە 1932 - يىلدىن 1934 - يىلىغىچە «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ موتىفلار كاتالوگى»نى تۈزۈپ چىقتى. بۇ كاتالوگقا دۇنيا چۆچەكلىرىدە كۆپ ئۇچرايدىغان موتىفلاردىن 20.000 دىن ئارتۇقراقى كىرگۈزۈلدى. تومپسوننىڭ بۇ ئەمگەكلىرى 1991 - يىلى شاڭخەي ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن «دۇنيا چۆچەكلىرى كلاسسىفىكاتسىيىسى» نامىدا خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىندى.①

تومپسون تارىخ - جۇغراپىيە ئېقىمىنىڭ تەتقىقات نۇقتىسىنى مۇنداق يىغىنچاقلايدۇ: «بىر تەتقىقاتچىنىڭ بۇ خىل ئۇسۇلنى قوللىنىپ ئېرىشمەكچى بولغان ئەڭ ئاساسىي مەقسىتى — مەلۇم چۆچەكنىڭ هايات تارىخىنى پۈتۈنلەي ئېنىقلاپ چىقىشتىن ئىبارەت. تەتقىقاتچى بىر چۆچەكنىڭ هەر خىل ئوخشىمىغان نۇسخىلىرىنى تەھلىل قىلىش، مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئامىللارنى تەتقىق قىلىش ۋە ھەممىگە ئايان بولغان ئاغزاكى پاكىتلاردىن پايدىلىنىش ئارقىلىق بۇ چۆچەكنىڭ ئەسلى تىپىنى تېپىپ چىقىش ۋە ئۇنىڭ ئىلگىرى - كېيىن پەيدا بولغان بارلىق ۋارىيانتلىرىنىڭ ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى ئىمكانقەدەر مۇۋاپىق ئىزاھلاپ چىقىشنى مەقسەت قىلىدۇ. بۇ خىل تەتقىقات يەنە چۆچەكلەرنىڭ ئەسلى تىپىنىڭ پەيدا بولغان ۋاقتى، ئورنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش سەۋەبلىرىنى ئېنىقلاپ بېرەلەيدۇ.»②

ئۇنداق بولسا بۇ خىل تەتقىقات قانداق ئېلىپ بېرىلىدۇ؟

بۇ خىل تەتقىقاتنىڭ ئۇسۇلى ۋە تەرتىپى مۇنداق بولىدۇ: ئالدى بىلەن مەلۇم بىر چۆچەكنىڭ هەر خىل ئوخشىمىغان ۋارىيانتلىرى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە تولۇق توپلىنىدۇ (بۇ تەتقىقات خىزمىتىنىڭ ئاساسى)، بارلىق ۋارىيانتلارنىڭ توپلانغان ۋاقتى ۋە ئورنى كۆرسىتىلىدۇ، ئەگەر ئۇ يازما ماتېرىيال بولغان بولسا، ئۇنىڭ پەيدا بولغان ۋاقتى ئېنىقلاپ چىقىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قىسقارتىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ئارقىلىق ھەرقايسى ۋارىيانتلارنىڭ تىل ۋە دۆلەت تەۋەلىكى كۆرسىتىلىدۇ، ھەمدە تەرتىپكە تۇرغۇزۇلىدۇ. مەسىلەن: GG_5 دېگەن بەلگە نېمىس تىلىدىكى گېرمانىيىدە تارقالغان چۆچەك، بىر گۇرۇپپا ماتېرىيال ئىچىدىكى 5 - نومۇرلۇق ماتېرىيال دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. CS_2 دېگەن بەلگىدىكى «C» ئىنگلىز تىلى «S» شوتلاندىيە، «2» بىر گۇرۇپپا ماتېرىياللار ئىچىدىكى 2 - نومۇرلۇق ماتېرىيال دېگەننى بىلدۈرىدۇ. ئەينى بىر چۆچەكنىڭ نۇرغۇن دۆلەت ۋە رايونلاردىن توپلانغان نەچچە يۈز نۇسخىلىرى مانا مۇشۇ خىل ئۇسۇلدا رەتلىۋېلىنىدۇ.

ئىككىنچى قەدەمدە بارلىق نۇسخىلارنىڭ ۋەقەلىك ئېلېمېنتلىرى ھەققىدە تەھلىل ئېلىپ بېرىلىپ، ۋەقەلىكى ئوخشىمايدىغان ۋە ئوخشاپراپ كېتىدىغان نۇسخىلار بىرلەشتۈرۈلۈپ، مۇشۇ چۆچەكنىڭ بىرنەچچە ئاساسىي نۇسخىلىرى هاسىل قىلىنىدۇ ۋە ئۇلار «كېيىنكى تىپلار» دەپ قارىلىدۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ كېيىنكى تىپلار بەلگىلىك تارىخىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئارقا كۆرۈنۈش ئىچىگە قويۇلۇپ، تىك يۆنىلىشلىك تارىخىي ئۆزگىرىش جەريانلىرىدىن چۆچەكنىڭ ئەسلى تىپى قۇراشتۇرۇپ چىقىلىدۇ، توغرا يۆنىلىشلىك جۇغراپىيىلىك تارقىلىش جەريانلىرىدىن چۆچەكنىڭ پەيدا بولغان جايى ئېنىقلاپ چىقىلىدۇ. مە-

www.uyghurkitap.com

سىلەن : ئەگەر بىر چۆچەكنىڭ كېيىنكى تىپلىرى ئىچىدىكى مەلۇم نۇسخىلىرى چۆچەكنىڭ ئىپتىدائىي ھالەتلىرىنى بىرقەدەر كۆپ ساقلىغان بولسا ، بۇ نۇسخىلار مۇشۇ چۆچەكنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئاساسىي ۋەقەلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولسا ھەمدە ئۇلارنىڭ باشقا نۇسخىلارنى (ۋارىيانتلارنى) پەيدا قىلىش مۇمكىنچىلىكى بولسا ، ئۇنداقتا بۇ نۇسخىلار چۆچەكنىڭ ئەسلى تىپىغا يېقىنلاشقان بولىدۇ . ئەڭ ئاخىرىدا مانا شۇ ئەسلى تىپقا يېقىن دەپ قارالغان كېيىنكى تىپلارنىڭ ۋەقەلىك ئېلېمېنتلىرى بىرلەشتۈرۈلۈش ئارقىلىق بۇ چۆچەكنىڭ ئەسلى تىپى قۇراشتۇرۇلۇپ چىقىلىدۇ .

«ئەسلى تىپ»نى قۇراشتۇرۇپ چىقىش تارىخ ـ جۇغراپىيىلىك تەتقىقات ئۇسۇلىنىڭ ئاچقۇچىدۇر . بۇ خىزمەت ئورۇندالغاندىن كېيىن ، مانا شۇ بىز ئېرىشكەن ئەسلى تىپنى ئاساس قىلىپ ، بۇ چۆچەكنىڭ ھەرقايسى مىللەت ۋە رايونلاردا تارقالغان ئوخشىمىغان ۋارىيانتلىرىنى ئەسلى تىپقا سېلىشتۇرۇپ مۇھاكىمە يۈرگۈزسەكلا ، بۇ چۆچەكنىڭ ئوخشىمىغان زامان ۋە ماكاندا تارقىلىش جەريانىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاپ چىقالايمىز . شۇنىڭ بىلەن بۇ چۆچەكنىڭ مۇكەممەل ھايات تارىخىنى بىلىۋالالايمىز .

يۇقىرىقىدەك تەتقىقات ئۇسۇلى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان ئالىملارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى ئىنتايىن مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى . چۆچەكشۇناسلار بىر ـ ئىككى چۆچەكنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئىنتايىن نۇرغۇن قان ـ تەرىنى سەرپ قىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئاندىرسېننىڭ «پادىشاھ ۋە ئېپىسكوپ» ناملىق چۆچەكنىڭ 600 نەچچە ۋارىيانتى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتى ، بىرۋۋىننىڭ «ئەجدىھا بىلەن ئېلىشقان باتۇر» ناملىق چۆچەكنىڭ 360 ۋارىيانتى ۋە «ئاكا ـ ئۇكا» ناملىق چۆچەكنىڭ 600 نەچچە ۋارىيانتى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتى ، تومپسوننىڭ ئىندىيانلار ئىچىدە تارقالغان «يۇلتۇز ئەر» ناملىق چۆچەكنىڭ 86 ۋارىيانتى ئۈستىدە ئېلىپ بارغان تەتقىقاتى ئىنتايىن مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان .

تارىخ ـ جۇغراپىيە ئېقىمىنىڭ تەتقىقات خادىملىرى چۆچەكلەرنى تىپلارغا ئايرىپ ، ئۇنىڭ ھايات تارىخىنى ئېنىقلاپ چىقىش ۋە ئۇنىڭ تارقىلىش جەريانىدىكى ئۆزگىرىش قانۇنىيەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىش بىلەنلا قالمىدى ، بەلكى ئۇلار يەنە ئۆزلىرىنىڭ تىپ تەتقىقاتى ئاساسىدا «خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تىپ ئىندېكسى»نى تۈزۈپ چىقتى . بۇ «ئىندېكس» ئۇلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان ۋە سىستېمىلاشتۇرۇلغان كۆرۈنۈشىدۇر ، شۇنداقلا فولكلور ۋە چۆچەكشۇناسلىق تەتقىقاتىغا قوشقان ئەڭ چوڭ تۆھپىسىدۇر .

ئارنو ئىشلىگەن ، تومپسون تولۇقلىغان «خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تىپ ئىندېكسى»دە دۇنيا چۆچەكلىرى چوڭ ـ كىچىك تۈرلەرگە بۆلۈنۈپ ، ئۇلارنىڭ نەچچە مىڭ تىپلىرى كۆرسىتىلگەن ، ھەربىر تىپنىڭ ئىپتىدائىي ۋەقەلىكلىرى قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان ۋە ئۇلارنىڭ ۋەقەلىك ئېلېمېنتلىرىغا خاس بەلگە قويۇپ چىقىلغان . ئۇنىڭدىن كېيىن ھەربىر تىپتىكى ئاساسىي موتىفلار ئايرىپ كۆرسىتىلگەن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ چۆچەكلەرنىڭ ھەر خىل تىپ ، ھەر خىل رايونلاردىكى ۋارىيانتلىرى كۆرسىتىلىپ ، دۇنيا ئالىملىرىنىڭ تەتقى-

قاتى ئۈچۈن ئىنتايىن قولايلىق يارىتىپ بېرىلگەن.

«AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» كەشىپ قىلىنغاندىن كېيىن ھەرقايسى ئەل ئالىملىرى مۇشۇ قوللانمىدىن پايدىلىنىپ ئۆز دۆلىتى ۋە ئۆز مىللىتىنىڭ چۆچەكلىرىنىڭ تۈر - كاتالوگىنى تۈزۈپ چىقتى. ھازىرغىچە 40 قا يېقىن دۆلەت ۋە رايوننىڭ ئىندېكسى تۈزۈلۈپ «AT» تورىغا كىرگۈزۈلدى. ئامېرىكا تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇق ئالىم دىڭ نەيتوڭ 10 يىل جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق ئاخىر «جۇڭگو چۆچەكلىرىنىڭ تىپ ئىندېكسى»نى تۈزۈپ چىقتى.③ ئۇ جۇڭگونىڭ 7300 چۆچىكىنى توپلاپ، ئۇلارنى 843 تىپقا ئاجرىتىپ، «AT» تورىغا كىرگۈزدى. ئۇنىڭ ئەمگىكى تۈنجي قېتىم جۇڭگو چۆچەكلىرىنى خەلقئارا تىپقا كىرگۈزۈپ، جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى چۆچەكشۇناسلارنىڭ تەتقىقاتىغا ئىنتايىن قولايلىق يارىتىپ بەردى.

چۆچەكشۇناسلىق تەتقىقاتى باشلىنىش بىلەنلا، كىشىلەر شۇنى ھېس قىلدىكى، ھەربىر دۆلەتتە توپلانغان چۆچەكلەر نەچچە مىڭ ھەتتا نەچچە ئون مىڭ بولۇپ، دۇنيا مىقياسى نۇقتىسىدىن ئالغاندا ئۇنىڭ سانىنى ئېنىقلاپ چىققىلى بولمايدۇ. ئەمما چۆچەكلەرنىڭ ۋەقەلىكى ۋە تىپى ئۇنچىۋالا كۆپ ئەمەس. بىز شۇنى روشەن ھېس قىلىمىزكى، بىر چۆچەك ئوخشىمىغان دۆلەت ۋە ئوخشىمىغان رايونلاردا ئوخشاش تارقالغان بولىدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، ۋەقەلىك تىپلىرىنىڭ سانى ئىنتايىن چەكلىك بولىدۇ. نۇرغۇن چۆچەكلەر ئەمەلىيەتتە مەلۇم بىر ئوخشاش ۋەقەلىكنىڭ ئۆزگەرگەن ۋارىيانتلىرىدىنلا ئىبارەت، خالاس. بىر قىسىم دۆلەتلەرنىڭ ستاتىستىكىسىغا قارىغاندا، بىر مىللەت ئىچىدە تارقالغان چۆچەكلەرنىڭ ئەڭ ئاز دېگەندە $\frac{1}{3}$ قىسمى خەلقئارا چۆچەكلەرگە مەنسۇپ. كىشىلەر شۇنى ئېنىق ھېس قىلماقتىكى، بەزى چۆچەكلەر ئاسىيا ۋە ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىلا كەڭ تارقىلىپ قالماستىن، بەلكى پۈتۈن دۇنيادىكى ھەممە مىللەتلەردە دېگۈدەك ئۇنىڭ ۋارىيانتلىرىنى تېپىش مۇمكىن. شۇڭا چۆچەكلەرنىڭ ماھىيىتىنى تونۇۋېلىش ئۈچۈن، چۆچەكلەرنىڭ پەيدا بولۇش، ئۆزگىرىش ۋە تارقىلىش قانۇنىيىتىنى ئىگىلىۋېلىش ئۈچۈن زور تۈركۈمدىكى چۆچەك ۋارىيانتلىرى ئۈستىدە ھەر خىل نۇقتىدىن تارىخىي ۋە جۇغراپىيىلىك، ماكرولۇق ۋە مىكرولۇق سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بارماي بولمايدۇ. مەيلى بىر چۆچەك ياكى بىرنەچچە چۆچەكنى تەتقىق قىلماقچى بولىدىكەنمىز، مەيلى بىر رايون، بىر مىللەت ۋە بىر دۆلەتنىڭ چۆچەكلىرىنى ياكى بىرنەچچە مىللەت ۋە پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدىكى چۆچەكلەرنى تەتقىق قىلماقچى بولىدىكەنمىز، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە چۆچەكلەرنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقىنى ۋە تارقىلىش جەريانىدا قانداق تارىخىي - جۇغراپىيىلىك ئامىللارغا ئىگە بولغانلىقىنى چوقۇم ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. كەڭ دائىرىدىكى مىللەت ۋە دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى كۆپ تەرەپلىك سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن مەلۇم چۆچەكنىڭ ئوخشىمىغان دۆلەتلەردىكى ئەھۋالىنى ۋە ئۆزئارا باغلىنىشىنى ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. ئىلىم - پەن تەتقىقاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، دۇنيا فولكلورشۇناسلىرى

uyghurkitap.com

يىرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بېرى تارىخ ـ جۇغراپىيىلىك تەتقىقات ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىڭ قان ـ تەرى بەدىلىگە نۇرغۇن چۆچەك ماتېرىياللىرىنى توپلاپ، ئۇلار ئۈستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. بىز بۇ يەردە ئېيتىۋاتقان «خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تىپ ئىندېكسى» دەل ئەنە شۇ ھەرقايسى ئەل ئالىملىرىنىڭ خەلق چۆچەكلىرى ئۈستىدە كەڭ تۈردە سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بارغانلىقىنىڭ نەتىجىسى. شۇڭا ئۇ فولكلورشۇناسلارنىڭ چۆچەك تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشىدىكى مۇھىم قورال كىتابى ۋە نەزەرىيىۋى يېتەكچىسى. ئۇ بىزنى پۈتۈن دۇنيادىكى ئىنتايىن مول چۆچەك ماتېرىياللىرى بىلەن تەمىنلەپ بېرىدۇ. ئۇ ھەربىر چۆچەكنىڭ تىپىنى كۆرسىتىپ بېرىپلا قالماي، يەنە بۇ خىل تىپقا تەۋە چۆچەكلەرنىڭ ۋارىيانتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ بېرىدۇ.

مېنىڭ قارىشىمچە تارىخ ـ جۇغراپىيىلىك تەتقىقات ئۇسۇلىنىڭ ئەھمىيىتىنى تۆۋەندىكى تەرەپلەرگە يىغىنچاقلاپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ.

1 . «AT تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇلى» پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدا تارقىلىپ يۈرگەن چۆچەكلەرنىڭ ئومۇمىي مەنزىرىسىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، يەنى بىز بۇ خىل تەتقىقات نەتىجىسى ئارقىلىق چۆچەكلەرنىڭ دۇنياۋى تارقىلىش ئورنىنى خەرىتىلىك كۆرۈنۈش بىلەن كۆزىتەلەيمىز.

2 . ھەرقايسى مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ئىچىدە تارقىلىپ يۈرگەن چۆچەكلەرنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى كۆرۈۋالالايدۇ. مەلۇم بىر چۆچەكنىڭ يىلتىزىنى، ئۇنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئىپتىدائىي ھالىتىنى ۋە كېلىش مەنبەسىنى ئېنىقلىۋالالايدۇ.

3 . چۆچەك تەتقىقاتچىلىرىغا ئىنتايىن چوڭ قۇلايلىق يارىتىپ بېرىپ، چۆچەك تەتقىقاتىدىكى تەكرارلىق ۋە بىر تەرەپلىمە ئىزاھلاشلارنىڭ ئالدىنى ئالالايدۇ. تەتقىقاتچىلارنىڭ بىھۇدە ئەمگەكلىرىنى قىسقارتىپ، ئۇلارنىڭ كۈچى ۋە نەتىجىلىرىنى بىرلەشتۈرەلەيدۇ.

4 . فولكلور ۋە ئانتروپولوگىيە تەتقىقاتچىلىرىنى مۆلچەرلىگۈسىز قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ. تەتقىقاتچىلار چۆچەكلەرنىڭ پەيدا بولۇش ۋە تارقىلىش جەريانلىرىدىن، ئۇنىڭ ھەرقايسى رايون ۋە مىللەت ئىچىدىكى پەرقلىرىدىن دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ پەيدا بولۇش ۋە تارقىلىش ھالىتىنى ئېنىقلاپ چىقالايدۇ. دۇنيادا ئېقىپ يۈرگەن چۆچەكلەرنىڭ مۇتىفلىرىدىن بىر خىل مەدەنىيەت خېمىرتۇرۇچىنىڭ ئوخشىمىغان زامان ۋە ماكاندا قانداق مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى پەيدا قىلغانلىقىنى كۆرەلەيدۇ.

ئىزاھاتلار

① تومپسون: «دۇنيا چۆچەكلىرى كلاسسىفىكاتسىيىسى»، «شائىخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى» 1991 ـ يىل، خەنزۇچە نەشرى.

② لىيۇ شۆخۇا: «سېلىشتۇرما چۆچەكشۇناسلىق»، شائىخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1995 ـ يىل سېنتەبىر نەشرى (51 ـ بېتىدە كەلتۈرۈلگەن نەقىل).

③ دىڭ نەيتوڭ (丁乃通): «جۇڭگو خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تۈر كۆرسەتكۈچى»، خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى.

مۇھەررىرى: يۈسۈپ ئىسھاق

قارا قاش ، دەردىڭ يامان

ئالما تۈۋىگە ئالما كۆمدۈم ،
ئالما يارىم بولغايمۇ دەپ .
چىن كۆڭلۈمنى سىزگە بەردىم ،
مېھرىبان بولغايمۇ دەپ .

مېھرىباندۇر ئۆزىڭىز ،
شېرىن-شېكەردۇرسۆزىڭىز .
بىر كېلىپ ، ئىككى كېلىپ ،
ئۆگىتىۋالغان ئۆزىڭىز .

ئاسماندىكى لاچىننى ،
زەنجىر بىلەن باغلىدىم .
سىلى خېنىمنىڭ داڭقىنى ،
ئالتە كۈندە ئاڭلىدىم .

هارۋىغا سېلىپ قويدۇم ،
گۈرجەك بىلەن ئارىنى .
ئەقلى بولسا بىزنى سۆيسۇن ،
تاشلىۋەتسۇن يارىنى .

چاپىنىڭىز پەشمەت ،
ئىشتىنىڭىز شىم .
يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپسىز ،
ئادىشىڭىز كىم ؟

ئاسماندا يۇلتۇز تولا ،
سانىغىلى بولماس .
ئوتىڭىز يامان ئىكەن ،
چىدىغىلى بولماس .

كىچىككىنە ئېرىق چاپتىم ،
ئاتلاپ ئۆتكۈدەك .
سۇزۇككىنە سۇ ئېقىپتۇ ،
يېتىپ ئىچكۈدەك .

ئېگىز تاغدا قار يېغىپتۇ ،
ئېرىمەيدۇ قار .
بىزدىن ئامەت قاچقاندا ،
تونۇمايدۇ يار .

ئېتىزدىكى كېۋەزنى ،
قويۇق بولسا تاقلايمەن .
سىز يارىمنىڭ سۆزىنى ،
مەڭگۇ ئەستە ساقلايمەن .

دورا دەيدۇ ، دورا دەيدۇ ،
قېچىنىڭ ياغىنى .
ئەقلى بارلار سۆيمەس ھەرگىز ،
كىشىنىڭ يارىنى .

داۋانچىڭغا بارمايمەن ،
داۋانچىڭدا قەرزىم بار .
ئايالىم ساراڭ بولدى ،
قېيناتامغا ئەرزىم بار .

قىر تۆپىسىدە بىر بۇغداي ،
بۇغداي يېگەن بوز تورغاي .
ئۇخلاپ قالغان خېنىمنى ،
بىرنى سۆيسەم نىم بولغاي .

ئۆستەڭ بويىدا ئۆي بولسا ،
سۇنى قۇيسا تاشمىسا .
جۇۋان بولسا شوخ بولسا ،
سۆيۈپ قويسا قاچمىسا .

دۇتار چالدىم پەدىگە ،
قارا قاشنىڭ دەردىگە .
قارا قاش تۇرالمدۇ ،
باشتا قىلغان ۋەدىگە .

ئوڭ قولۇمدا جىنچىراغ ،
سول قولۇمدا شام چىراغ .
ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرماي ،
مەشرەپكە بارغان ياخشىراق .

ئېگىز ـ ئېگىزساراي سالدىم ،
شوتا قويۇڭلار .
قىز ـ چوكانلار ئۇخلاپ قاپتۇ ،
پوتا قويۇڭلار .

ئادەم بىلمىگەن لاي سۇنى ،
ئۆردەك بىلەن غاز بىلەر .
ئاپئاق جۇۋاننىڭ ھالىنى
ئالا پەشتاق تاز بىلەر .

ئات چاپتۇردۇم تۇزگە ،
بۇغداي تېرىدىم كۇزگە ،
يانچۇقۇمدا پۇلۇم يوق ،
ئەجەب كۆيدۇمغۇ سىزگە .

ئاق لاتىدىن كۆڭلەك كىيىپسىز ،
كۆك لاتىدىن جىيەك تۇتۇپ .
ئاشنىڭىز مەشرەپكە كەلمەي ،
ئولتۇرۇپسىز ئېڭەك تۇتۇپ .

سۇنىڭ سۇزۇكى بۇلاق ،
چاچنىڭ ئۇزۇكى ئۇلاق .
بىزدىن باشقا يار تۇتسىڭىز ،
ئاڭلاپ قالىدۇ قۇلاق .

چاققاق دېگەن تاغنىڭ ئوتى ،
لەيلىقازاق باغنىڭ ئوتى .
يۈرەكىمنى كۆيدۈرگەن ،
قارا قاش يارنىڭ ئوتى .

ئالتاي يولى بىر ئايلىق ،
ئەنجان يولى قورايلىق .
نەدە ئوينىاپ يۈرگەندۇ ،

www.uyghurkitap.com

بىزنىڭ يارلار چىرايلىق .

پېشانەمگە چۈشۈن قونسا ،
ھەرىمىكىن دەپتىمەن .
تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرسا ،
قېرىمىكىن دەپتىمەن .

ئالتۇندىن ئۈزۈك سوقتۇم ،
ياقۇتتىن كۆز قويۇپ .

مەن سىلىگە كۆيۈپ قالدىم ،
ئوتتۇرىدا سۆز قويۇپ .

كاككۇكلار ئۇچۇپ كېلىپ ،
قوندى تېرەككە .
مۇندىن كېيىن قارىمايمەن .
سىزدىن بۆلەككە .

ئاق پاختىدىن كۆڭلىكىم ،
ساندۇقۇمدا ساقلاقلىق .
سىزنىڭ قىلغان سۆزىڭىز ،
يۈرىكىمدە ساقلاقلىق .

توپلىغۇچى : **تۇرەك روزى**
(ئاقسۇ شەھەر قاراتال 4 ـ
پاختا زاۋۇتى)
مۇھەررىرى : **خۇرسەنئاي**

چىلگىلەر پىشىپ قاپتۇ

كىيىپ چىققان چاپىنىڭ
چىپەرقۇتمۇ ـ دىكامۇ ؟
ئوينىغىلى بارايمەن ،
سەن ئۆيۈڭدە بىكارمۇ ؟

سېنىڭ تۇتقان ئالماڭنى
ئۈزۈپ يەيمۇ ـ يېمەيمۇ ؟
ئىچىمدىكى دەردىمنى ،
ساڭا دەيمۇ ـ دېمەيمۇ ؟

ئوغلاق تارتىپ ئوينايمىز ،
چاپقىلى ئېتىڭ بارمۇ ؟
يەر تېگىدىن قارايسەن ،
ماڭا بىر گېپىڭ بارمۇ ؟

ئېگىز تاغدىن چۈشكەن سۇ ،
توختاپ قالار ئېقىندا .
سەۋرە قىلىڭ ئاپئاق قىز ،
مەن بارىمەن يېقىندا .

ساسلىقتىكى ئۆردەكنى
ئوقيادا ئېتىۋاللا .
ئاخشام چەكسەم ئىشىكنى ،
ئاچماستىن يېتىۋاللا .

بۇ كوچا ـ ئۇزۇن كوچا ،
چىقىپ بولماس بېشىغا ؟
ھەيران قالدىم يارىمنىڭ ،
كۆزىدىن ئاققان يېشىغا .

قوغۇنلۇقنىڭ قىرىغا
تېرىپ قويدۇم سەۋزىنى .
يۈرىكىمدە ساقلايمەن ،
ۋاپادارنىڭ لەۋزىنى .

خەتنى يازغان قولۇڭنى
كۆرۈۋالغۇم كېلىدۇ ؟
شېرىن ـ شېكەر لېۋىڭگە ،
سۆيۈۋالغۇم كېلىدۇ .

چىلگىلەر پىشىپ قاپتۇ ،
چۈنەكتىكى پىلەكتە .
سەن سورىما ، مەن دېمەي ،
دەردىم تولا يۈرەكتە .

ھويلاڭدىكى ئۈجمەڭنى ،
قىبلە تامغا پاسىل قىل ؟
مەن ساڭا كۆيۈپ قالدىم ،
مۇرادىمنى ھاسىل قىل .

توپلىغۇچى : **ئابدۇرېھىم يۇنۇس**
(قەشقەر كونا شەھەر زەمىن يېزا 12 ـ كەنت 3 ـ مەھەللە)
مۇھەررىرى : **ئەسقەر مەخسۇت**

«كروران» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇڭ !

«بوستان» ژۇرنىلى 2001 ـ يىلدىن باشلاپ «كروران» دېگەن نام بىلەن پەسىللىك ژۇرنالدىن قوش ئايلىق ژۇرنالغا ئۆزگەرتىلىدۇ . ژۇرنىلىمىزنىڭ سۈپىتى ئۆستۈرۈلىدۇ . ئەسلىدىكىدىنمۇ رەڭدار سەھىپىلىرى ئارقىلىق مەنۋىيىتىڭىزگە مەلھەم بولىدۇ . ژۇرنىلىمىزنىڭ پارچە باھاسى 4 يۈەن . يىللىق باھاسى 24 يۈەن . 31 ـ دېكابىردىن بۇرۇن بىۋاستە تەھرىر بۆلۈمىمىزگە مۇشتەرى بولسىڭىز بولىدۇ . ئادرېسىمىز : كورلا شەھىرى «كروران» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى

تېلېفون : 2024226 (0996) ئالاقىلاشقۇچى : ئەمەتجان مۇھەممەت

ھېكمەتلەر

△ كىشىلەر بىر ھۆكۈمادىن سوراپتۇ: ئېھتىيات دېگەن نېمە؟ ھۆكۈما گۇمان قىلىش دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. توغرىلىق دېگەنچۇ؟ دەپ سوراپتىكەن، ھۆكۈما كېڭىشىش دەپ جاۋاب بېرىپتۇ، قەلبلەرنى نېمە بىرلەشتۈرەلەيدۇ؟ دەپ سورىغاندا، ھۆكۈما: دوستلۇق دەپتۇ. ئېھتىياتچان بولۇش دېگەنچۇ؟ دەپ سوراپتىكەن، مۇھەببەت - نەپرەتتە ئوتتۇرا ھال بولۇش دەپ جاۋاب بېرىپتۇ:

△ دانا ئېيتىدۇ: قىلىچنى چاقلاپ ئىشلىتىش ئۇنى ياساشتىن ئاسان بولغاندەك، قەدىناس دوستلار بىلەن يارىشىۋېلىش يېڭى دوست تۇتقاندىن ئاساندۇر.

△ بىلىم ھۆكۈمرانلار ھوقۇقىنىڭ ئەكسىچە يوقالماس ھوقۇقتۇر.

△ ئەگەر سەن ناچار تەبىئەتلىك ئادەملەرنى ھۆرمەتلىسەڭ، ھۆرمەتكە يۈزسىزلىك قىلغان بولىسەن، ئۇنىڭغا قىلغان ياخشىلىقىڭنىڭ ھەممىسى بىكارغا كېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پۈتمەس - تۈگىمەس پۇشايماننى «مۇكاپات» ئالىسەن.

△ ھۇرۇنلۇق قىلغانلار ئاچارچىلىققا دۇچار بولىدۇ. قانائەت قىلمىغانلار تويمايدۇ. تۇزكورلارغا ياخشىلىق قىلغانلار داۋاملىق ئاچچىق يۇتىدۇ. تەجرىبىلەردىن پايدىلانمىغانلارنى دەۋر ئۆز بالايىئاپەتلىرىگە دۇچار قىلىدۇ.

△ ئۆگىنىۋېتىپ «بىلمەيمەن» دېگەن ئادەم بىلىدىغان ۋە ئۆزىنى چوڭ تۇتىدىغان ئادەمدىن ياخشىدۇر.

△ ئۇرۇش بولغان، جەڭ ئوتلىرى لاۋۇلداۋاتقان ۋاقىتتا ئېتىنىڭ تۇيىقىنى قىزىتىدىغان ئادەم باتۇر ئەمەس، لېكىن يامان ئىشتىن ئۆزىنى توسۇيالىغان ئادەم ھەقىقىي باتۇردۇر.

△ بىر دانا مۇنداق دېگەن: ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئىككى تەرىپى ۋە ئوتتۇرىسى بولىدۇ. ئىشلارنىڭ ئەڭ ئادىلى ئۇنىڭ ئوتتۇرا ھال بولغىنىدۇر.

△ ھىندى ھېكمەتلىرىدە مۇنداق دېيىلگەن: ئاقىل كىشى ئۆزى ئېرىشكەن مەرتىۋە تۈپەيلى كۆرەڭلەپ كەتمەيدۇ. قولدىن كەتكەن بەخت ئۈچۈن قايغۇرۇپمۇ يۈرمەيدۇ. ئۇ بۇ جەھەتتە قاتتىق بوراندىمۇ تەۋرىمەيدىغان تاغقا ئوخشايدۇ. چاكىنا ئادەملەرنى ئەقەللىي مەنسەپلەرمۇ كۆرەڭلىتىپ ھاكاۋۇرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئۇ بۇ جەھەتتە كىچىككىنە شاماللارغىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ئوت - چۆپكە ئوخشايدۇ.

△ بىر دانا ئېيتىدۇكى، سەن ئۆز مەدھىيەڭنى ئۆز ھەرىكىتىڭگە تاپشۇر، ياخشى بولساڭ ئۇ سېنى سەمىمىي ھالدا ماختايدۇ. ئەگەر يامان بولساڭ، سېنى ھەقلىق رەۋىشتە ئەيىبلەيدۇ.

△ ھەكىم ئېيتىدۇ: سېنىڭ دۈشمىنىڭ ساڭا قارىمۇقارشىدۇر. قارىمۇقارشى ئادەملەر بىر - بىرىدىن يىراق تۇرۇشى ۋە بىر - بىرىگە يېقىن يولىماسلىقى لازىم. سەن دۈشمەن دەسسىگەن يەرگە ئېھتىيات قىلغان، قاتتىق دىققەت قىلغان ھالدا دەسسىگىن. دۈشمىنىڭنىڭ ئۇ يەردىن چىقىپ كەتكەنلىكى ۋە يىراقلاشقانلىقى سېنى مەغرۇر قىلمىسۇن، بەلكى ئۇ، ئۇ يەردە ساڭا قىلتاق قۇرۇپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. دۈشمىنىڭنىڭ قېشىغا قورالسىز، ھىمايىچىسىز كىرمە، دۈشمىنىڭنىڭ قورال تاش-

www.uyghurkitap.com

لىغانلىقى سىنى بىخۇدلاشتۇرۇپ قويمىسۇن، قۇرالنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ بولغىلى بولمايدۇ. سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇكى، دۈشمەن ئۇخلىمايدۇ. ئەھمىيەتسىز ئىشلارغا ئارىلاشقان ئادەم ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ ۋە ئۆزى ئاڭلاشنى خالىمىغان نەرسىلەرنى ئاڭلايدۇ.

△ قەلبلەردە ئاداۋەتنى يوشۇرۇش خۇددى كۈل ئاستىدا چوغ يوشۇرغاندەك بولىدۇ.

△ ئى ئوغلۇم، بۇ ئادەم ياخشى ئادەم، باتۇر ئادەم دېيىلسۇن دەپ خارلىق ۋە ئاچارچىلىقتا ئولتۇرۇۋەرمە. سەن تۆگەڭنى كەمسىتىلگەن يۇرتلاردىن شىپالىق يامغۇرلار ھىمايە قىلىنىدىغان دىيارلارغا ھەيدىگىن. ئىبرەت كۆزۈڭ بىلەن قارا، دەرەخلەر سايە تاشلىغان يەرگە ھەرگىز ئۆسۈملۈك ئۈنمەيدۇ. شۇنىڭدەك باشقىلارنىڭ تىزگىنلىشى ئاستىدا مۇۋەپپەقىيەت ئەسلا مەۋجۇت بولمايدۇ. ئەگەر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىساڭ، ھەيدىۋېتىلسەڭ ئۈمىدسىزلەنمە، ھەيدىۋېتىلگەنلىك كەمسىتىلگەنلىك ئەمەس. سەندىن بۇرۇن مۇسانىمۇ خىزىر ھەيدىۋەتكەن. دېڭىزنىڭ ئۈستىدە ئەخلەت ــ چاۋالار لەيلەپ تۇرسا، ئەڭ چوڭقۇر جايلىرىدا گۆھەرلەر چۆكۈپ تۇرىدۇ. ئاسماندا سان ــ ساناقسىز يۇلتۇز بولسىمۇ قۇياش بىلەن ئايدىن باشقىسىدا تۇتۇلۇش بولمايدۇ ئەمەسمۇ؟!

△ بىرسىنىڭ سەن بىلەن سۆزلىشىۋېتىپ باشقىلار بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئۇنىڭ سېنى قوغلىغانلىقىدۇر. بىرسىنىڭ ساڭا يامان ئىشنى شىكايەت قىلىپ كېلىشى سەندىن ياردەم تەلەپ قىلغانلىقىدۇر. بىرسىنىڭ سەندىن رازى تۇرۇپ، سەندە يوق خىسلەتلەر بىلەن ماختىغانلىقى ساڭا غەزەپلىنىپ تۇرۇپ، سەندە يوق ئەيىبلەر بىلەن ئەيىبلىگەنلىكىدۇر.

△ ئى ئوغلۇم، سۆرى بىلەن سېنى ئارامسىزلاندۇرىدىغان، قىلىچى بىلەن تالاپەتكە دۇچار قىلىدىغان كىشىلەرگە چېقىلما: بەزىدە دەلىل ــ ئىسپاتلار ئۇنى كەلتۈرگۈچىنىڭ جېنىغا تاقاشسا، بەزىدە كۈتۈۋاتقان ياخشى پۇرسەتلەر ئاچچىق يۇتۇشقا ئېلىپ بارىدۇ. بىر ئىشقا بەكلا بېرىلىپ كېتىپ جاھىللىق قىلىشتىن ساقلان. ئۇ مۇتەئەسسىپلىك بولۇپ كىشىلەرنى بىئارام قىلىپ جەڭگى ــ جېدەللەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. دۆلىتىڭگە زىيادە ئىشىنىپ كەتمە. ئۇ ئىزسىزلا يوقاپ كېتىدىغان سايىدۇر. باياشاتلىقتا تايىنىۋالمىغىن، ئۇ بىر كۆچمەن مېھماندۇر.

△ كۇپايە قىلغۇدەك ئاز نەرسە، چەكتىن ئاشۇرۇۋېتىدىغان كۆپ نەرسىدىن ياخشىدۇر.

△ تەدبىرنىڭ ئاپىتى ــ ئېھتىياتچانلىقنى قولدىن بېرىپ قويۇشتۇر. ئەقىلنىڭ ئاپىتى ــ دۈشمەننى ئاجىز ساناشتۇر. ئېھسان قىلغۇچىنىڭ ئاپىتى ــ مىننەتتۇر.

△ كىمكى ئۆزىنىڭ تەدبىرلىرىدىن ۋاز كەچسە، ئۇنى جاپا ــ مۇشەققەتلەر ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ. كىمكى ئۆزىنىڭ دۈشمىنىگە سەل قارىسا، سۇيىقەستلەر ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى ئاچىدۇ. ئازغۇندىن يول سورىغان ئادەم ئازىدۇ. ئاجىزدىن يول سورىغان ئادەم خار بولىدۇ. يېقىنلىرىغا ياردەم بەرمەي ئۇخلىغان ئادەم دۈشمىنىنىڭ ئايىغى ئاستىدا ئويغىنىدۇ.

△ رەزىل، قارا كۆڭۈل، شۇم نىيەت ئادەملەردىن ئېھتىيات قىلىش ئاقىلانىلىقتۇر. سەن ئايرىلىپ كېتىشنى خالىمايدىغان كىشىگە جاپا سالما، چىگىش قىيىن بولغان تۈگۈنلەرنى يەشمە، سەن تاقىيالمايدىغان ئىشىكلەرنى ئاچما، توسۇيالمايدىغان ئوقنى ئاتما.

△ ياخشىلىق قىلماي رەھمەت تەلەپ قىلىدىغان، يامانلىق قىلىپ ياخشىلىق كۈتىدىغان كىشىلەر ئەڭ نادان كىشىلەردۇر.

△ ئىمكانىيەت بولسا، تەمكىن بول، شارائىتىڭ يار بەرسىلا، تىنچلىقنى قوبۇل قىل. ئامال تاپالىساڭلا، دۈشمىنىڭ بىلەن

ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشىلاشما . تەدبىرنى ياپرايدىغان بىغىلىك ، ئىرادىنى يۆلىنىدىغان تېغىنىك قىلغىن . بىر ئىشنى قىلىشتىن ئاۋۋال ئويلان ، قول سېلىشتىن ئاۋۋال نىشانىنى بېكىتىۋالغىن ، قەدەم بېسىشتىن ئاۋۋال كېڭەش قىل .

△ بىر مۇتەپەككۇر مۇنداق دېگەن : ھەسەت قىلغۇچىنىڭ سەن خۇشال بولغان ۋاقىتلاردا ئازابلىنىدىغانلىقى ئۇنىڭ ئۇچۇن يېتەرلىك جازادۇر .

△ ھەكىم مۇنداق دېگەن : بېخىل بۇ دۇنيادا كەمبەغەلدەك ياشايدۇ ئاخىرەتتە بايلاردەك ھېساب بېرىدۇ .

△ بىر دانا مۇنداق دېگەن : ئەڭ بەختسىز ئادەم ھۆكۈمرانلارنىڭ يېقىنلىرىدۇر . خۇددى ئوتقا يېقىن نەرسە تېز كۆيگەندەك ھۆكۈمرانلارغا يېقىنلىشىش ئادەمدە قورقۇنچاقلىق ، جىسمانىي جەھەتتە ھارغىنلىق ، ئىمان جەھەتتە سۇسلۇقنى پەيدا قىلىدۇ .

△ ھەكىم مۇنداق دېگەن : ئۆزىگە ئەڭ زۇلۇم قىلىدىغان ئادەم ئورۇن مەرتىۋىسى ئۆسسە يېقىنلىرىغا قوپاللىق قىلىدىغان ، تونۇشلىرىنى تونۇماس بولۇۋالىدىغان ، كاتتىلارنى كەمسىتىدىغان ، پەزىلەتلىكلەرگە تەكەببۇرلۇق قىلىدىغان ئادەمدۇر .

△ ھوقۇقىدىن ئايرىلىپ كەتكەن بىر پادىشاھقا «ھوقۇقىڭىزنىڭ قولدىن كېتىشىنىڭ سەۋەبى نېمە ؟» دەپ سوئال قويۇلغاندا ، پادىشاھ مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ : «ھوقۇقىمدىن ئايرىلىشىمنىڭ سەۋەبى دۆلىتىمگە ئىشەنگەنلىكىم ، ئۆزۈمچە بىلەرمەنلىك قىلىپ مەسلىھەتلەشمىگەنلىكىم ۋە كۈچ ـ قۇۋۋىتىمگە زىيادە ئىشىنىپ كەتكەنلىكىم ، ئېھتىياجىم چۈشكەن ۋاقىتتا تەدبىر قوللانمىغانلىقىم ، دەرھال تەدبىر قوللىنىشقا تېگىشلىك ئىشلاردا ئىشنى ئارقىغا سۈرگەنلىكىمدۇر .»

△ كەمتەرلىك بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن بېخىللىق ۋە نادانلىق ، تەكەببۇرلۇق بىلەن بىلىم ۋە سېخىيلىقتىن ياخشىدۇر .

△ بىر دانا مۇنداق دېگەن : ئەگەر سەن سېنىڭ سۆھبەتدىشىڭنىڭ سەن ياقتۇرمايدىغان بىرەر ئىشنى بايقىسالىڭ ياكى ئۇنىڭدىن بىرەر ناشايان سۆز چىقىپ كەتكەن بولسا ، ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ ، دوستلۇقۇڭنى بۇزۇۋەتمىگىن . ئۇنىڭ خاتا كەتكەن سۆزىنى تۈزەتكىن ، ناشايان ئىشلىرىنى ياپ ، دوستلۇقنى ساقلاپ قال ، ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى قىلما ، تەسىرگە ئۇچرىغۇچى ئەمەس ، تەسىرگە ئۇچراتقۇچى بول .

△ بىر دانا ئېيتىدۇكى : يارامىلىق ئادەم بولمىسا ، ھوقۇق بولمايدۇ ، ئىقتىساد بولمىسا ، يارامىلىق ئادەملەر بولمايدۇ . گۈللىنىش بولمىسا ، ئىقتىساد بولمايدۇ . ئادالەت بولمىسا ، گۈللىنىشمۇ بولمايدۇ . قىسقىسى ، ھوقۇق ئادالەتكە تەڭدۇر .

△ ئەگەر سەن پۈتۈن ھاياتىڭنىڭ پەقەت بىر سائەتكىلا ئوخشاش ئىكەنلىكىنى جەزم قىلساڭ ، نېمە ئۇچۇن ئۇنى ئايىمايسەن ؟

△ سەن مال ـ دۇنياغا ئۆزۈڭنى ئۇندىۋالا ئۇرۇپ كەتمىگىن ، سەن دۇنياغا كېلىشتىمۇ قۇرۇق قول ، يالىڭاچ كەلگەن ، ھامان شۇ پېتى كېتىسەن !

△ كىمكى ئىشىنىشتىن ئاۋۋال سىنىمىغان ، دوستلىشىشتىن ئاۋۋال ئىشەنچ ئورناتمىغان بولسا ، ئۇنىڭ دوستلۇقى پۇشايمان مېۋىسى بېرىدۇ .

△ كۆپ ئۇخلىغان ئادەم ئۆمرىگە بەرىكەت تاپالمايدۇ . كۆپ يېگەن ئادەم ئىبادەتنىڭ لەززىتىنى تاپالمايدۇ . قوغلىغانلارنىڭ ھەممىسى تۇرىۋەرمەيدۇ . قاچقانلارنىڭ ھەممىسى قۇتۇلۇپ قېلىۋەرمەيدۇ . دوست ساقلاش پۇل ساقلاشتىن ياخشىدۇر . پۇلنىڭ بىرىنى بىرىنىڭ ئورنىغا ئىشلەتكىلى بولىدۇ . دوستنىڭ بىرىنى بىرىنىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولمايدۇ .

△ قولدىكى قۇشقاچ كۆكتىكى بۆدۈنىدىن ياخشىدۇر .

△ ئاچ كۆزلۈكتىن ساقلان ، ئاچ

uyghurkitap.com

كۆزلۈك ئادەمنى بالاغا گىرىپتار قىلىدۇ .

△ ئەگەر سەن سالامەت قالاي دېسەڭ يامان ئادەملەر بىلەن ئۈچەكەشمە . ئەگەر دوستۇم مېنى ھۆرمەتلىسۇن دېسەڭ ، ئۇنىڭغا ئۆز سىرلىرىڭنى دەپ بەرمە ، ھاۋايى ـ ھەۋەسكە بېرىلمە . ئۇ ئەڭ ناچار يول باشچى ، ئەڭ لەنەتگەردى دوست ، ئەڭ مەككار ھەمراھتۇر . ئۇ راستنى يالغان قىلىپ ، ئەمەلىيەتنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىدۇ ، خارلىقنى چىللايدۇ .

△ ئەگەر بىرى ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ ئازغۇنلۇق تەرەپكە بۇرۇلسا ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئۈزۈۋەت . ئۇ چوتنى خاتا سوققان كىشىدۇر . ئۇ بىر كۈن كۈلسە ، بىر يىل يىغلايدۇ .

△ ئۆز ئىشلىرىدا «خىيانەت قىلمايدۇ» دەپ ئىپتالمايدىغان كىشىگە تايانغان ئادەم ئەڭ نادان ئادەمدۇر .

△ ئۆزۈڭنى كۈچۈڭ يەتمەيدىغان ئىشلارغا زورلىما ، مەنپەئەت بەرمەيدىغان ئىشلارنى قىلما ، ئايال كىشىگە ئىشىنىپ مەغرۇرلىنىپ كەتمە ، كۆپ بولغان تەقدىردىمۇ ئىقتىسادىڭغا ئىشەنمە ، باشقىلارغا ياخشىلىق قىل ، ئۇلارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولىسەن ، سۆھبەتداشلىرىڭنى ھۆرمەتلە ، ھەرقاچان ھەققانىيەتچى بول ، باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرەلەيسەن . پەس ، ئەدەپسىز كىشىلەردىن يىراق بول . ئۇ يۈزىنى تۆكۈپ شان ـ شەرەپنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويىدۇ .

△ يىرتقۇچ يولۋاس تىرناقلىرى يۇلۇۋېتىلگەن تەقدىردىمۇ ، يەنىلا يولۋاستۇر . ئىت گەرچە شىر ـ يولۋاسلار ئارىسىدا تەربىيىلەنسىمۇ ئۇ يەنىلا ئىتتۇر . شۇنىڭدەك ساپ ئالتۇنغا سېرىق تۇچ ئارىلىشىپ قالغان تەقدىردىمۇ قىممەت يەنىلا ئالتۇنغا مەنسۇپتۇر . كىشىلەرنىڭ ئۈستىدىكى كىيىمگە قارىما ، قەلبىگە ، ئەخلاقىغا قارا ، ئارچا ياغىچى خۇش پۇراق چىقارمىغان بولسا ، كىشىلەر ئوتۇن بىلەن ئارچا ياغىچىنى ئايرىيالمىغان بولاتتى .

△ سەن ھەرگىزمۇ دۇنيا ساڭا باقسا ماختاپ ، سەندىن قاچسا ئەيىبلەپ كەتمىگىن . دۇنيا ئۆز ئىززىتىنى بىلىدىغان كىشىلەر ئۈچۈن بىر تەمسىلدۇر . تەپەككۇر قىلىدىغان كىشىلەر ئۈچۈن ئىبرەتتۇر .

△ تەدبىر ، ئىرادە ، ئەتىگەن ـ كەچلەردە يول يۈرۈش ، تىرىشچانلىق ، جاپا چېكىش ، چارچاش ۋە خەتەرلەرگە ئۇچراش ، غەم ـ قايغۇ ، پىكىر قىلىش ، ئۇيقۇسىزلىق ، بىلىم ، مېھرىبانلىق ، نام چىقىرىش ، ئىبرەت كۆزى بىلەن بېقىش دېگەنلەر سەن مەھرۇم بولغان ھېچ نەرسىنى ساڭا ئەكېلىپ بېرەلمەيدۇ ، تەقدىر تۇسۇپ قويغان ھېچقانداق نەرسىنى ساڭا يەتكۈزۈپ بېرەلمەيدۇ ، ئەگەر قانائەت قىلساڭ ، خاتىرجەم ياشىيالايسەن ، نارازى بولساڭ ، دەۋر سەندىن ھەرگىزمۇ كەچۈرۈم سورىمايدۇ .

△ نەپەسلىرىڭدىن بىر سائەت ئۆتتى دېگەنلىك ، نەپسىڭدىن بىر پارچىسى ئۆتتى دېمەكتۇر . ۋاقتىڭدىن بىر سائەت ئۆتتى دېمەك ، ئۆمرۈڭنىڭ بىر پارچىسى ئۆتتى دېمەكتۇر .

△ مال ـ دۇنيا دېگەن مەي ، ئۇنى ئىچكۈچىلەر ئۈچۈن ساپ ، ئۇلپەتلەر ئۈچۈن خالىي بولۇۋەرمەيدۇ . ئەگەر مال ـ دۇنيا ساڭا ئاۋارىچىلىك بولسا ، سەندىن قايتىپ كەتسە ، قىيىنچىلىق بولىدۇ . ئۇ سەندىن يۈز ئۆرۈشتىن ئاۋۋال سەن ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈۋال . ئۇ سېنى شاللىۋېتىشتىن ئاۋۋال سەن ئۇنى شاللىۋەت . ئۇنىڭ ئەھۋالى داۋاملىق ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ، باسقۇچلىرى داۋاملىق يۆتكىلىپ تۇرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ۋاپاسىز مەشۇققا بېرىلگۈلۈك ، ھەممىنى دو تىككۈلۈك ئەمەس .

«ئۇنۇۋانۇل بايان» ناملىق ئەرەبچە كىتابتىن ئېلىندى

تەرجىمە قىلغۇچى : مەمتىمىن تۇرسۇن
مۇھەررىرى : يۈسۈپ ئىسھاق

ئىلى خەلق مۇڭ ـ زار قوشاقلىرىنىڭ ئېستېتىك گۈزەللىكى

قەلبىنۇر مۇھەممەد

بىز بۇ مەزكۇر ماقالىمىزدا ئىلى خەلق قوشاقلىرىدىكى ھېسسىيات قاتلىمىنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق خەلق قەلبىدىن ئورتاق ئۇرغۇغان تارىخىي قىممەتكە ئىگە بولغان پىسخىكىلىق ئېستېتىك ھېسسىيات ئامىللىرىنى تەھلىل قىلىمىز.

بىزگە مەلۇمكى، ئىلى خەلق قوشاقلىرى ئىچىدىكى «سادىر پالۋان قوشاقلىرى»، «كۆچ ـ كۆچ قوشىقى»، «گۇلەمخان قوشىقى»، «ئۇرما ناخشىسى»، «مۇڭ ـ زار ھەققىدىكى قوشاقلار» كىشىنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى تارتىدۇ. شۇڭىمۇ بۇ قوشاقلارنىڭ كۆپىنچىسى ناخشا قىلىپ ئېيتىلىپ تا بۈگۈنگىچە كىشىلىرىمىزنىڭ ئېستېتىك زوقلىنىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ كەلمەكتە. يۇقىرىقى قوشاقلاردا ئىپادىلەنگەن پىسخىك ھېسسىيات ئۆزىگە ماس كەلگەن ئاجايىپ رىتىمدارلىق بىلەن بىرلىشىپ قوشاقلارنىڭ ئېستېتىك گۈزەللىكىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ خەلققە تەسەللى ۋە ئۈمىد بېغىشلىغان. قوشاقلارنىڭ بۇ خىلدىكى رولىنى ھەرگىزمۇ سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ.

رىتىمدارلىق قوشاقلارنىڭ بىر مۇھىم ئامىلى. مەيلى خۇشاللىقنى ئىپادىلىگەن قوشاقلار بولسۇن ياكى قايغۇ ـ ھەسرەتنى ئىپادىلىگەن قوشاقلار بولسۇن ھەممىسىنىڭلا ئۆزىگە خاس رىتىملىق شەكلى بولىدۇ. بۇ رىتىم ئەمەلىيەتتە ھېسسىياتنىڭ تاشقى شەكىلگە ئايلانغىنىدىن ئىبارەت ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن ئىجتىمائىي مەزمۇنغا ئىنتايىن ماسلاشقان بولىدۇ. مۇھەببەت قوشاقلىرىدىكى ھېسسىيات رىتىمى ئىنتايىن يەڭگىل ۋە شوخ بولغىنىدەك، قايغۇ ـ مۇڭ، ھەسرەت ئىپادىلەنگەن قوشاقلاردىكى رىتىم ئەنە شۇ خىل ھېسسىيات بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كىشىنىڭ باغرىنى ئېزىدۇ. مەسىلەن: «كۆچ ـ كۆچ» قوشىقىغا قارىساق بۇ خىل قارىشىمىزمۇ روشەنلىككە ئىگە بولىدۇ.

كۆچ ـ كۆچ دېسە قورقمامدۇ،
كۆچۈپ يۈرمىگەن ئەللەر.
ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ،
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر.

بىز ئىلىدىن چىققاندا،
ئالتىنچى ئاي ياز ئىدى.
باشقا ئەلەم كەلگەندە،
ئاتا ـ ئانا بولسىدى.

ئۇششاق باللار ئوينايدۇ،
تال چىۋىقنى ئات ئېتىپ،
كۆچمەن باللار يىغلايدۇ،
ئۆز يۇرتىنى ياد ئېتىپ.

يەركەنتنىڭ يولى دەيدۇ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش.

www.uyghurkitap.com

بىزنى يۇرتتىن ئايرىغان،
نىكولايدۇر باغرى تاش.①

يۇقىرىقى قوشاقلاردا سۆزلەر ئىنتايىن ئاددىي ئەمما قاپىيىلىنىكلىكى كۈچلۈك بولۇش ئالاھىدىلىكى، شۇنداقلا ئىنتايىن تەبىئىيلىكى، بوغۇم سانلىرىنىڭ ئوخشاشلىقى قوشاقنى كۈچلۈك رىتىمدارلىققا ئىگە قىلغان. بۇ رىتىمدارلىقنى دەل خەلقنىڭ يۈرەك باغرىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان غەزەپ – نەپرەت، پىغانلىق يىغا ھەقىقىي جانغا كىرگۈزگەن. يەنى خەلق قەلبىدىكى ئىچكى پىسخىك ھېسسىيات ۋولقاندەك پارتلاپ چىققاندا، ئىنتايىن تەبىئىي ھالدا ئەنە شۇ سۆزلەرنى، ئەنە شۇ قاپىيىلەرنى، ئەنە شۇ باغلىنىشلارنى ھاسىل قىلىپ، ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي كۆرۈنۈشنى كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىغا يورۇتۇپ بەرگەن. ئېلى خەلقى كۆچۈش جەريانىدا يۈرىكىنى لەختە – لەختە قىلىۋاتقان مۇڭلۇق ھېسسىياتىنى سىرتقا ئىنتايىن رىتىمدارلىققا ئىگە مۇزىكىلىققا ئىگە قىلىپ، ئىپادىلەش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە ئاراملىق ۋە تەسەللى تاپقان. ئۇلار ئېيتقان پىغىلىق ناخشىلىرى تا بۈگۈنگىچە تۇرمۇشىمىزدا ئۆز گۈزەللىكىنى يوقاتماي ئېستېتىك زوقىمىزنىڭ مۇھىم ئوبيېكتلىرىدىن بىرى بولۇپ كەلمەكتە. شۇڭلاشقا بىز بۇ خىل خەلق قوشاقلىرىدىكى رىتىمدارلىق بىلەن ئىچكى رىتىمنىڭ ھاسىل بولۇشىدا پىسخىك ھېسسىيات ئىنتايىن مۇھىم دەپ قارايمىز ھەمدە سىرتقى دۇنيا ئامىللىرىغىلا مۇناسىۋەتلىك بولماي بەلكى يەنە ھېسسىياتقا، پىسخىك خاھىشقا بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى، رىتىم كىشى ھېسسىياتىنىڭ سىرتقا ئىپادىلىنىپ چىقىشىدىكى بىر خىل شەكىل ئىكەنلىكىنى كۆرسىتەلەيمىز. مەسىلەن، «گۈلەمخان قوشىقى» نى كۆرۈپ باقايلى:

گۈلەمخاننىڭ قوش پۆپىكى
يەرگە تېگەمدۇ؟
ئون بەش ياشقا كىرمەي تۇرۇپ،
ئەرگە تېگەمدۇ؟

كىچىك قىزنى زورلاپ ئالسا،
ئۇۋال بولمامدۇ؟
گۈلەم خېنىم شۇ شاڭيوغا
زايە بولمامدۇ؟②

بۇ ئېلى قوشىقىدىكى رىتىم يەنە ئۆزىگە خاس ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولۇپ، ناخشىدا گۈزەل قىزلىرىمىزنىڭ نەپسى يامان، نىجىس كىشىلىرىمىز تەرىپىدىن نابۇت قىلىنىپ كېتىلگەنلىكىگە بولغان كۈچلۈك ئېچىنىشى ۋە غەزەپ ئىنتايىن تەسىرلىك ۋە يارقىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان. سوئاللارنىڭ بىر خىل تەكرارلىنىشى، 1 – مىسرانىڭ ئۇزۇن، 2 – مىسرانىڭ قىسقا ھەم سوئال جۈملىدە بولۇشى ئەينى ۋاقىتتىكى تەگسىز رېئاللىقنى قاندداق چۈشىنىش كېرەكلىكىنى ئىپادىلىگەن. دېمەك، بۇ ئۆزگىچە شەكىلنى تېپىرقىغان ئىچكى ھېسسىيات بىلەن رىتىمنىڭ ئىنتايىن زىچ مۇناسىۋىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇ توغرىسىدا ئاتاقلىق ئۇيغۇر پەيلاسوپىمىز ھەم ئېستېتىكا ئالىمىمىز ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مۇنداق دېگەنىدى: «شېئىرىي رىتىملىق تىلنىڭ ئاھاڭدارلىقى، شېئىرىي ھېسسىيات، شېئىرىيەتتىكى مەنتىقىلىق، شېئىرىي زوق قاتارلىقلارغا ئائىت بەدىئىي گۈزەللىك مەسىلىسى شېئىرىيەتتىكى مەنە ۋە شەكىل، ھېسسىيات ۋە ۋەزىن نۇقسانلىرىنى شېئىرىي ئىجادىيەتنىڭ يېتەكچى پرىنسىپلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ.»③

يۇقىرىقىلاردىن باشقا ئىلى خەلق قو-
شاقلىرىدىكى تەسەۋۋۇر كىشىنى ئالاھىدە
ئۆزىگە تارتىدۇ . بۇ خىل تەسەۋۋۇر ھەر-
خىل ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ
ئىنتايىن ئەركىن تاللانغانلىقىدا ھەمدە
مەنتىقىلىق كۆچۈرمىلەرنىڭ دەل جايىدا
قوللانغانلىقىدا ئىپادىلەنگەن . بۇ تەسەۋۋۇر
يەنىلا خەلقنىڭ قەلبىدىكى ھېسسىياتتۇر .
ھېسسىيات قانچىلىك چىن بولسا ، تەسەۋ-
ۋۇرمۇ شۇنچە ئەركىن بولىدۇ .

قۇرۇق قاقشال بولۇپ قالدىم ،
ئوتتۇنچى ئاپىرىپ ساتسۇن .
خېرىدارىم يېتىپ كەلسە ،
غېرىب بىچارە دەپ ساتسۇن .

ئۆستەڭنىڭ تېگى لايدۇر ،
دەسسىسە لىغىلدايدۇ .
زالىم بەگلىرى كەلسە ،
يۈرەكلەر جىغىلدايدۇ .

ساي بېشىدا ئولتۇرسام ،
قۇرغۇي قوندى بېشىمغا .
مەن ئانامنى ياد ئېتىپ ،
ئېتەك تولدى يېشىمغا .

دەرد ـ ئەلەملەر كېلىدۇ ،
ئوغۇل بالا باشىغا .
سايدا تۈگمەن چۆرگىلەيدۇ ،
كۆزىدىن ئاققان ياشىغا .

بۇ قوشاقلاردىكى مۇبالىغە تەسەۋۋۇر-
نى تېخىمۇ قانات قاققۇزۇپ ، يوقسۇللۇق ،
دەرد ـ ئەلەم دەستىدىن ئادەمدەك بەستى
قالمىغان ، كۆز ياشلىرى يۈز ـ كۆزلىرىنى
بويلاپ ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ئىلى ئوغلانلى-
رىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىدۇ .
تۆۋەندىكى قوشاقلاردىكى مەنتىقىلىق
كۆچۈرمىلەرمۇ كۈچلۈك تەسەۋۋۇردىن
كېلىپ چىققان بولۇپ ، شېئىرنى ئىنتايىن
ھېسسىياتلىق تۈسكە كىرگۈزگەن . شۇڭ-
مۇ بۇ قوشاقلار كۈچلۈك تەسىر كۈچكە ۋە
مۇزىكىلىقىقا ئىگە بولغان . بۇ قوشاقلاردا
شېئىرنىڭ ھېسسىي سىڭىشچانلىقى ئاش-
قان . بۇنىڭ بىلەن تەسىر قوزغاش دائىرى-
سى كەڭ ھەم چوڭقۇر بولغان . ئۇنىڭدىن
باشقا تەسەۋۋۇر چىنلىق بىلەن بىرلىشىپ
ھەربىر قوشاقنى بىر پارچە سۈرەتتەك قى-
لىپ كۆرسەتكەن . مەسىلەن :

پىلىچىگە چىقىپ بىز ،
خاڭدا كۆمۈر كولىدۇق .
خاڭدا كۆمۈر ئۆرۈلسە ،
بارمۇ سەن ، دەپ توۋلىدۇق .

بۇ قوشاقتا ئورتاق تەقدىر خەلقنى ئا-
جايىپ ئىجىل قىلغانلىقى ھەمدە كۆنلىرى-
نىڭ كۆز ئالدىدا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان خە-
تەردە ئۆتىدىغانلىقىنى بىر پارچە سۈرەتتەك
چىن ھېسسىيات بىلەن ئوتتۇرىغا قويال-
غان . دېمەك قوشاقلاردىكى رېتىمدارلىق
بىر تەرەپتىن ئەينى دەۋر كىشىلىرىنىڭ
قەلبىنى چۈشىنىشكە ياردەمدە بولسا ، يەنە
بىر تەرەپتىن شېئىرىي ئوبراز يارىتىشقا
ياردەم بەرگەن ھەمدە ئەينى دەۋرنىڭ تە-
سىرلىك ئىجتىمائىي تۇرمۇش كارتىنىسى-
نى چۈشەندۈرۈشتە ھالقىلىق رول ئوينى-
غان . شۇنداقلا ئېستېتىكىلىق مۇۋەپپەقى-
يىتىدىن ئېيتقاندا ، زوقلانغۇچى بىلەن
زوقلاندۇرغۇچىنىڭ ئارىلىقىنى قىسقار-
تىپ ، گۈزەللىكتە ئاجايىپ ياخشى ئۈنۈمگە
ئېرىشكەن . ئۇنىڭدىن باشقا :

ئىلىدىن چىققان يىگىت ،
تونى بار تۈگمىسى يوق .
بېشىغا گۈل قىسىپتۇ ،

گۈلى بار، غۇنچىسى يوق.

مانا بۇ قوشاقتىكى ستېرېئولۇق ئالاھىدىلىكى قوشاقنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى ۋايىغا يەتكۈزگەن. بۇ دەل خەلق قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ھېسسىياتنىڭ تاشقى دۇنيادا چىنلىققا ئېرىشكەنلىكىدىن ئىبارەت. يەنى بۇ قوشاقنى ئوقۇغان ۋاقتىمىزدا كۆچمەنلىك تەقدىرىدىن ئۆز سۆيگۈنىدىن ئايرىلغان كۆچمەن بىر يىگىتنىڭ تەقى - تۇرقى كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. بۇ يىگىتنىڭ سۆيگۈسىز قالغان تەقدىرىمۇ پەقەت بالا قۇلىقىغا قىسقان گۈلىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىقلا نامايان قىلىنغان.

ئومۇمەن ئىلى خەلق قوشاقلىرى ئىچىدىكى مۇڭ - زار قوشاقلىرىنىڭ ئېستېتىكىلىق نەتىجىسى كىشىنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرىدۇ. بەزى كىشىلىرىمىز مۇھەببەت قوشاقلىرىنىڭ ئېستېتىك قىممىتىنى ئىنتايىن يۇقىرى باھالاپ، مۇڭ - زار قوشاقلىرى كىشىلەرگە ھۇزۇر بېرەلمەيدۇ، قايغۇ قانداقمۇ كىشىنى شادلاندۇرىدۇ دەپ قاراپ كەلگەنىدى. ئەمما قانداق ھېسسىياتتىكى قوشاقلار بولسۇن، بەدىئىي جەھەتتىن تاۋلانغان بولسا، ئىجتىمائىي رېئاللىقنى چىن ھەقىقىي سۈرەتلىگەن بولسا، پۈتكۈل خەلقنىڭ پسىخىك ھېسسىياتىنى گەۋدىلەندۈرگەن بولسىلا ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى يەنىلا بىباھادۇر.

ئىزاھاتلار:

①② «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» 1980 - يىل نەشرى، 55 - ۋە 62 - بەت.

③ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «قاتلاملىق ئېستېتىكا» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1994 - يىل نەشرى 282 - بەت.

مۇھەررىرى: **نۇرنىسا باقى**

«تۇرپان» ژۇرنىلىغا مۇشتەرى بولۇڭ!

«تۇرپان» ژۇرنىلى سىزنىڭ ئەڭ يېقىن دوستىڭىز ھەم سىرداشىڭىز بولۇپ كەلدى. تەھرىر بۆلۈمىمىز سىزنىڭ ژۇرنىلىمىزنى ھەر جەھەتتىن قوللاپ ۋە مەدەت بېرىپ كېلىۋاتقانلىقىڭىزغا رەھمەت ئېيتىدۇ. ھازىر ژۇرنىلىمىزنىڭ 2001 - يىللىق سانلىرىغا تەۋەيىڭىزدىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ. مۇشتەرى بولۇش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويماڭ!

«تۇرپان» ژۇرنىلى پەسىللىك ژۇرنال بولۇپ، ھەر پەسىلنىڭ ئاخىرقى ئېيىنىڭ 1 - كۈنى نەشردىن چىقىدۇ. ھەر سانىنىڭ باھاسى: 4.00 يۈەن. يېرىم يىللىقى 8.00 يۈەن. بىر يىللىقى 16.00 يۈەن، پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 40 - 58. خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN 1006 - 3803. مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: 1، 1042 - CN65

«تۇرپان» ژۇرنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى

ماناس

(قىرغىز خەلق ئېپوسى)

تەھرىر ئىلاۋىسى :

قىرغىزلارنىڭ زور ھەجىملىك تارىخىي قەھرىمانلىق ئېپوسى «ماناس» دۇنيادىكى «ئىلىيادا» ، «ئودىسسا» «جاڭغىر» «گېسسېر» قاتارلىق مەشھۇر ئېپوسلار بىلەن بىر قاتاردا يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە. ئېيتىلىشىچە، جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى ئۆزىگە كۈچلۈك جەلپ قىلغان «ماناس» ئېپوسىنىڭ بىرقانچە خىل ۋارىيانتى بولۇپ ، «يۈسۈپ ماماي ۋارىيانتى» ئەڭ تولۇق نۇسخا ھېسابلىنىدۇ. 232165 مىسرادىن تەركىب تاپقان «يۈسۈپ ماماي ۋارىيانتى» قايتا ـ قايتا رەتلىنىش ئارقىلىق «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن سەككىز بۆلۈم، ئون سەككىز توم قىلىپ نەشر قىلىندى. 1995 ـ يىلى «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» جۇڭگو «ماناس» تەتقىقات جەمئىيىتى يېتەكچىلىكىدە يۈسۈپ ماماي ۋارىيانتى بويىچە تۈزۈلگەن نەسرىي نۇسخىنى بىر توم قىلىپ نەشر قىلدى. بۈگۈنكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ «ماناس» ھەققىدىكى بىلىشى ۋاستىلىك چۈشەنچىدىنلا ئىبارەت. يەنى بۇ ھەقتىكى چۈشەنچە باشقىلارنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاش ۋە بۇ توغرۇلۇق ئانچە ـ مۇنچە يازغانلىرىنى كۆرۈش بىلەنلا چەكلىنىپ قالدى. «ماناس» ئېپوسىنىڭ بەدىئىي سۈپەت، تارىخىي قىممەت ئەھۋالاتىنى ھەقىقىي بىلىدىغانلار كۆپ ئەمەس.

شۇ سەۋەبكە مۇۋاپىق، تەھرىر بۆلۈمىمىز «ماناس» ئېپوسىنىڭ «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» 1995 ـ يىلى نەشر قىلغان «يۈسۈپ ماماي ۋارىيانتى» بويىچە تۈزۈلگەن نەسرىي نۇسخىسىنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشتۇرۇشنى لايىق تاپتۇق.

قىرغىزلارنىڭ كۆپىيىشى

بۇرۇنقى زاماندا، شەرقىي شىمال تەرەپتە تۆپرىقى مۇنبەت، سۇلىرى ئەلۋەك، يايلاقلىرى بۇلۇق، ئەنەساي دېگەن يەر بولۇپ دېھقانچىلىق قىلىشقا ئوخشايتتى. ئامبارلار ئاشلىق بىلەن تولغان بۇ يەرگە كېلىپ قالغانلار ئولتۇراقلىشىپ قالغانىدى. بۇ يەردە باي ـ كەمبەغەل دېگەن گەپ يوق ئىدى.

ئۇلارنىڭ ئاشلىقلىرى قازناقلارغا، تۇرلۇك ماللىرى يايلاقلارغا پاتمايتتى. كەمپىر ـ چاللىرى گۆش ـ ياغقا قارىمايتتى، كېلىن ـ قىزلىرى قايماق يۇقى قوللىرىنى يالىمايتتى، ياغ، قىمىز، قېتىقلار تۆكۈلۈكىدىن كىرىپ ئىشىكىدىن ئېقىپ چىقاتتى. ھەتتا ئىتلىرىمۇ قالدى ـ قاتتى كونا گۆشلەرنى يېمەيتتى. ئاشۇ ئەنەسەي (ئاناساي) خەلقىنى باشقۇرغان قال ماماي دېگەن كىشى بولۇپ، ئۇ خان ئاتال-

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ماناس

(قىرغىز خەلق ئېپوسى)

تەھرىر ئىلاۋىسى :

قىرغىزلارنىڭ زور ھەجىملىك تارىخىي قەھرىمانلىق ئېپوسى «ماناس» دۇنيادىكى «ئىللادا» ، «ئودىسسا» ، «جاڭغىر» ، «گېسسىر» قاتارلىق مەشھۇر ئېپوسلار بىلەن بىر قاتاردا يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە . ئېيتىلىشىچە ، جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى ئۆزىگە كۈچلۈك جەلپ قىلغان «ماناس» ئېپوسىنىڭ بىرقانچە خىل ۋارىيانتى بولۇپ ، «يۇسۇپ ماماي ۋارىيانتى» ئەڭ تولۇق نۇسخا ھېسابلىنىدۇ . 232165 مىسرادىن تەركىب تاپقان «يۇسۇپ ماماي ۋارىيانتى» قايتا ـ قايتا رەتلىنىش ئارقىلىق «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن سەككىز بۆلۈم ، ئون سەككىز توم قىلىپ نەشر قىلىندى . 1995 ـ يىلى «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» جۇڭگو «ماناس» تەتقىقات جەمئىيىتى يېتەكچىلىكىدە يۇسۇپ ماماي ۋارىيانتى بويىچە تۈزۈلگەن نەسرىي نۇسخىنى بىر توم قىلىپ نەشر قىلدى . بۈگۈنكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ «ماناس» ھەققىدىكى بىلىشى ۋاستىلىك چۈشەنچىدىنلا ئىبارەت . يەنى بۇ ھەقتىكى چۈشەنچە باشقىلارنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاش ۋە بۇ توغرۇلۇق ئانچە ـ مۇنچە يازغانلىرىنى كۆرۈش بىلەنلا چەكلىنىپ قالدى . «ماناس» ئېپوسىنىڭ بەدىئىي سۈپەت ، تارىخىي قىممەت ئەھۋالاتىنى ھەقىقىي بىلىدىغانلار كۆپ ئەمەس .

شۇ سەۋەبكە مۇۋاپىق ، تەھرىر بۆلۈمىمىز «ماناس» ئېپوسىنىڭ «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» 1995 ـ يىلى نەشر قىلغان «يۇسۇپ ماماي ۋارىيانتى» بويىچە تۈزۈلگەن نەسرىي نۇسخىسىنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشتۇرۇشنى لايىق تاپتۇق .

قىرغىزلارنىڭ كۆپىيىشى

بۇرۇنقى زاماندا ، شەرقىي شىمال تە-
رەپتە تۈپرىقى مۇنبەت ، سۇلىرى ئەلۋەك ،
يايلاقلىرى بۇلۇق ، ئەنەساي دېگەن يەر بو-
لۇپ دېھقانچىلىق قىلىسا ئوخشايتتى . ئام-
بارلار ئاشلىق بىلەن تولغان بۇ يەرگە كې-
لىپ قالغانلار ئولتۇراقلىشىپ قالغانىدى .
بۇ يەردە باي ـ كەمبەغەل دېگەن گەپ يوق
ئىدى .

ئۇلارنىڭ ئاشلىقلىرى قازناقلارغا ،
تۇرلۇك ماللىرى يايلاقلارغا پاتمايتتى .
كەمپىر ـ چاللىرى گۆش ـ ياغقا قارىمايد-
تى ، كېلىن ـ قىزلىرى قايماق يۇقى قول-
لىرىنى يالىمايتتى ، ياغ ، قىمىز ، قېتىق-
لار تۆكۈلۈكىدىن كىرىپ ئىشىكىدىن ئې-
قىپ چىقاتتى . ھەتتا ئىتلىرىمۇ قالدى ـ
قاتتى كونا گۆشلەرنى يېمەيتتى . ئاشۇ ئە-
نەسەي (ئاناساي) خەلقىنى باشقۇرغان قال
ماماي دېگەن كىشى بولۇپ ، ئۇ خان ئاتال-

غاندا خال ماماي دېگەن ئىسمىنىڭ ئورنىغا خان ماماي ئاتالغاندى . خان ماماي گېپىدە تۇرىدىغان ، خەلقىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان ، ئادىللىقى بىلەن ئەتراپقا تونۇلغان خان ئەدى . ئۇ ھەم باتۇر كىشى بولۇپ ، يات دۈشمەنلەر ئۇنىڭ ئالدىدا غىڭ قىلالمايتتى . ئۇ ئەلنى ياتلارغا بوزەك قىلدۇرماي ياخشى باشقۇرۇپ قىرىق يىل سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغان . شۇ چاغدا خان ماماي ئۆز خەلقىنى «قىرىق تەرەپتىن يىغىلىپ ، قىرىق ئۇرۇق بولدۇق» دەپ ئۆز خەلقىگە «قىرىق ئۇرۇق» دەپ نام بەرگەنىدى . خان مامايىنىڭ بەش ئايالى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى تۇغمىدى . كېيىن كۆپ بالىلىق بىر ئايالنىڭ ئېرى ئۆلۈپ كەتكەندە ، خان ئۇ ئايالنى ئەمرىگە ئالدى . ئۇ ئايال بىر ئوغۇل تۇغدى ، ئۇنىڭ ئىسمىنى بۆدۈنە قويدى . بۆدۈنە بەك چىرايلىق ، نۇرلۇق بالا بولۇپ ، توققۇز ياشقا كىرگەندە خان ماماي ئالەمدىن ئۆتتى . خان مامايىنى يەرلىكىگە قويغاندىن كېيىن ئەل ئاقساقاللىرى يىغىلىپ كېڭەش قىلدى . شۇ چاغدا جالتايۋاس دېگەن چېچەن ئادەم :

— خان ماماي ھايات چاغدا ، بىزنىڭ قىرىق ئۇرۇق خەلق ياتلارغا قىل ئۆتكۈزمەي باي - باياشات ياشاپ كەلدۇق . خان ماماي : «قىرىق ئۇرۇق خەلقىم كۆپىيىپ قىرىق يۈز ئۇرۇق بولدۇقلار ، قىرىق ئۇرۇقنى ، قىرىق يۈز دېگۈچە قىرغىز دەپ ئاتايلى» دېگەنلىكتىن بىزگە «قىرغىز» دېگەن نام قالدى .

«ئاتىسى باتۇر بولسا ،
بالىسى پەھلىۋان بولۇر .» دېگەن گەپ بار . بۆدۈنەنى سەركە قىلىپ سايلايلى ، — دېدى . تايۋاس دېگەن ئادەممۇ جالتايۋاسنىڭ گېپىگە ئۇلاپلا :

— خان ماماي دۈشمەنگە كېپەك ئالدۇرماي ، مىنگەن ئېتىنى يېغىر قىلماي ، بىرەرىگە گۇناھسىز قامچا ئۇرماي ، پاكى تىل تەگكۈزمەي خەلقنى بىر يوسۇندا باشقۇرۇپ ئۆتتى . مۇشۇنداق كىشىنىڭ بالىسىدىن خانلىق تالىشىش بىر ئەخمەقلىق ، — دېدى . قالغان خەلق ئۇلارنىڭ سۆزىگە ماقۇل بولۇپ بۆدۈنەنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا خان قىلدى .

بۆدۈنە خانلىق يۈرگۈزگەن چاغدا قىرغىزلار بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ باياشات ياشاپ ئۆتتى . ئۇنىڭدىن بۆتەي دېگەن بالا تۇغۇلدى . بۆدۈنە قانچە يىل خان بولدى ، كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا بالىسى بۆتەي خان بولدى . لېكىن بۆتەي ئۆز ئېلىگە ئىگە بولالماي ، قىرغىزنى توزۇتىۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئارىدىن ئون بەش ئاتا ئۆتكۈچە قىرغىزلار باش كۆتۈرەلمىدى ، خار بولدى .

ئارىدىن ئۇزاق زامانلار ئۆتكەندە ئاددىن قىرغىزلارنىڭ تەلىيى كەلدى ، ئۇلاز ئۆلىمالاردىن ئاتلاپ ، ئۇلۇغلاردىن سوراپ ، بۆدۈنەنىڭ پۇشتى بۆيەن دېگەن بالىنى تېپىپ خان قىلىپ كۆتۈردى . شۇنداق قىلىپ ، بۆيەن خاندىن چايان خان ، چايان خاندىن قاراخان تۇغۇلدى . قاراخاندىن ئون ئوغۇل تۇغۇلدى . ئۇلارنىڭ ئونىنچىسى ئوروزدۇ ئىدى . ئوروزدۇنىڭ ۋاقتىدا ئەنەسەيدە ياشىغان خەلقلەر توقسان مىڭ تۇتۇنگە يېتىپ ئۇلارغا ئالەمنى سورىغان چىڭقىش خانىنىڭمۇ كۆچى يەتمەي ، ئۇلارنى ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتتى .

ئوروزدۇنىڭ ئون ئوغلى بولدى . ئۇنىڭ ئەڭ چوڭى ياقۇپ ئىدى ، ئوروزدۇ ئۆلگەندىن كېيىن قىرغىزلار يەنە خار بولدى . قاراختاي ، مانجۇلار ··· بولۇپمۇ موڭغۇللار قىرغىزغا بەكلا دۈشمەنلىك قىلدى . قاڭغاي خەلقىدىن چىققان ، نارىننى ئىگىلەپ تۇرغان ئالوكې دېگەننىڭ قىرغىزغا سالغان ئازاب - ئوقۇبەتلىرى

چىكىدىن ئاشتى .

قىرغىزلارنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدا يەنە مۇنداق رىۋايەتلەر بار : ئوغۇزخاندىن كۆپەيگەن ئوغۇللارنىڭ ھەممىسى بۇزۇلماي خان بولۇپ كەلگەنىدى . ئاشۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى قالاش خان بولۇپ ، ئۇ ئۆزى كېلىشكەن ، نۇرانە يۈزلۈك ئادەم بولغانلىقتىن ، ئەل ئىچىدىكى چوقۇر ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى قويماي يوقاتتى . قالاش خاندىن بىر ئوغۇل تۇغۇلدى . بالا تۆت ياشقا كىرگەندە چېچەك چىقىپ چوقۇر بولۇپ قالدى . ئۆز بالىسىنىڭ چوقۇر چىقىپ قېلىشىنى ئويلىماي پۈتكۈل چوقۇرلارنى يوقاتقان قالاش خان ئۆز بالىسىنىمۇ يوقاتماقچى بولۇپ ، ۋەزىر - بەگلىرىنى يىغىپ كېڭەش قىلدى . شۇ چاغدا بىر ۋەزىر بالىنى كۆز ئالدىدا ئۆلتۈرگەندە خاننىڭ چىدىماي قېلىشىنى ئېيتىپ ، ئۇنى خالىي جايغا ئېلىپ بېرىپ ئۆلتۈرۈشنى ئىلتىماس قىلدى . خان قوشۇلدى . ۋەزىر خانغا ئۇقتۇرماي شاھزادىگە بىر توپ ئوغۇل - قىزلارنى قوشۇپ بىر خالىي تاغقا ئېلىپ چىقتى ۋە بالىلارغا :

— ئەل - يۇرتقا بارماي ، مۇشۇ خالىي جايدا ياشاڭلار ، — دېدى ۋە شاھزادىگە ، — سېنىڭ ئىسمىڭ «قىركەز» بولسۇن ، — دەپ ، ئۇلارنى شۇ يەردە قويۇپ كەتتى . بۇ ئوغۇل - قىزلار ئۆزئارا جۈپلىشىپ ، ئەر - خوتۇن بولۇشۇپ ، بالىلىق بولدى . قالاش خاننىڭ بالىسىدىن تۇغۇلغان ئوغۇل بالىغا بۆيۈن دەپ ئىسىم قويدى . شۇ بۆيۈندىن چايان ، چاياندىن قارا خان تۇغۇلۇپ ، قاراخاندىن «قىركەز» ئاتالغان ئەلنىڭ ئەۋلادى كۆپەيگەنمىش .

ئوروزدۇ خان بولغان مەزگىلدە خەلق باياشاتلىققا چۆمۈپ ، ئۇرۇق - نەسلى كۆپلەپ كۆپىيىپ 90 مىڭ ئۆيلۈككە يەتتى . ئوروزدۇ باتۇر بەش ئۇرۇقتىن بەش خوتۇن ئالدى . خەلق ئىچىدە ئوروزدۇخاننىڭ بەش ئايىمى دەپ نامى قالدى . ئوروزدۇنىڭ بەش ئايالىدىن ئون ئوغۇل تۇغۇلدى .

چوڭ خوتۇنىدىن ياقۇپ بىلەن شىغايخان ، ئىككىنچى خوتۇنىدىن قاتاغان بىلەن قاتقالاڭ ، ئۈچىنچى خوتۇنىدىن ئاقپالتا بىلەن يامغۇرچى ، تۆتىنچى خوتۇنىدىن خاسىيەت بىلەن قالقاخان ، كىچىك خوتۇنىدىن قىزىلتاي بىلەن تىكچى دېگەن بالىلار قالدى .

ئوروزدۇخان كېزىك كېسىلى بىلەن ئاغرىپ ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى بىرلىشەلمەي ، قالماقلارغا قاتتىقراق گەپ قىلالماي ھەر تەرەپكە پىتىراپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن قىرغىز دېگەن ئاتالا قالدى . ئوروزدۇخان مەزگىلىدە قىرغىزنىڭ قولەتەن ، ئىلامان ، كەندىر باي ، ئالاكې ، قوچقور ، كۆرەڭكە ، قىپچاق باي ، ئادى باي ، كۆل باي ، تاش باي قاتارلىق ئون داڭلىق باي بار ئىدى . ئادى باي ، كۆل باي ، تاش بايلار قالماقنىڭ تالان - تاراجىدىن قېچىپ يىگىرمە مىڭ ئۆيلۈك كىشى بىلەن بۇخاراغا كۆچۈپ كەتتى . موڭغۇللار ئوروزدۇنىڭ ئون ئوغلىنى ئونغا بۆلمەكچى بولغاندا ، خاسىيەت بىلەن قالقا خانىۋەيران بولۇپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئالدىن تەييارلىق قىلىپ ئوتتۇز مىڭ ئۆيلۈك بىلەن موڭغۇلغا كۆچۈپ بېرىپ قوشنا بولدى . ئۇلارغا ئالبان ، قىزاي دېگەن قالماق باش بولۇۋالدى . خاسىيەت بىلەن قالقا تۇغۇلغان بالىلىرىغا ئاشۇ ئىككى قالماقنىڭ ئىسمىنى قويدى . نەتىجىدە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئالبان ، قىزاي ئاتىلىپ قالدى ، بارا - بارا خاسىيەتتىن ئالبان كۆپەيدى ، كۆكۈ-

www.uyghurkitap.com

تەي خان ئاشۇ ئالبانلاردىن ئىكەن . قالقا-
دىن قىزاي كۆپىيىپ ، قىزايدىن قىزالاق ،
قىزالاقتىن باتۇر ئۇربە تۇغۇلدى ، «قا-
زاق» دېگەن قالماقچە «يېڅىدىن كۆچۈپ
كەلگەنلەر» دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ ،
خاسىيەت بىلەن قالقادىن كۆپەيگەن خەلق
قازاق ئاتىلىپ قالغانىكەن .

موڭغۇللار ئوروزدۇنىڭ قالغان بالى-
لىرىنى ئۆز ماكانلىرىغا ئىگە قىلماي بەزد-
لىرىنى موڭغۇللارنىڭ بايلىرىغا ، بەزىلى-
رىنى چوڭلىرىغا بېرىۋەتتى . موڭغۇل ئې-
لىنىڭ ھەممىسىگە تونۇشلۇق نوغاي دېگەن
ئاتاقلىق باي بولۇپ ، ئۇ بالغاتنى ماكان
تۇتقانىكەن . ئوروزدۇنىڭ چوڭ ئوغلى يا-
قۇپنى توققۇز مىڭ ئۆيلۈك بىلەن كۆچۈ-
رۈپ نوغاي بايغا بەردى . ئۇلار نوغاي باي-
نىڭ پۇقرالىرى ئاتىلىپ ، كېيىنچە ياقۇپ-
نىڭ ئېلى نوغاي قىرغىزى دەپ ئاتىلىپ
قالدى . يامغۇرچى بىلەن ئاقپالتا بەش-
لىك ، دىۋىدەك كۈچلۈك بولغانلىقتىن ،
موڭغۇللار بۇلارنى بۆلۈۋەتمىسەك بولماي-
دۇ ، دەپ قاراپ پالتا باتۇرنىڭ بارلىق ئې-
لىنى ئالتاينىڭ ئاق چامبىل دېگەن يېرىگە
كۆچۈرۈپ ، موڭغۇلنىڭ نويغۇت دېگەن دى-
ۋىدەك باتۇرىنى قوشنا قىلىپ قويدى .
شۇنىڭ بىلەن پالتىنىڭ نامى ئۆچۈپ ئۇنىڭ
ئېلى نويغۇت ئاتىلىپ قالدى . قاتاغان بى-
لەن قاتقالاڭ بۇرۇندىنلا ئات ئوينىتىپ
كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغاچقا ، موڭغۇللار ئۇ-
نىڅدىن قورقۇپ ئۇلار باشقا تەرەپكە كۆچۈ-
رۈلمىگەنلىكتىن «قالدى قىرغىز» ئاتى-
لىپ قالدى ، كېيىنچە «قارا قىرغىز»غا
ئۆزگەردى . قاتقالاڅدىن قاراچا تۇغۇلدى ،
ئۇ ئازغىنا قىرغىزغا خان بولۇپ ، ئۇنىڅ-
دىن سايقال دېگەن يالغۇز قىز تۇغۇلدى .
موڭغۇللار قاراچانى كۆچۈرۈپ تەتۇر سۇ-
نىڭ بويىدىكى ئارالغا ئاپىرىپ قويدى . قا-
راچا ئۆلۈپ كەتكەچكە قىز سايقال قاتقالاڅ-
نىڭ سايىقالى ئاتىلىپ قالدى . يامغۇرچى
بىلەن شىغاينى سۈرگۈن قىلىپ سەمەرقەد-
دىكى ئېشتەك دېگەن قالماق بېيىنىڭ پەر-
مانىغا بەرگەچكە ئېشتەكنىڭ يامغۇرچىسى
ئاتىلىپ قالدى . قىزىل تاينى قىرغىزلار-
دىن ئايرىپ قىيناپ كۆچۈرۈپ ، تاجىكلارغا
قوشۇۋەتتى . تاجىك بىلەن قىرغىزنى باش-
قۇرغۇچى قىپچاق دېگەن قالماق بولغاچقا
قىزىل تاينىڭ خەلقى قىپچاق قىرغىزى ئا-
تىلىپ قالدى . تېكىچىدىن ئەۋلاد قالمى-
دى . شۇنداق قىلىپ موڭغۇللار ئوروزدۇ-
نىڭ ئون ئوغلىنى ھەر تەرەپكە كۆچۈرۈپ
سورۇۋەتتى .

ماناسنىڭ تۇغۇلۇشى

ياقۇپنىڭ چارۋا ـماللىرى ئاۋۇپ ،
ئۆزىگە خانلىق قىلغان نوغايغا ئات ، تون
بېرىپ ، خۇشامەت قىلىپ قالماقنىڭ ياخ-
شى قوشنىسى بولۇپ قالدى . يامغۇرچى
بىلەن ئاقپالتانىڭ ئىككىسى دىۋىدەك كۈچ-
لۈك ئىدى . ھەر ئىككىلىسى «ئىستىر-
لاپ» دېگەن قىزىل كىتابقا قاراپ : «قىر-
غىزدىن ماناس چىقىدۇ ، قالماقلا ئەمەس ،
قاڅغايدىكى ئۇنىڭ پۈتكۈل ئەۋلادلىرىنى ،
خىتاي قاتارلىق ئەتراپتىكى كۈچلەرنى بوي-
سۇندۇرىدۇ» دېگەن سۆزنى كۆردى .

شۇ دەۋردە كۈن پېتىش تەرەپ سارار-
قا دېگەن يەردە قالماقلارنىڭ شورۇق دېگەن
خانى تۇرىدىكەن . شۇ چاغدا كۆك ئويداڅدا
دۆلەزخان ، كۆك تۆي خان ، ئارانىكتە دىۋە
خان ، سوقسو ، سوتوي دېگەنلەر تۇراتتى .
قالماق خەلقىنىڭ تۇرلۈك ئۆرپ ـ ئادەت ،
ئىش ـ ھەرىكەتلىرى ئىچىدە «ئىس-

www.uyghurkitap.com

تىرلاپ »نى ئوقۇپ ئۇنىڭغا مەنە ئېيتالايدى-
غانلار بار ئىدى . ئۇلارنىڭ ئىراڭگۇتۇك
دېگەن موللىسى ، ئەلەنقىر دېگەن رەمچە-
سى ، جاڭغىر دېگەن دۇلاچىسى (ھايۋانلار-
نى سويۇپ سۆڭىكىگە قاراپ بېشارەت ئېيە-
تىدۇ) بار ئىدى . ئىراڭگۇتۇك بىلەن ئە-
لەنقىر بىرقانچە يىلدا بىر قېتىمدىن چىڭ-
غىشخانغا كېلىپ ، ئۈچ يىلدىن كېيىن بو-
لىدىغان ئىشتىن بېشارەت بېرىپ ، خاندىن
ئات ، تون ئىنئام ئالاتتى .

كۆپ چاغدا نارىندا تۇرغان ئالوكا بى-
لەن ئىراڭگۇتۇك بىر كۈنى ئۆزلىرىدىن
ئامەت قېچىپ قاڭغايغا قاراپ كۆچىدىغانلى-
قىنى ، ئالوكىنىڭ ئوغلى قوڭۇر باينىڭ
بېيجىن شەھىرىنى باشقۇرىدىغانلىقىنى ،
قايسى قىرغىزلاردىن تۇغۇلىدىغانلىقى ئې-
نىق بولمىسىمۇ ، ئۇلاردىن بىر باتۇر تۇ-
غۇلۇپ ، قالماق ھەم خىتاينى تولۇق بوي-
سۇندۇرىدىغانلىقىدىن بېشارەت بەردى . ئا-
لوكى خان بۇ خەۋەرنى چىڭغىشخانغا يەت-
كۈزدى . چىڭغىشخان جاڭغىرنى چاقىرتىپ
كېلىپ بۇ ئەھۋالنى سورىغاندا ئۇمۇ بۇ
بېشارەتنىڭ راستلىقىنى ئېيتتى . ئەمما ئۇ
باتۇرنىڭ كىمدىن تۇغۇلۇشىنى ئېنىق دې-
يەلمىدى . چىڭغىش بۇ خەۋەرنى كۆڭلىدە
ساقلىدى . ئەشەددىي زالىم ، تاش يۈرەك
ئالوكى سارارقا ، نارىن ، بالغارت ، كۆتۈ-
لوكلەردىكى قىرغىز ئاياللىرىنىڭ ھەممە-
سىنى ھەيدىتىپ كېلىپ بىرلا كۈندە بەش
مىڭ خوتۇننىڭ بالياتقۇسىنى سۇغۇرۇپ
ئالدى . ياقۇپ بىلەن قوشنا ئولتۇرغان قارا
نوغاي دېگەن ئادەمنىڭ ئايالى ئېغىرئاياغ
بولۇپ قالغاندا ، «يارا چىقىپ قالدى» دەپ
قورسىقىغا تېرە تارتىپ قويۇپ قاراڭغۇدا
قامبىلغا قېچىپ كەتكەنىدى . ئالوكى تې-
خىمۇ ئەسەبىيلىشىپ قىرغىزلارنىڭ بار-
لىق ئېغىرئاياغ ئاياللىرىنى يىغدۇرۇپ
قورسىقىنى يارغۇزۇۋەتتى . قىرغىزدىن
باشقا ئەلنىڭ ئاياللىرىغا تەگمىدى .

بۇ ئەھۋالنى توسۇشقا ئامال قىلالمىدى-
غان قىرغىز ئاقساقاللىرى ئالوكىغا گېپىد-
ىنى ئۆتكۈزەلمەي چىڭغىشخانغا ئات ، تون ،
تۆگە ، پۇل ـ مال ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى
سوۋغا قىلىپ ، توقساندەك ئادەم ئەرزگە
باردى . چىڭغىش ئىراڭگۇتۇك بىلەن جاڭ-
غىرنى چاقىرتىپ ، قىرغىزدىن تۇغۇلىدى-
غان باتۇرنى تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ سورىغا-
نىدى ، ئۇلار يەنىلا ئوچۇق ئېيتىپ بېرەل-
مىدى . ئەمما ئىراڭگۇتۇك تۇغۇلىدىغان با-
لىنىڭ بىر قولىدا قان ، بىر قولىدا ماي ،
ئۇنىڭ ئالقىنىدا «ماناس» دېگەن ئىسمىنىڭ
بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى . جىڭغىش بۇنى
ئاڭلاپ ، ئالوكا ، شورۇق ، دۆلۆز ، سوق-
سو ، سوتوي ، دۇە خانلارغا يارلىق چۈشۈ-
رۈپ قىرغىزلارنى ئايرىم تۇرغۇزماي ، بەش
ئائىلىنى بىر ئۆيلۈك قىلىپ ، ئۇنىڭغا
بىردىن پايلاقچى قويۇپ ، قايسى ئۆيدە بالا
تۇغۇلسا ئىراڭگۇتۇك ئېيتقان بەلگە بويىچە
ماناسنى تېپىشنى تاپشۇردى .

قالماقلار بالغارتتىن كۆنەسكە كۆچۈپ
بارغان ياقۇپنىقۇۋباش① دەپ مازاق قىلات-
تى . بۇ گەپتىن تېرىككەن ياقۇپ ئۇلىما-
لاردىن «خوتۇنۇڭنىڭ يوك ـ تاقلىرىنى
بۆرنى پۇچۇق قارا كالىغا ئارتىپ ، كونا
قارا كىگىز ئۆي تىكىپ خىلۋەت توقايلىققا
ئاپىرىپ تاشلىۋەتسەڭ ، ھار كېلىپ تۇغۇ-
شى مۇمكىن» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ،
چېئىردىنى كۆنەسنىڭ خىلۋەت قىلىن تو-
قايلىقىغا ئېلىپ بېرىپ گۆش ، نان ، توقاچ ،
قېتىق قاتارلىق ئوزۇقلۇق قالدۇرۇپ تاش-

① قۇۋباش — ئوغۇل يۈزى كۆرمىگەن ئەر .

لاپ كەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە چېئىردى ئۇخلاپ چۈش كۆردى. چۈشىدە ياقۇپ بىلەن بىللە بولدى. ئۆزىنى راھەت ھېس قىلىپ ئويغىنىپ، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بويىنى پاكلاپ ياقۇپنى كېلەمدىكىن دەپ ئويلاپ ئولتۇراتتى، دېگەندەكلا ئۇ كەلدى. ئۆلىمالار ئۇنىڭغا: «ھەر قېتىم ئايالىڭنىڭ قېشىغا بارغاندا قاپىقىڭنى ئاچماي قەھرلىنىپ تۇرغىن، ئايالىڭ ھامىلىدار بولىدىغان چاغدا چىرايى نۇرلىنىپ كېتىدۇ.» دېگەنىكەن. ياقۇپ قارىسا ئايالى چېچىنى تاراپ، چىرايلىق ياسىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. ياقۇپ ئايالىنىڭ كۆرگەن چۈشىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئايالىنى ئاۋۇلغا كۆچۈرۈپ كەلدى. شۇ يىلى چېئىردى ھامىلىدار بولدى. ئۇ ھامىلىدار ۋاقتىدا شۇنداق نازاكەتلىك بولۇپ كەتتى. چېئىردىنىڭ تىنچ - ئامان يەڭگىۋېلىشى ئۈچۈن ياقۇپ پايپېتەك بولۇپ، پايلاقچى ياساۋۇللارغا مال، كوزا - كوزىلاپ قىمىزدىن ئېچىتقان ھاراق بېرىپ: «كۈنەسىنىڭ يېرى تار، چارۋا - مال ئاۋۇتۇشقا ئەپسىز ئىكەن. ئاقتوقايغا كۆچۈپ بارسام» دەپ يېلىنىپ رۇخسەت ئېلىپ ئاقتوقايغا كۆچۈپ كەلدى. ياقۇپ ئاقتوقايغا ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن مال - چارۋىلىرى بۇرۇنقىدىن ھەسسىلەپ كۆپىيىپ، باي بولۇپ كەتتى.

چېئىردى ئون تۆت يېشىدا ئاقپالتا ئولجا ئالغان قىز بولۇپ، ئۇنى چوڭ ئاكىسى ياقۇپقا بەرگەنىدى. شۇڭا چېئىردى ئاقپالتىنى ئاتاق ئاكا دەپ ئاتايدىكەن. ئاخىر ياقۇپنىڭ ئايالى قىز تۇغدى. ئىسمىنى قارلىغاچ قويدى. ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتكەندە ياقۇپ ئايالىم ئوغۇل تۇغسا ئىزىمنى باسسا دەپ ئۈمىد كۈتۈپ چېئىردىنى بۇرۇنقىدەك خىلۋەت توقايلىققا ئاپىرىپ قويدى. ئون بەش كۈندىن كېيىن ئۇلارغا قوشنا ئۆزبېك تۇل ئايالنىڭ بالىسىنى چېئىردىغا ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئەۋەتتى. بۇ بالىغا توقايلىقتا قىرىق بالا ئۇچرىدى، ئاشۇ كۈنى قوش ئۇچۇرۇپ، قاپقان - تۇزاق قۇرۇپ يۈرگەن باشقا بالىلارمۇ بۇ قىرىق بالىنى كۆردى. ھېلىقى بالا ياقۇپقا كۆرگەنلىرىنى ئېيتتى. ياقۇپ توقايلىققا كېلىپ بۇ بالىلارنىڭ قارىسىنى كۆردى. ئۇ ئۇچۇق كۆرەلمەي تۇرغاندا ئالدىدىن ئادىلبەگ دېگەن كىشى چىقىپ:

— ياقۇپ، سەن ئوغلۇڭنى بىزدىن يوشۇرۇپسەن، ئالدىمغا قىرىق بالا ئۇچرىدى. ئۇلار قىرىق بۇغىنى مۈڭگۈزىدىن باغلىۋاپتۇ. مەن ئۇلاردىن سورىسام، قىزىل چىراي بالا يېنىدىكى بالىنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئىسمى ماناس، ئۇ ياقۇپنىڭ ئوغلى بولىدۇ. بىز ئۇنىڭ قىرىق يىگىتى بولىمىز، دېدى. ئۇنى ئاڭلاپ كۆزلىرىمدىن ياش تۆكۈلۈپ، يېشىمنى سۈرتۈپلا، قارىسام بالىلار غايىب بولدى — دېدى.

ئوغۇل بالام يوق، قۇۋۋاش بولۇپ قالارمەنمۇ، دەپ يۈرگەن ياقۇپ ئادىلبەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، مېنى مەسخىرە قىلىۋاتىدۇ دەپ چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا قامچا ئۇرماقچى بولۇپ توختاپ قالدى. چۈنكى ئادىلبەگ بىلەن يېتىم بالىنىڭ سۆزى ئوخشاش ئىدى. ياقۇپ بۇنى قالماقلار ئاڭلاپ قالسا قان چىقارماي ئۆلتۈرىدۇ، ئادىلبەگ چوڭ ئادەم، باشقىلارغا ئاشكارىلىماس، لېكىن ھېلىقى بالا چاتاق، دەپ بالىنى توقايغا ئالداپ ئېلىپ بېرىپ ئىنتايىن شاش بىر ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

يېتىم بالىنىڭ ئاپىسىنىڭ ئىسمى ماغدىم بولۇپ، ئوتتۇزلارغا كىرىپ قالغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئايال ئىدى. ياقۇپ ئۇنى چاقىرتىپ كې-
لىپ، بالىسىنىڭ تۆگىلەرنى توسايمەن،
دەپ شاش ئاتقا سۆرىلىپ ئۆلگەنلىكىنى
ئېيتىپ، ئۇنىڭغا بالىسىنىڭ خۇنىنى تۆ-
لەپ بەرمەكچى بولدى. ئەمما ماغدىم يىغ-
لاپ ئۇنىمىدى. ياقۇپ ئادىلنىڭ مەسلىھە-
تىچە ماغدىمنى نىكاھىغا ئېلىپ بالىسىنىڭ
خۇنىنى تەلەپ قىلماسلىققا كۆندۈردى.
ماغدىمدىن سەرەك بىلەن سىرغاق دېگەن
قوشكېزەك تۇغۇلدى.

ياقۇپ ھەرقانچە قىلسىمۇ «ياقۇپنىڭ
بالىسى ماناسنى كۆردۇق» دېگەن گەپ —
سۆز پۈتۈن مەھەللىگە تارقاپ كەتتى. يا-
قۇپ چوڭ ئايالى چېبەردىنى كۆچۈرۈپ
سىرتتىكى سۆز — چۆچەكلەرنى بېسىقتۇ-
رۇش مەقسىتىدە مەھەللىدىكى ئاقساقاللار-
نى ئۆيىگە چاقىرىپ، ئاق سېرىق باش قوي-
دىن بىرنى سويۇپ، ئادىلبەگنى «ماناس
دېگەن بالاڭنى يوشۇرۇپسەن دەپ يالغان
ئېيتىپ مېنى مەسخىرە قىلدىڭ، ئوغلى
يوق كىشى مۇشۇنداق ئاھانەتكە قالامدۇ»
دەپ ئۇنىڭغا نەشتىرىنى سانجىۋالدى. ئەم-
ما ئادىلبەگ كۆرگەنلىرىنىڭ راست ئىكەن-
لىكىنى ئېيتىپ تۇرۇۋالدى. مۆتىۋەرلەر
ھەيران بولۇشۇپ، «ئاق توقاي، بىزگە
مەدەت بېرىڭ» دەپ دۇئا قىلىپ تارقىلىپ
كەتتى، قالماقلارنىڭ ئۇقۇپ قېلىشىدىن
قورقۇپ ھېچكىم ئۈندىمىدى.

چېبەردى ئۆزىنىڭ ھامىلدار بولۇپ
قالغانلىقىنى ئۈچ ئاي بولغاندا بىلدى. ئۇ
سۈمۈرغىنىڭ كۆزى، يولۋاسنىڭ يۈرىكى-
گە، شىرنىڭ تىلىغا سىزىك بولغانلىقىنى
ئېيتتى. بۇنى ئاڭلىغان ياقۇپ يولۋاس بى-
لەن شىرنى ئاقتوقاي بىلەن چاغانتوقاينىڭ
مەرگەنلىرىگە پۇل بەرسە تاپقىلى بولىدى-
غانلىقىنى ئويلاپ، سۈمۈرغ قۇشنى قانداق
تېپىش توغرىسىدا ئادىلبەگ بىلەن مەسلى-
ھەتلەشتى. ئادىلبەگ بۇ خەۋەرنى پالتىغا
ئېيتىپ ئۇنىڭ بىلەن ئامال تاپماقچى بول-
دى. بۇنى ئاڭلىغان پالتا، كەمپىرنىڭ يې-
نىدا ساقلىغان خالتىنى ئالدۇرۇپ، ئۇنىڭ
ئىچىدىن مۇشتۇمچىلىك بىر تۇگۇنچەكنى
قوينىغا تىقىۋېلىپ، ياقۇپنىڭ ئۆيىگە كەل-
دى. پالتا، ياقۇپ، ئادىلبەگ، قىپچاق
باي تۆتى چېبەردىنىڭ يېنىغا كىرىپ، پاي-
لاقچى ياساۋۇللاردىن پىنھان مەسلىھەت-
لەشتى. پالتا مۇنداق دەيدۇ:

— ياقۇپ، سېنىڭ مال — چارۋاڭ،
پاتماي قالدى. ئوغلۇڭ بولمىسا بۇ مال
چارۋاڭغا كىم ئىگە بولىدۇ؟ مال — پۇلۇڭ-
نى قىلچە ئايىماي، يولۋاس تۇتۇپ بەرگەن-
لەرگە جابدۇقلۇق تۆگە، ئات بەر، شىر
ئاتقانغا يۈز قوي، قىرىق ئات، بۇلارنىڭ
قىشلىق ئوزۇقى ئۈچۈن ئۇندىن سېيىر
بەر، — دېدى. نىھايەت بەش يۈزگە يې-
قىن ئادەم توقايلىقتا بېرىپ تۈرلۈك ھاي-
ۋانلارنى ئوۋلىدى. پالتا يولۋاس بىلەن
شىرنىلا ئېلىپ ئاۋۇلغا قايتتى. ياقۇپنىڭ
مال — چارۋىلىرىغا قانچە ئىچى ئېچىشسى-
مۇ، ئامالسىز پالتىنىڭ ئېيتقانلىرىنى
بەردى.

پالتا چېبەردىغا يولۋاسنىڭ يۈرىكى بى-
لەن شىرنىڭ تىلىنى كاۋاپ قىلىپ پىشۇ-
رۇپ يېگۈزدى، ئاندىن قوينىدىكى تۇگۇن-
چەكنى ئېلىپ:

— بۇنى ئاتام ئوروزدوغا ئورۇزمىنىڭ
پادىشاھى بەرگەنىكەن. ئانىمىز ئۇنى ساق-
لاپ يۈرگەنىكەن. سېنى سۈمۈرغىنىڭ كۆ-
زىگە سىزىك بولىدۇ، دەپ ئويلاپ ئالغاچ
كەلگەنىدىم، — دەپ بەردى. چېبەردى
ئۇنى يەپ سىزىكىنى قاندۇردى. پالتا ئۆ-
يىگە بېرىپ قىزىل كىتابقا قاراپ، ماناس

دەل شۇ بالا ئىكەن دەپ ، ياقۇپنىڭ بېخىل-
لىقى بىلەن ماناسىنىڭ ئۇنداق ئاسانلا تو-
غۇلمايدىغانلىقىنى ئويلاپ ، كۆچۈپ كېلىپ
ياقۇپقا قوشنا بولۇپ ئولتۇردى . چېئىردى
ھامىلىدار بولغىنىغا بەش ئاي بولغاندا يا-
قۇپ ئۈچ كۈندە بىر ئات سويۇپ باققان
بولسىمۇ ئاجىزلاپ ، كېلىپ - كەتكەنلەرنى
ئۇزاتقۇدەكمۇ ئەھۋالى قالمىدى . ئۇ بىر
كۈنى ئۆيگە ئاقساقاللار جەم بولغاندا :

— «ئىككى قات خوتۇننىڭ بىر پۈتى
گۆردە ، بىر پۈتى تۆردە» دېگەن گەپ بار ،
كېلىپ - كەتكەنلەرگە قارايدىغان ئادەم
بولمىغاچقا ياقۇپ بەك قىينىلىپ كەتتى .
توغرا كۆرسەڭلار باقدۆلەتنى ياقۇپقا نىكاھ-
لاپ قويساڭلار ، باقدۆلەت قالچا ئۇرۇقدى-
دىن بولغان باينىڭ قىزى ئىكەن . ئۇنى
پالتا ئاكا ماڭا بەرگەنىدى . ئۇنىڭ كېمى
يوق ، كۆزۈم يۇمۇلۇپ قالسا ، قازاننى شۇ
تۇتۇپ قالسۇن . ياقۇپ ماغدىمنى ئالغىنى
بىلەن ئۇنى ئاۋۇلدا بىر كۈنمۇ قوندۇرماي
يىلقىلارنى باقتۇردى ، — دېدى . بۇ گەپ
ھەممەيلەنگە يېقىپ ، ياقۇپقا باقدۆلەتنى نى-
كاھلاپ بەردى .

چېئىردىنىڭ ئاي - كۈنى توشۇپ تول-
غاق تۇتقاندا ، بىر كالتەكنىڭ بېشىغا پاختا
يۆگەپ تۈڭلۈكتىن چىقاردى . ئۇ ئىككى
كۈن تولغاق يېگەن ، ئوغلاق ، كالا سويۇپ
سەدىقە بېرىپ ، دۇئا - تىلاۋەت قىلغان
بولسىمۇ بالا تۇغۇلمىدى . ئەللىكتەك تۇ-
غۇتقا ئايغى يارىشىدىغان ئەر - ئاياللار
كېلىپ كۈندە بىر ئاتنى يېگەن بولسىمۇ ،
ئاتمىشتەك ئادەم كېلىپ بالىنى تارتسىمۇ
بالا تۇغۇلمىدى . ئۇلار چېئىردىنى بۆشۈككە
سېلىپ تەۋرىتىپ ، گىلەمگە سېلىپ گوپ-
شىدى . ئاخىر ئون بەش كۈن بولغاندا بالا
تۇغۇلدى . ئەمما ئۇ لىغىرلاپ تۇرغان كۆك
تۇلۇم ئىدى . خالايىق ھەيران قېلىپ ئا-
ۋۇلدىكى پايلاقچى ياساۋۇللارنى چاقىرىپ
كېلىپ چېئىردىنىڭ بالا ئەمەس ، كۆك تۇ-
لۇم تۇغقانلىقىنى كۆرسەتتى . ياقۇپ خەخ
مېنى قۇباش ، دېسە ، خۇدامۇ مېنى زاڭلىق
قىلدى ، دەپ بېشىنى كۆتۈرەلمەي قالدى .

ئادىلبەگ بولغان ئىشنى پالتىغا خەۋەر
قىلغانىدى . پالتا قوينىغا بىر ئالتۇن ھالقا
سېلىپ يېرىم كۈنلۈك يولنى يېرىم سائەتتە
بېسىپ يېتىپ كەلدى . ئۇ :

— چۆۋىق سۇنغان بىلەن ، چىنارى
بولسىلا كۆكلەيدۇ ، شاۋقۇن - سۈرەن
سالماي ، سىرتقا چىقىپ كېتىڭلار ، چېئىر-
دى شېھىت بولۇپ كەتمىسۇن ، — دەپ
بارلىق كىشىلەرنى سىرتقا چىقىرىۋېتىپ
ياقۇپقا بۇنىڭ قاپلىق بالا ئىكەنلىكىنى ئېيت-
تىپ ، ئىككى كۆچۈكنى ھېچكىمگە كۆر-
سەتمەي خالتىغا سېلىپ ئەكېلىشنى بۇيرۇ-
دى . ياقۇپ ئانىسى يوق ئىڭشىپ يۈرگەن
بىر جۈپ كۆچۈكنى ئېلىپ كەلدى . پالتا
شۇ ئارىلىقتا ئالتۇن ھالقا بىلەن تۇلۇمنى
يېرىۋەتتى . ئۇنىڭ ئىچىدىن چۈغى توققۇز
ياشلاردىكى بالىدەك ئوڭ قولىدا ماي ،
سول قولىدا قان بار ، پۇتكۇل ئىلىكىنى
باشقۇرغۇدەك سۈرلۈك بىر بالا ئايان بول-
دى . بالىنى باقدۆلەت يەردىن ئالالمىدى ،
چېئىردى ئۆزى قۇچاقلاپ ئالدى . ھېلىقى
ئىككى كۆچۈكنى تۇلۇمنىڭ ئىچىگە سې-
لىپ ئېغىزىنى ئېتىپ ، تۇلۇمنى پايلاقچى
ياساۋۇلغا كۆرسىتىپ ياردى . كۆچۈكنىڭ
بىرى ئىڭشىپ چىقىپ ياساۋۇلغا يېپىشقا-
نىدى ، ياساۋۇل قورقۇپ ھوشىدىن كەتتى .
ياقۇپ «بۇ ياساۋۇل ئۆلۈپ قالسا ماڭا كۈن
يوق ، ياقۇپنىڭ خوتۇنى ئىت تۇغدى دەپ
خالايىق مازاق قىلىدۇ» دەپ تولا قايغۇردى
ۋە بىر كۆچۈكنىڭ قارنىنى يېرىپ ، كونا

www.uyghurkitap.com

كىگىز پارچىسىگە يۆگەپ ياساۋۇلنى ئۇ-
چۇقداپ ئۇنى ھوشىغا كەلتۈردى . قورقۇپ
كەتكەن ياساۋۇل «بۇ ئاۋۇلدا تۇرمايمەن ،
بۇ خىزمەتنىمۇ قىلمايمەن» دەپ لاقا -
لۇقىسىنى ئېلىپ كېتىپ قالدى .

ئەل ياقۇپنىڭ ئۆيىگە يىغىلدى .
چېئىردى بالىنى ئېغىزلاندۇرغىلى تەييارلاپ
قويغان قىرىق تۇلۇم سېرىق ماي ، نۇرغۇن
نازۇ نېمەتلىرىنى ئەل - جامائەتكە قويدى .
بالا مايدا ئېغىزلاندۇرۇلدى . بالا ئاغزىنى
ئېچىپ يىغلىدى . ئۇنىڭ ئاۋازى بۆكۈرەپ
چىققاندى ، ئاسماندىن مۆلدۈر ياغدى ، تو-
قايدىكى جانىۋارلار ھۈدۈقۇپ ، كۆللەر
چايقىلىپ ، تاغلار تەۋرىنىپ كەتتى . بالا
پۇتىنى تارتقاندا يەر تىترەپ يېرىلغىلى ئاز
قالدى . بالىنىڭ ئاۋازىدىن بىر بالا ، ئىك-
كى كەمپىر قورقۇپ ھوشىدىن كەتتى .
غىزادىن كېيىن جامائەت تارقىدى .

ئادىلبەگ ، پالتا ، ياقۇپلار بالىغا
سىنچىلاپ قارىغانىدى ، ئوڭ ئالىقىنىدا
«ماناس» دېگەن ئىسىم كۆرۈندى . ئاقپالتا
دەرھال بالىغا چوڭجىندى دەپ ئىسىم قوي-
دى . ئىسىم قويۇلۇشى بىلەن تەڭ ئالىقان-
دىكى خەت غايىب بولدى . ياقۇپ ماناس
تۇغۇلغاندىن كېيىن ئايالىم «بۇرۇن قىز ،
ئەمدى ئوغۇل تۇغدى» دەپ خۇش بولۇپ
ئۆزى تۇرغان ئاقتوقاي دېگەن يەرنى قىز-
دىن كېيىن ئوغۇلغا بۇرۇلدى ، دەپ «بو-
رۇلتوقاي» دەپ ئاتىدى .

ماناسىنىڭ بالىلىقى

چوڭجىندى (ماناس) بەش يېشىدا
ماڭدى ، ئالتە يېشىدا ئەقىلگە كىردى ۋە
يىلقىغا قارىدى ، كۇنىگە ئات ، تايلارنى سو-
يۇپ ، قىمىزغا ھەسەل قۇيۇپ يەپ - ئى-
چىپ ، بۇزۇپ - چېچىپ بەدخەجلىكى بى-
لەن ياقۇپنىڭ غەزىپىنى كەلتۈردى . ئاتى-
سىدىن ئاغرىنغان چوڭجىندى ئاتىسى يا-
شاپ تۇرغان باركۆلدىن قاچتى . ئۇ قامبىل-
دىن ئۆتۈپ ، چۆل - جەزىرە بىلەن كېلى-
ۋاتسا ، قامبىلغا قېچىپ كەتكەن قارانوغاي
دېگەن ئادەم سەككىز ياشلىق ئوغلى ما-
جىكنى ئەگەشتۈرۈپ ، مال بېقىۋاتقان يې-
رىدە ئۇچراپ قالدى ، قارا نوغاي ئۇنىڭ
ياقۇپنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن
كېيىن تۇرپاندىكى ئۆيىگە ئەكېلىپ ئوغلى
ماجىك بىلەن بىللە تۇرغۇزدى .

ئۇلار ئەتىيازدا تېرىقچىلىق قىلغىلى
سۇ بولمىغاچقا كارىز قېزىپ سۇ باشلايدى-
كەن . چوڭجىندى بىلەن ماجىك سۇ باشلا-
پ كېلىپ دېھقانچىلىق قىلدى . قارانوغاي
بەكمۇ خۇش بولدى . ياقۇپ چوڭ جىندى-
نىڭ ئاشلىقلارنى تاغدەك دۆۋىلىگەنلىكىنى
ئاڭلاپ دادىسى كەلدى . ئۇ يەردە يىلقا
يوق ، قوي ئاز بولغاچقا قارانوغاي ياقۇپنى
ئۆچكە سويۇپ مېھمان قىلدى . چوڭجىندى
ياقۇپ بار ئۆيگە كىرمىدى . ياقۇپ قىرىق
تۆگە بۇغداي ئېلىپ قايتىپ كەتتى . كې-
يىنكى يىلى ماناس تېخىمۇ كۆپ ھوسۇل
ئالدى . بۇ قېتىم ياقۇپ قۇرۇق قول بار-
سام بولمىغۇدەك دەپ قارانوغايغا بىر ئات ،
ماناسقا بىر ئات ئېلىپ باردى ۋە قايتاشىدا
ئاتمىش تۆگىگە بۇغداي ئارتىپ ، قارانوغاي-
نى كېلەر يىلى ئۆز ئاۋۇلىغا كۆچۈرۈپ
كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى .

ياقۇپ قىرىق تۆگە بۇغداي ، يەتتە تۆ-
گە ئالتۇن - كۈمۈش ، ئۈچ تۆگە قۇرت -
ماي ئېلىپ ، ئۈچ تۆگىنى بىردىن ئادەمگە
يېتىلىشىپ ، چىڭغىشخانغا سالامغا باردى
ۋە ئۇ ئۆزىنىڭ چىڭغىشنىڭ ئېلكىدىكى
ئاق توقايدا ياشاپ بالىلىق بولغانلىقىنى ،
ئاق توقاينىڭ ئىسمىنى بۇرۇلتوقايغا ئۆز-
گەرتىپ ، شۇ يەردە بېيىغانلىقىنى ، ئەمما
قالماقلار ماللىرىنى بۇلاپ - تالاپ تىنچلىق
بەرمىگەنلىكىنى ، شۇڭا باركۆلگە كەلگەن-
لىكىنى ، ئەمدىلىكتە بۇرۇلتوقاينى سېغى-

نىپ قالغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ بۇرۇلتوقايغا كېتىشكە ئىجازەت سورايدىغانلىقىنى ئېيتتى. ياقۇپنىڭ سوۋغىلىرىدىن مەمنۇن بولغان چىڭغىشخان ياقۇپقا بۇرۇلتوقاي، چاغان، ئارانىڭ قاتارلىق يەرلەرنى بېرىپ، ياقۇپنىڭ شۇ يەرلەرگە خان بولغانلىقىنى ئېيتىپ قولىغا يارلىق بەردى. ياقۇپ چىڭغىش بەرگەن توققۇز ئات، توققۇز توننى، ئۇنىڭ ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەرگەن تۆگىلىرىنى ئالماي، ئۆزى چىڭغىشنىڭ قېشىغا بارغاندىن كېيىن قورۇدا پەيدا بولۇپ قالغان قۇلاتايىنى سورىدى. بۇنىڭ سەۋەبى بۇرۇن پالتا ياقۇپقا: «ماناس مىنىدىغان بىر سېرىق قۇلاتاي بار، ئۇ ئوغلۇڭنىڭ دۈشمىنىنىڭ ئۆيىدە، ئۇ تايىنىڭ تۈكى تۆگە رەڭ، قۇلۇن تۈكى چۈشمىگەن، بويى ئېشەكتەك، پۇتلىرى تاياقتەك بولۇپ، بۇ جانىۋار قورۇلۇپ ئۆسەلمىگەن، ئۇنى ئىككىلىمىز ئىزدەيلى» دېگەنىدى. ياقۇپنىڭ ئادەتتىكى بىر تايىنى سورىغىنىغا كۈلگۈسى كەلگەن چىڭغىش ئۆزىنىڭ بىر ئاق چىپار بالتېيىنىڭ ئالتايىنىڭ ئايدىڭ كۆلدە باشقا ئاتلار بىلەن جۈپلىشىپ، ھەر ئۈچ يىلدا بىردىن تۇغقانلىقى، ئاق چىپار ئات ذەسلەپ تۇلپار سىياقى بار بىر قارا تاي تۇغقاندا خالايىق تالاشقانلىقىنى، ئۇنى ئالوكىنىڭ ھېسابسىز مال ـ دۇنيا بېرىپ ئېلىپ كەلگەنلىكىنى، ئاشۇ مال ـ دۇنيالارنىڭ ئۆزىگە بەكمۇ ئەسقاتقانلىقىنى، كېيىنكى يىلى تۇغقان قۇلۇننى كېدەننىڭ ئوغلى جولوينىڭ تېخىمۇ كۆپ مال ـ دۇنيا بېرىپ ئېلىپ كەتكەنلىكىنى، شۇنىڭدىن كېيىن ئاق چىپار ئات ئۈچ يىل تۇغماي، ئىككى يىل يوقىلىپ كېتىپ تاپالماي يۈرگەندە، ئۈچىنچى يىلى ئۆزى پەيدا بولۇپ قېلىپ، بۇ قۇلاتايىنى تۇغقانلىقىنى، بۇ تاي خېلى يوغىناپ قالغان بولسىمۇ مالغا ئەگىشىپ كەتمەي يۈرگەنلىكىنى، بۇ تايىنىڭ ياقۇپقا يارىمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ياقۇپ ئۆزىنىڭ ئوغلىنىڭ يوقلۇقىنى بۇ تايىنى قىزى قارلىغاچقا بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى ۋە چىڭغىشنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن قۇلاتايىنى ئېلىپ كەتتى.

ياقۇپ كېتىشكە جاڭغىر ئاتايتەن قۇلاتايىنى كۆرگىلى كەلدى. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ تايىنى ياقۇپقا بېرىشنىڭ توغرا بولمىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بىلەن بىر تۇغقان قارا تاينىڭ ئالقارا بولغانلىقىنى، جولوي ئالغان تاينىڭ ئاچبۇران بولغانلىقىنى، قۇلاتاينىڭ ئاققۇلا بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ چىڭغىشقا تاپا ـ تەنە قىلدى. چىڭغىش تايىنى قايتۇرۇپ كېلىشكە چاپارمەن ئەۋەتتى. ياقۇپ قۇلاتايىنى ياندۇرۇپ بەرگەن بولسىمۇ، ئۇنى ماڭغۇزالماي، چاپارمەنگە تاشلاپ بەردى، چاپارمەنمۇ ماڭدۇرالماي خاپا بولۇپ، تايىنى ئۇرۇپ تاشلاپ كېتىپ قالدى. چاپارمەن كەتكەندىن كېيىن قۇلاتاي ياقۇپنىڭ كەينىدىن كىشنىگەن پېتىچە يېتىپ كەلدى. ياقۇپ قۇلاتايىنى يېتىلەپ كەتتى.

ياقۇپ باركۆلدىن بۇرۇلتوقايغا كۆچۈپ كېلىپ چىڭغىشنىڭ يارلىقى بويىچە خان بولدى. شۇ ئارىدا قارانوغاي ئۆلۈپ، ئۇنىڭ ئېلىمۇ ياقۇپقا قالدى.

كېيىنكى يىلى كۈزدە ياقۇپ يۈز تۆگە، ئەللىك ئادەم، جابدۇقلۇق ئۈچ ئاتنى يېتىلەپ تۇرپانغا ماڭدى. ئۇ ئايالى چېيىردىغا پالتىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە قۇلاتايىنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى، ئەمما قۇلاتايىنىڭ كېرەككە كېلىدىغان تاي ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ: «پالتا ھېچنېمىنى بىلمەيدىكەن» دېدى. چېيىردى قۇلاتاي كەلگەندىن بېرى ئۆزىنىڭ ئەمچىكىگە سۈت تولغانلىقىنى، تايىنى ئوغلى بىلەن قەلبداشمىكىن، دەپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. ياقۇپ بۇ گەپكە ئىشەنمىدى. بۇ چاغدا چېيىردىنىڭ كۆكسى چىڭقىلىپ سۈت ئېتىلىپ چىقتى. سۈتنى چىنىگە سېغىپ، بۇغداينى سۈتتە نەمدەپ

www.uyghurkitap.com

تايغا بەرگەندى ، تاي ئىشتىھا بىلەن يېدى . شۇنداق قىلىپ ماناس بىلەن ئاققۇلا ئىمىلداش بولدى . چېئىردى : «سۈت تۇلۇق چىقالمىدى ، ئوغلۇم بىلەن ئىمىلداش يەنە بىرى بار ئوخشايدۇ» دېگەچكە ياقۇپ تۇرپانغا باردى . قارا تۇغاينىڭ كەمپىرى ئۇنى كۇتۇۋالدى . چوڭجىندى تايلاق سويۇپ مېھمان قىلدى . مېھمانلار ياتقاندىن كېيىن چوڭجىندى ماجىكقا : «ئاتام خەسىس ئادەم ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولساق بىزگە مال باقتۇرۇپ ئەركىمىزگە قويمايدۇ . ساڭا بەرگەن ئاتقا ئۈچ ئاي يەم بەرمەي مىنىسمۇ چىدايدۇ ، سەن شۇنى مىنگىن . مەن ئاتامنىڭ ئېتىنى مىنەي ، بىز ئانام بىلەن كۆرۈشۈپ ، تاغام ئاقپالتا بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئاندىن كېيىن بىر ئىش قىلايلى» دېدى . ئۇلار شۇ بويىچە ئەلگە تۇيدۇرماي باركۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سالباردى دېگەن داۋاندىن ئېشىپ ئەلياتقۇدا مەنزىلگە يەتتى .

چېئىردى ئىتنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ سىرتقا چىقىپ بالىسىنى كۆردى . باقدۆلەتمۇ ئۇلارنى كۆرۈپ ، ھەممەيلەننى ئويغاتتى ۋە سېرىق ئۆچكىنى سويدى . ئەتىسى ئەتىگەندە ئوغلاق ، ئات سويۇپ توي ئويناشتى . ئىككى كۈندىن كېيىن چوڭجىندى بىلەن ماجىك قۇلاتاينى كۆرگىلى باردى . قۇلاتاي چوڭ جىندىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا توختىماستىن قاتتىق كىشنەيدى . چوڭجىندى (ماناس) قۇلاتاينىڭ كۆكۈلىدىن قۇيرۇقىغىچە سىيلىغاندى ، قۇلاتاينىڭ قولۇن توكلىرى چۈشۈپ ، كېرىلىپ ، قەددىنى رۇسلىدى . ئاتنىڭ قۇلىقىدا شام ، ماڭلىيىدا بەختى ، سوڭىدا قەمبەر سالغان تالا ـ تالا خال بار ئىدى . ئۇنىڭ قورسىقى تارتىلىپ ، قۇلاقلىرى دىڭگىيىپ ، كۆزلىرى چاقناپ ، يالى ۋە قۇيرۇقلىرى يەلپۈنۈپ ، سۈرەتتەك بولدى .

چوڭجىندى تاغىسى پالتانىڭ دېرىكىنى قىلغاندى ، چېئىردى پالتانىڭمۇ ئۇنىڭغا ئىنتىزارلىقىنى ، ئۇنىڭ ئارال كۆلدىنىڭ بويىدا تۇرىدىغانلىقىنى ، ئاتلىرىنىڭ قارا چىپار ، قىزغۇچ ، مىنمىگەن ئاتلار ئىكەنلىكىنى ، ئۇ يېگانە كىگىز ئۆيدە ئات باغلىماي ، ئىت باقماي تۇرغانلىقىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى :

— ئاتاڭ بېخىل ، كۆكسى تار ئادەم بولغاچقا سەن تۇنجى ئوغۇلدەك ئەركىلەپ يۈزەلمەيسەن ، ئۇ ، بىر مالغىمۇ چىدىماس ئادەم . شۇڭا تاغاڭنىڭ قېشىغا بار . بۇرۇن قىرغىزلارنىڭ تەلىيى قېچىپ ، قالماقلار قىرغىزلارغا بەكلا زۇلۇم سالدى . سېنى تۇغۇلىدۇ دەپ ھامىلدار ئاياللارنى ياردۇرۇپ ، نۇرغۇن ئانا ـ بالىلارنىڭ جېنىغا زامىن بولدى . ئۇلارنىڭ قىلمىغىنى قالماي ، قىرغىزلارنى ھەر تەرەپكە تارقىتىۋەتتى . تاغاڭ پالتا مۇشۇ كۈندىمۇ ئەتراپىنى پۈتۈنلەي قالماقلار ئىگىلىگەن تار يەردە ئولتۇرىدۇ . سەن كۈندۈزى بارماي ، قاراڭغۇ چۈشكەندە بارغىن . بولمىسا كۆرەلمەپ يۈرگەن قالماقلار كۆرۈپ قالىدۇ ، مېنى داغدا قويمىغىن .

چوڭجىندى ئاققۇلانى مىنىپ ، ماڭجىكنى ئەگەشتۈرۈپ چېئىردى ۋە باقدۆلەت بىلەن خوشلىشىپ يۇرۇپ كەتتى . ئۇ ماڭدىمنى ئاپىسى قاتارىدا كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا سالامغا بېرىپ شۇ يەردە قونۇپ قالدى . ماغدىم تايلاق سويۇپ مېھمان قىلدى . شۇ چاغدا ماغدىمنىڭ كىچىك ئوغلى يەتتە ياشقا كىرگەن بولۇپ ، چوڭجىندى (ماناس) ئۇنىڭغا ئىجىل بولۇپ قالغانىدى .

ئۇلار بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ ، چامبىل تاشقا بارغاندا ، يېيىلىپ يۈرگەن يىلقىلار ئىچىدىن پالتانىڭ ئاۋۇلىنى يىراقتىن كۆردى ۋە كەچ كىرگەندە يولغا چىقتى . بۇ چاغدا پالتا ھېلىقى بالا ماناس بولسا كېلىدىغان ۋاقتى بولدى ، دەپ كۆ-

تۆپ تۇرغانىدى، ئۇ قۇلاتايىنىڭ بەلگىسىگە قاراپ قالماق رەمچىنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ تەييارلاپ قويغان يەر ئاستى ئۆيىگە سولاپ قويىدى. كەمپىرنى ئويغىتىپ ئۇلارنى نان ـ چاي بىلەنلا كۈتۈۋېلىپ ياتقۇزۇپ قويىدى ۋە بىرەر شەپە بارمۇ ـ قانداق دەپ قاراپ ياتتى. بىر چاغدا چوڭجىندى قولىنى يانغا سوزغانىدى، ئۇنىڭ شولىسى ئۆينى يورۇتۇۋەتتى. بۇنى كۆرگەن پالتا سۆيۈنۈپ، يىلقىچى تىلەكبايغا ئۈچ يىل تۇغمىغان ئاتتىن يەتتىنى تاپشۇرۇپ، تۆت ئاتنى سويۇپ ئەلگە بېرىپ، بەش يىللىق ئىككى ئاتنى قورۇغا باغلاپ، بىر ئاتنى سويدۇرۇپ، كەمپىرگە تۇزنى تېتىتىپ، ھەممىسىنى پىشۇرتۇپ، باشقا ئادەمگە تۇزنىمۇ تېتىتماي، ئالتە يىگىتكە توغرىتىپ، ماناس بىلەن ماجىكنىڭ ئالدىغا قويىدى. ئىككىسى ئۇستىخانلارنى يەپ بولغاندىن كېيىن ماجىك توغرالغان گۆشتىن يەتتە پارچە يەپ توختىدى. چوڭجىندى بولسا ھەممىسىنى پاكىز يەۋەتتى. ئۈچ ئۆكۈزنىڭ تېرىسىدىن ياسالغان قىمىز تۇلۇم بار بولۇپ، لىققىدە قىمىز بار ئىدى، ماجىك ئالتە ياشلىق بالا چىقالمىغۇدەك ئاياق بىلەن توققۇز ئاياق ئىچتى، ماناس ئوتتۇز ئاياق ئىچىپ بولۇپ، قالغىنىنى بىراقلا ئىچىۋەتتى. يىگەن نەرسىلەر بالىلارغا سىڭمەي قالمىسۇن، دەپ ئۇلارنىڭ پالتا سورىغان بولۇپ گەپكە سالدى.

چوڭجىندى تاغام دەپ ئىزدەپ كەلسەم تونۇماس بولۇۋالدىڭىز، دېدى ۋە ماجىكنى ئۇيسۇن ئۇرۇقىدىكى قارانوغاي دېگەن كىشىنىڭ بالىسى دەپ تونۇشتۇردى.

پالتا ئۇنىڭغا چىن كۆڭلىدىن قايىل بولدى ۋە ئاققۇلاغا تەييارلىغان ئىگەر ـ توقۇملارنى كۆرسەتتى. ئىگەر ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن، چۇلۇۋۇر يىپەكتىن، تۆش، قوشقۇنلىرى بۇغىنىڭ تېرىسىدىن ئۆرۈلگەن بولۇپ، تۇمار ـ قوڭغۇراقلىرى گۆھەر تاشلاردىن ئىدى.

پالتا چوڭجىندىگە:

ـــ سەن جىيەنىم بولساڭمۇ، بالامغا ئوخشاش، قىرغىزنىڭ يەتتە ئاتىسىنىڭ خۇنىنى ئېلىپ دەردىگە دەرمان بولىدىغان ئوغۇلسەن، قالماقتىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئالتايدىن باش كۆتۈرسەڭ، قالماقلار بويسۇنماق تۇگۇل بىزنى كېچە ـ كۈندۈز دەپسەندە قىلىدۇ. بىز يەرلىرىمىزنى قايتۇرۇۋالمىساق بولمايدۇ، شۇڭا سەن سەمەرقەندنىڭ بەلساز دېگەن يېرىدىكى يامغۇرچى بىلەن شىغايغا بېرىپ تۇر. مەن ئىككى يىل تەييارلىق قىلىۋېلىپ باراي، ـــ دېدى. ئۇ يەنە يەتتە ياشلىق جوۋاقنى ئىككى يىلدىن كېيىن يىگىرمە يىگىتكە قوشۇپ ئەۋەتىدىغانلىقىنى، بۇداي ئاق ساۋۇت، باقاي مىلتىق، ئايقوجو زۇلپىقار بېرىدىغانلىقىنى، پالتا ـ نەيزىسىنى بۆلەكبايغا ياستىبدىغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئات بېشىنىڭ ئېلىنىڭ باش تەرىپىدىكى سازلىقتا تۇرۇۋاتقان قازاق ئايدارخان بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتۈشنى تاپىلىدى ھەمدە ئۇدۇل مېڭىشنى بۇيرۇدى.

تەرجىمە قىلغۇچى: نۇرنىسا باقى
توقتوبۇبۇ ئىساق

مۇھەررىرى: ياسىن زىلال

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئاللا ، ئاللا ۋاي باللار

دۆۋا دەيدۇ ، دۆۋا دەيدۇ ،
تۆت تەرىپى تاغ .
مۇساپىرلىق دەردىدە
يۈرەكلىرىم داغ .

بىز ياشايمىز ، ئىشلەيمىز
تاغدا ـ دۆۋادا .
ئاتا ـ ئانام سېغىنىدۇ
سەھەر ـ دۇئادا .

بۇ دۆۋانىڭ داغلىرى
ئاقباش تاقىر تاغ .
ئۆرۈق ـ تۈغقان ئەسكە چۈشسە ،
يىغلايمەن ھەر چاغ .

يېڭى باغدا ئاق ئالما ،
يات كۆزلەر نەزەر سالما .
بىزگە دۈشمەن بولغانلا ،
پاشنام يەنجىگەن سالما .

دۆۋا دېگەن تاغ ئىكەن ،
تاغنىڭ باغرى باغ ئىكەن .
مۇساپىرلىق يامان ئوت ،
قايناپ تۇرغان ياغ ئىكەن .

تېگى دۈشمەن دوست ئەمەس ،
ئۆپكە ـ قېرىن گۆش ئەمەس .
باشقا يۇرتتىن يار تۇتۇپ ،
مېنىڭ كۆڭلۈم خۇش ئەمەس .

كۆمۈر كاندىن كۆمۈر ئالدۇق ،
جاڭگالدىن ئوتۇن .
بىزگە ۋاپا قىلمىدى
بىۋاپا خوتۇن .

ئىت گادايدىن قورقىدۇ ،
گاداي ئىتتىن قورقىدۇ .
ئەھلى نامەرد نادانلار
مەرد يىگىتتىن قورقىدۇ .

شەنگەنىڭدىن قورقمايمەن ،
قوناقلىقتىن چىقمايمەن .
سېنى سۆيگۈنۈم سۆيگەن ،
باشقىسىنى ئۇقمايمەن .

ئاللا ، ئاللا قاغىلار
ئۇچۇپ كەتتى يىراققا .
يارىم قالدى سولاقتا ،
مەن تۇرىمەن پىراقتا .

ئەتىر گۈلۈم ئېچىلدى ،
قىسمامسەن يارىم ؟
يوللۇرۇقغا گىلەم سالدىم ،
كەلمەمسەن يارىم ؟

بارغانلاردىن ، يانغانلاردىن
سېنى سورايمۇ ؟
قانداق بولدى ئەھۋالىڭ دەپ ،
ئۆزۈم بارايمۇ ؟

يېنىمغا كەل جانانىم ،
مەن سېنى كۆرۈۋالاي .
چەككەن شۇ ئازابلارنى
قەلبىمگە يېزىۋالاي .

دەرد تارتسامۇ مەيلىدى ،
ئەقىدەمنى ئەل بىلسە .
يار ئىشقىدا كۆيگەن بۇ
يۈرەكنى يېرىپ كۆرسە .

يۈرەك ـ باغرىمنى يار كۆرسە ،
ئېچىنماسمۇ ھالىمغە ؟
ئوتتا كۆيدۈرۈپ شۇنچە ،
قالامدۇ ئۇۋالىمغە ؟

لاچىن كەلسە ، ئاق كەپتەر
ئۇۋىسىدىن چىقالماس .
يارىم ئۆيدە سولاقلىق ،
كەلگىنىمنى ئۇقالماس .

تۈگمىنىڭگە بارمايمەن ،
ئۇن تۇزۇيدۇ ياقامغا .
ياردىن كۆڭلۈم ئاغرىسا ،
قارىمايمەن ئارقامغا .

گەپنى ئاڭلا ئەي ئۇكام ،
ئالدىمدا مېنىڭ ياقام .
دوستلىرىم جاپا چەكسە ،
جاننى ئىلكىگە سالسام .

بۇ كوچا ئۇزۇن كوچا ،
ئاڭلىمايلا ناخشىنى .
ئۆزلىرى ئوبدان بالا ،
تونۇمايلا ياخشىنى .

مەن يارىمنى سېغىنسام ،
ئايغا قارايمەن .
خۇدا بەرسە ماڭا سادىق
يار ، دەپ يىغلايمەن .

ماڭا لايىق ، مۇناسىپ
يار بەر خۇدايىم .
شۇنچە دەردكە سالغىلى
نېمە گۇناھىم ؟

ئايۋانىڭدا ياتمايمەن ،
دېرىزەڭدىن پاتمايمەن .
ئەمدى كەلدىم ئەقلىمگە ،
تاغقا تاياق ئاتمايمەن .

خانىېرىقتىن گۇزەرگە
ئۈچ چاقىرىم يول ئىكەن .
پۇتلىرىمنى قان قىلدى ،
يول بويى ئازغان ، تىكەن .

ئۇ باغدىمۇ جىنەستە ،
بۇ باغدىمۇ جىنەستە .
دۇشمەن بىزنى پايلايدۇ ،
بولمىغۇلۇق بىخەستە .

يۇلتۇزلار جىمىرلايدۇ ،
تاڭ سەھەردە ، ئاخشامدا .
يارنى مەڭگۈ ئەسلەيمەن ،
قوشاق قېتىپ ناخشامدا .

كۆز كەلدى ، سۇلۇپ قالدى
قىزىل گۈل بىلەن چۈغلۈق .
ھەردىمگە داۋا بولغىن ،
مېنىڭ كۆڭلۈم تولا مۇڭلۇق .

ئالما دەپ سوزدۇم قولۇمنى ،

پېشمىغان شاپتۇلغا .
نە ئۈچۈن بەردىم كۆڭۈل ،
بىۋاپا ئاشۇ يارغا ؟

يارغا مەن كۆيگەن بىلەن ،
يارىم ماڭا كۆيمەيدۇ .
يارىنىڭ كۆزىگە قاراپ
ئۆتكەن كۈن بىلىنمەيدۇ .

ئوتتۇن كەسلەپ تارىمدا ،
ئاران كەلدىم چۆلتاغقا .
يارىم كۈتۈپ تۇرغاندۇ ،
يولغا قاراپ بۇ چاغقا .

قوللار قانسا مەيلى ،
پۇتلار ئۇششۇسە مەيلى .
ئاش پىشامدۇ ئوت ياقماي ،
بۇ ئىشقا نېمە دەيلى ؟

مەن خوتەندىن چىققاندا ،
مەھبۇبەم قاراپ قالدى .
قاچان كېلىسەن يار دەپ ،
كۆزلىرىگە ياش ئالدى .

ئۆلگەنلەر شېھىت بولدى ،
قالغانلار تامام غازى .
يار ۋەسلىگە يەتسەملا ،
جېنىم چىقسا مەن رازى .

سۆنىڭ سۆزۈكى نەدە ،
قۇدۇق بىلەن بۇلاقتا .
سېغىندىم ئەجەپ يارىم ،
كۆرۈشەلمەي ئۇزاقتا .

موللەك سوپى ساپ ئەمەس ،
بۇ سۆز ھەرگىز لاپ ئەمەس .
يۇدۇپ كېلەر چوڭ تاغار ،
ھەرگىز كىچىك قاپ ئەمەس .

ئارتۇالسا چۈمپەردە ،
بۇۋۇم دەيدۇ تالادا .

قىلتىقىغا چۈشكەنلەر
قالار دەردتە ـ بالادا .

تارتۇق ، قورۇق چۈشسىمۇ ،
تۈگىمەيتۇ ياشلىقى .
دەللىلەرگە دەسمايە
تاۋار ، ئەڭلىك ، قاشلىقى .

ئۆيىمىزنىڭ ئالدىغا
سالدۇق بىز تۇرۇن .
ھاراق ئىچىپ يۈرىدۇ ،
ھاماقەت ھۇرۇن .

ھاراق خۇمار ھۇرۇنلارنى
باسار پالاكەت .
ھاراقكەشلەر ئەھدىسىز ،
بولماس ساداقەت .

ھاراق ئىچتىم ، ھاراق ئىچتىم ،
پۇتتى مادارىم .
گۈلدەك ئۆمرۈم زايە بولدى ،
يوقتۇر قارارىم .

شاراب بىلەن ئۆتكەن ئۆمۈر
ساراڭدەك كەتتى .
ئاشۇ بەڭۋاش نادان چاغلار
ۋەيرانە ئەتتى .

شاراب مېنى خاراب ئەتتى ،
ئەقلىمنى تاپتىم .
مەيخورلۇقتىن يىراقلاشتىم ،
بەختىمنى تاپتىم !

ئايرىلمايمىز مەڭگۈ دەپ ،
قول ئېلىشقان ئاغىنەم .
تاشقا تىكەن ئۈندۈرۈپ ،
جىدەللەشتى ئاخىردەم .

دوستلىرىم دۇشمەن بولدى ،
رەقىبلەرنى كۈلدۈرۈپ .
خەلقى ئالەم ئالدىدا

نامەردلىكنى بىلدۈرۈپ .

بالا كەلسە بېشىمغا ،
ئەسقاتمىغان ئاغىنەم .
دۈشمەن بىلەن بىرلىشىپ ،
كېسەك ئاتقان ئاغىنەم .

مەستانە ـ مەستان ،
ھالىم خاراباب .
كېتىۋەرمەيدۇ
بۇ چەرخى جاھان .

مەستانە ـ مەستان ،
ئاڭلا ئەي ياران :
جاھان بىر خىللا
چۆرگۈلگەن قاچان ؟

سەن مېنىڭ يانىمغا كەلسەڭ ،
مەيلى قۇربانىڭ بولاي .
سەن ماڭا قىلساڭ ۋاپا ،
شامىڭغا پەرۋانىڭ بولاي .

سەن مېنى يار ئەتمىسەڭ ،
ئالەمدە مەن يارسىز ئۆتەي .
كۆيگىنىمنى بىلمىسەڭ ،
يۈرۈكىمنى كۆرسىتەي .

يارنى سۆيدۇم دەپتىمەن ،
ئىچىمگە ئوتنى سەپتىمەن .
يۈزى ئاق ، كۆڭلى قارا
قىينارنى بىلمەپتىمەن .

باغدا كاككۇك بالىسى ،
ئەجەپمۇ مۇڭلۇق سايرىدى .
شۇم رەقىبلەر ئاقىۋەت
ئىككىمىزنى ئايرىدى .

كىچىك بالا ئەمەسمەن ،
«ھە» ، دېسەڭ ، «ھە» دېگىلى .

مەن بېغىڭغا بارمايمەن ،
ئەمدى تاياق يېگىلى .

ھەر بىر ئىشنىڭ يولى بار ،
ھەممە تامنىڭ ئۆلى بار .
بىز ئىككىمىز ئايرىلدۇق ،
دۈشمەنلەرنىڭ قولى بار .

قازى بىلەن قالامسەن ؟
مۇپتى بىلەن كېتەمسەن ؟
تاشلاپ قويۇپ بۇ جايدا
مېنى ۋەيران ئېتەمسەن ؟

ئەقىلسىزنىڭ ئۆزى يوق ،
تىڭشىغۇدەك سۆزى يوق .
يارىم كېتىپ كەلمىدى ،
سۈرمىلىككە ئىزى يوق .

ئەقىلسىزنىڭ پەمى يوق ،
ئۆتۈكىنىڭ چەمى يوق .
يار مەندىن يامانلايدۇ ،
ئىشتىنىڭ تۈز تەمى يوق .

خۇمدانلاردا خىش تولا ،
قىلاي دېسە ئىش تولا .
كەتسەڭ مەيلى كېتىۋەر ،
قىلىپ كەتمە ئۇنچىلا .

قىشلىغىلى قايان باراي ؟
ياز كەلسە ساراي سالاي .
كەلگەن يارىم ئۆيۈمگە ،
بولۇپ ئون بەش كۈنلۈك ئاي .

كۆككە بېقىپ تۇكۇرسەڭ ،
يېنىپ چۈشەر يۈزۈڭگە .
نادانلارغا سۆزلىسەڭ ،
ھەرگىز كىرمەس سۆزۈڭگە .

قوناقلىقتا ماش بولماس ،
قىرى خوتۇن ياش بولماس .
قىرىغاندا تۇتقان يار
ساڭا ئۇزاق ئاش بولماس .

ئۆتمەيدىغان ئۆمۈر يوق ،
سۇنمايدىغان تۆمۈر يوق .
ياش چېغىدا يار تۇتۇپ ،
ئوينىمىدۇق ، يىغلىدۇق .

جان راھىتى تەن بىلەن ،
تەن ساقلىقى پەم بىلەن .
قىرىغاندا ئىنساننىڭ
ئۆتەر ئۆمرى غەم بىلەن .

ئوتقا كەلگەن خوتۇننىڭ
ئوتتۇز ئىخىز گېپى بار .
قىرىق ياشلىق خوتۇننىڭ
ھەممە ئىشقا ئىپى بار .

يارىم چىقتى تالاغا ،
مېنى قويدى بالاغا .
كېتىپ قالدى خوتۇنۇم ،
كىم بارىدۇ سالاغا .

ئۆتمەس پىچاق ئاسقىچە ،
چىشلەپ يېگەن ياخشىراق .
يىراقتىكى شۇ ياردىن
يېنىمدىكى ياخشىراق .

خېرىدارىڭ بولمىسا ،
زىبالىغىڭ نەكېرەك ؟
شەرمى ـ ھايا بولمىسا ،
گۈزەللىكىڭ نە كېرەك ؟

توپلىغۇچى : **ئىبرىز مەتقاسىم**
(خوتەن دۆئا سىمونت زاۋۇتى
ئۈسكۈنە بۆلۈمىدىن)
مۇھەررىرى : **نۇرنىسا باقى**

www.uyghurkitap.com

غۇلجىدا «ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ۋە «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى

ھېسام قۇربان دەسلەپتە ئادەمنى قاتتىق كۈلدۈرۈپ، كېيىندىن چوڭقۇر ئويغا چۆمدۈرىدىغان تىرەن مەزمۇنلۇق ئۆتكۈر چاقچاقلىرى بىلەن خەلققە ئېستېتىك زوق بېغىشلاپ، ئۇلارنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىپ كېلىۋاتقان، مەملىكەت ئىچى - سىرتىدا يۇقىرى ئىناۋەتكە ۋە تەسىرگە ئىگە تالانتلىق قىزىقچى، سۆز ئۇستىسى، زامانىمىزنىڭ ھايات نەسىردىن ئەپەندىسى.

2000 - يىل 25 - ئاۋغۇست گۈزەل شەھەر غۇلجىدا ھېسام قۇرباننىڭ يەتمىش ياشقا كىرگەنلىكىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن غۇلجا شەھەرلىك پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتى، «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلى بىرلىكتە «ھېسام چاقچاقلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى» ۋە «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تۆمۈر داۋامەت، ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى ئابلەت ئابدۇرېشىت قاتارلىق رەھبەرلەر يىغىنغا تەبرىك خەت، تەبرىك تېلېگراممىسى ئەۋەتتى. يىغىن يەنە ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، جەمئىيەتلەردىن ۋە ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەرلەردىكى گېزىت، ئەدەبىي ژۇرناللاردىن كەلگەن تەبرىك خەت، تەبرىك تېلېگراممىلىرىنىمۇ تاپشۇرۇۋالدى. يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مىجىت ناسىر ئالاھىدە قاتناشتى ۋە سۆز قىلدى. ئوبلاست، ۋىلايەت، شەھەرنىڭ پارتىيە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىدىن توختار ئەلباتىر، زوردۇن غوجا، ئابلىمىت ئوسمان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى شائىر ئابلىمىت سادىق، پېشقەدەم شائىر، تىل ۋە ئەدەبىياتشۇناس ئالىم ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى شائىر ياسىن زىلال، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى يۇسۇپ ئىسھاق ھەمدە «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «تەڭرىتاغ» قاتارلىق ژۇرناللارنىڭ مۇھەررىرلىرى ۋە ئالىم، تەتقىقاتچىلار بۇ پائالىيەتكە قاتناشتى.

يىغىندا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان مۇتەخەسسىسلەر، تەتقىقاتچىلار ئىلمىي ماقالىلەرنى ئوقۇپ خەلق سەنئەتكارى ھېسام قۇرباننىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىگە يۇكسەك باھا بەردى. يىغىندا يەنە ھېسام قۇربانغا تون كىيگۈزۈلدى، ئۆسمۈرلەر گۈل تەقدىم قىلدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن «ئالمىزار» رېستوراندا «چاقچاق بەزمىسى» پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلۈپ غۇلجا دىيارىدا يېتىشىپ چىققان، ھېسام قۇربان ۋەكىللىكىدىكى چاقچاقچىلار يۇمۇرلۇق ھەزىل - چاقچاقلىرى بىلەن يىغىن ئەھلىنى ھارغۇچە كۈلدۈردى. شائىرلار شېئىر ئوقۇدى، ئەدىبلەر سۆز قىلدى. ۋىلايەتلىك دراما ئۆمىكى ۋە «ئالمىزار» رېستوراننىڭ ئارتىسلىرى قىزىقارلىق نومۇرلارنى كۆرسەتتى، ھەرقايسى ئورۇن ۋە شەخسلەر ھېسام قۇربانغا ماددىي بۇيۇم ۋە خاتىرە بۇيۇملارنى سوۋغا قىلدى.

ئۆز خەۋىرىمىز

2000 ـ يىل8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەل
ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەرجەمئىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 20 يىللىقىنى خاتىرلەش يىغىنىدىن كۆرۈنۈشلەر

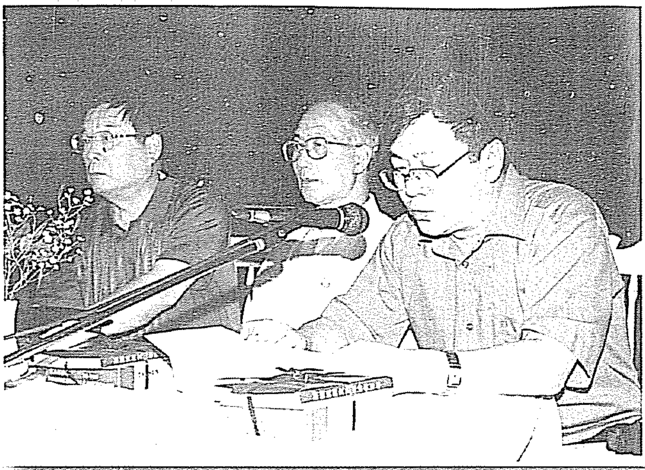

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى دۆەن تۇڭخۇا(سولدا)، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى لىيۇ بىڭ(ئوتتوردا)، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، باش كاتىپى ماشىڭفۇ(ئوڭدا) لار يىغىن سەھنىسىدە

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مىجىت ناسى تەبرىك سۆزى سۆزلىمەكتە

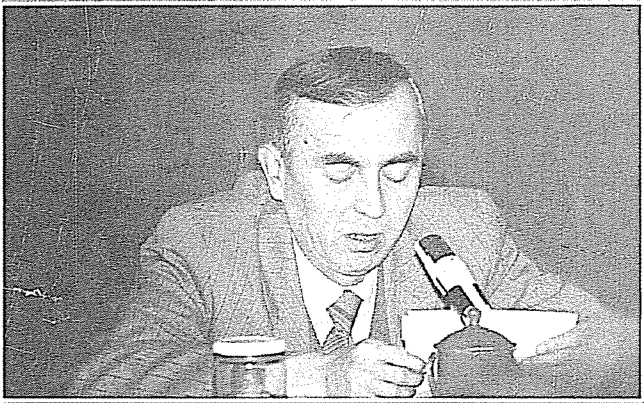

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى ياسىن زىلال يىغىندا

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ئابلىمىت سادىق يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلماقتا

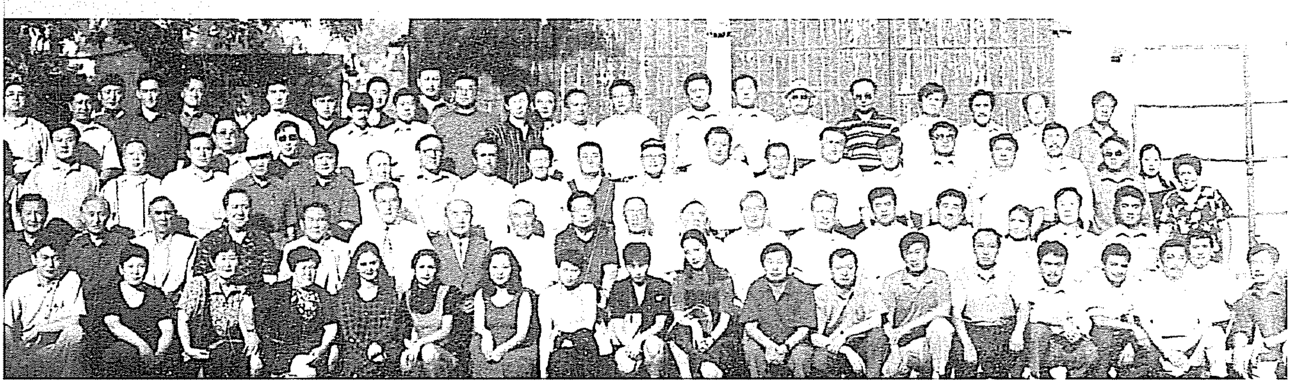

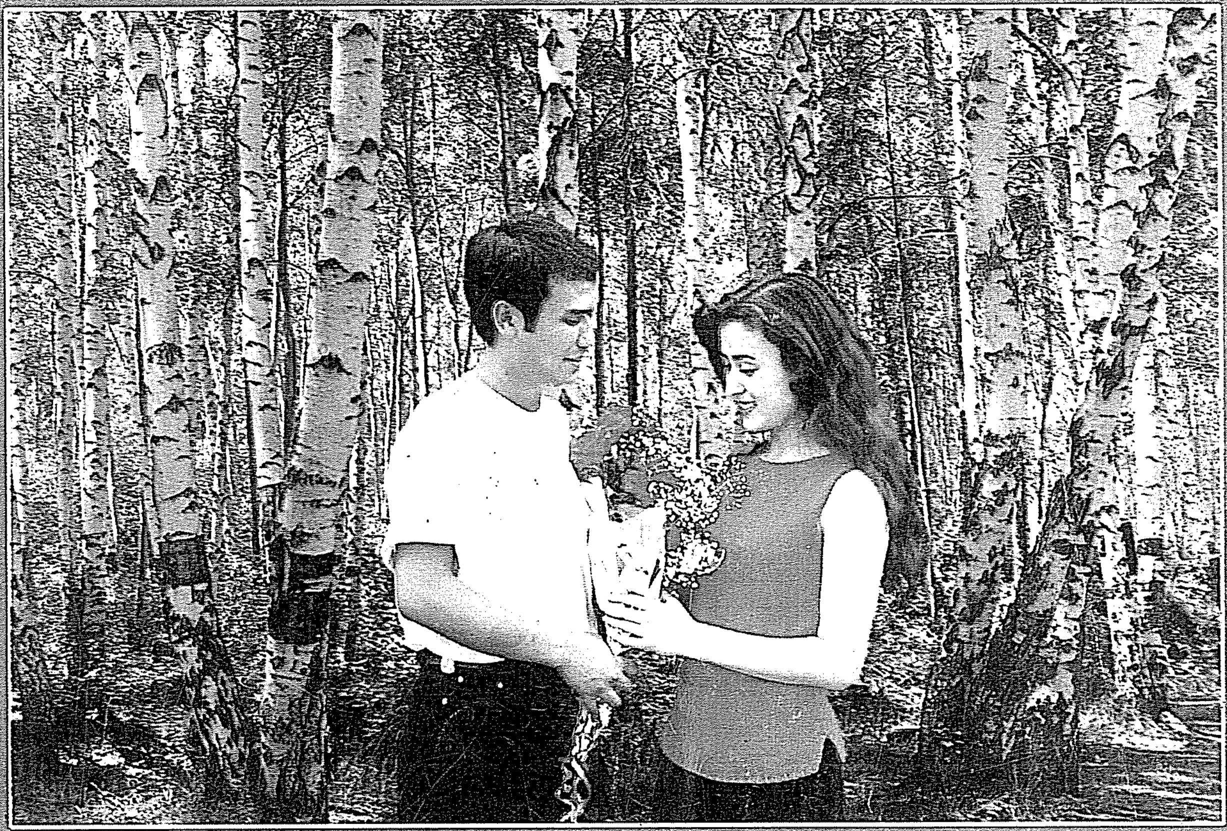

پولات خوجا فوتوسى

ISSN 1004-3829

10 >

9 771004 382003

مىراس

2000 ـ يىل 5 ـ سان (ئومۇمىي 61 ـ سان)

Heritage Uighur Folk Literature

美拉斯(维吾尔文)

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش ئۇ ئا ر خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر جەمئىيتى نەشر قىلد
ئادرېسى: ئۈرۈمچى غالىبىيەت يولى 59 ـ قورۇ، 507 ـ، 508 ـ ئۆي. تېلېفون: 2878485. پوچتا نومۇرى: 30001
ئۈرۈمچى شەھەرلىك 14 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى. ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىد
تارقىتىلدۇ. جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ. مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇر
CN65—1094/I خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004—3829 ۋاكالەت نومۇرى: 60—58 باھاسى: 3.00 يۈە
辑:《美拉斯》编辑部 出版:新疆维吾尔自治区民间文艺家协会(乌市胜利路 57 号 507、508 房间
话:2878485 印刷:乌市十四中印刷厂 发行:乌鲁木齐邮局 订阅:全国各地邮局 国内统一刊
CN65—1094/I 国外统一刊号:ISSN1004—3829 邮编:830001 刊号 58—69 定价:3.0